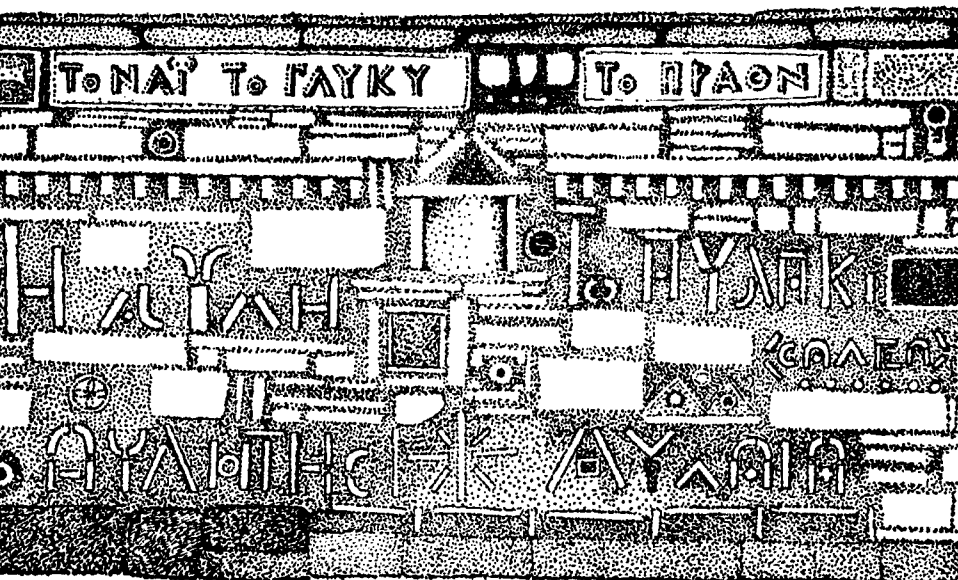

Λάμπρος Καμπερίδης

ΤΟ ΝΑΪ ΤΟ ΓΛΥΚΥ... ΤΟ ΠΡΑΟΝ

ای درآورده جهانیرا زیای
بانکَ نای و بانکَ نای و بانکَ نای

Ἐκδόσεις Δόμος

Λάμπρου Καμπερίδη

Τὸ νάι τὸ γλυκύ... τὸ πρᾶον

Πρώτη ἔκδοση 1982

Δεύτερη ἔκδοση 1990

ISBN 960-7217-18-7

© Ἐκδόσεις ΔΟΜΟΣ, Μαυρομιχάλη 16, Ἀθήνα

Στοιχειοθεσία – ἐκτύπωση

Τυπογραφικὸ ἐργαστήρι ΔΟΜΟΣ

Εὐχαριστία στὸν Jack Sadoway γιὰ τὴν εἰκαστικὴ συνεισφορά του

Λάμπρος Καμπερίδης

ΤΟ ΝΑΪ ΤΟ ΓΛΥΚΥ... ΤΟ ΠΡΑΟΝ

Έκδόσεις Δόμος

ΤΟΥ ΖΗΣΙΜΟΥ ΛΟΡΕΝΤΖΑΤΟΥ

...ηδύσαμεν

ای درآورده جهانیرا زیای
بانكَ نای و بانكَ نای و بانكَ نای

Iy vtefaberontè tzihanira zipái
Μπανγκ-ι νάι ου, μπανγκ-ι νάι ου, μπανγκ-ι νάι.

"Αχ, φωνή τοῦ νάι, φωνή τοῦ νάι,
σήκωσες τὸν μυστικὸ κόσμο στὸ πόδι,
φωνή τοῦ νάι.

Μεβλανά Τζελάλ εντ Ντιν Ρουμ-ι,
Ντιβαν-ι Κεμπιρ

Η ΑΥΛΗ

«Ὡς ἀγαπητὰ τὰ σκηνώματά σου, Κύριε τῶν Δυνάμεων,
ἐπιποθεῖ καὶ ἐκλείπει ἡ ψυχὴ μου εἰς τὰς αὐλὰς τοῦ Κυρίου...»

Ψαλμὸς 83, 2-4

«Καὶ πάλι κίνησα νὰ ῥθῶ, Χριστέ μου, στὴν αὐλὴ σου,
νὰ σκύψω στὰ κατώφλια σου τὰ τρισαγαπημένα,
ὅπου μὲ πόθο ἀχόρταγο τὰ λαχταρεῖ ἡ ψυχὴ μου.»

Α. Παπαδιαμάντης, Ἡ Γλυκοφιλοῦσα (1894)

Σ ἓ ἓνα πολυσύχναστο μέρος μιᾶς ἀκαθόριστης γιὰ τὴν ἐποχὴ μας συνοικίας ἔχει διασωθεῖ τὸ κέλυφος μιᾶς αὐλῆς. Χρόνια τώρα, ἡ δύναμη μιᾶς ἀνεξήγητης ἐπιμονῆς μὲ ὀδηγᾷ σὲ αὐτὸ τὸ μπερδεμένο σημεῖο τῆς πόλης ὅπου μνημεῖα καὶ ἄνθρωποι μπλέκονται καὶ συνυπάρχουν μὲ ἀνοχὴ καὶ ἐγκατάλειψη. Οἱ θόρυβοι τῆς μέρας καὶ οἱ βιαστικοὶ περαστικοὶ ἀλλοιώνουν τὸ πρόσωπο τῆς περιοχῆς πού διαλύεται μέσα στὴν αὐτονόητη παρουσία τῆς πολιτείας. Βυθισμένος μέσα στὸ χρόνο, αὐτὸς ὁ σπαταλημένος τόπος περνᾷ ἀπαρατήρητος· ὅταν ἐπισημαίνεται ἡ σπουδαιότητά του, ἀναδύεται γιὰ λίγο στὴν ἐπιφάνεια, περίλαμπρη πρόσοψη προγονικῆς φανφάρας πού χάνεται μέσα στοὺς κούφιους ἤχους τῆς καθῶς σπεύδει νὰ ἐξαφανιστεῖ σὲ κάποιον σημεῖο φυγῆς, ἀποκλείοντας καὶ τὴν ἐλάχιστη πιθανότητα διείσδυσης στὶς ἐνδότερες περιοχές του. Ἀνεξάρτητα καὶ ἀδιάφορα ἀπὸ αὐτὲς τὶς διαπιστωμένες ἀπώλειες, ἡ αὐλὴ ἐξακολουθεῖ νὰ ὑπάρχει ἀπογυμνωμένη, χωρὶς περιττὰ στολίδια —σὰν ἐκεῖνη τὴ στέρνα πού ρίζωσε στὸ χῶμα τῆς φλογισμένης πολιτείας, ἢ τὸ ἄμοιρο ἄγαλμα πού ἡ ἀνακοίνωση τῆς κλοπῆς του (βραδινὸ δελτίο εἰδήσεων 22.2.78) συνοδεύταν ἀπὸ τὴ διευκρίνιση: «ὅποιοι δοῦν αὐτὸ τὸ ἄγαλμα, νὰ τὸ καταγγείλουν στὴν πλησιέστερη ἀστυνομικὴ ἀρ-

χή»— κρυμμένη ἀπὸ τὸν κόσμον τῶν διακηρύξεων καὶ τῶν καταγγελιῶν ποὺ ἔχει συνηθίσει νὰ παίρνει ὑπέρμετρα στὰ σοβαρὰ τὶς ἐφήμερες διαπιστώσεις του. Ὀλόγυρα, τὸ ἐσωτερικὸ τῆς περίβλημα ἀγκαλιάζει πόρτες, πέτρινες σκάλες, ἓνα ἀπλόχωρο κατώφλι, τὴν πλευρὰ ἐνὸς τοίχου ποὺ καταρρέει καὶ μιὰ βρύση ποὺ ἔχει στερέψει. Μιὰ καγκελόπορτα, ἓνας στενὸς διάδρομος στρωμένος μὲ φαγωμένες ἀπὸ τὸ χρόνο πλάκες καὶ μιὰ μετέωρη καμάρα κρύβουν τὴν αὐλὴ ἀπὸ τὰ μάτια τῶν περαστικῶν. Αὐτὸ δὲν μὲ ἐμπόδισε νὰ τὴν ἀναγνωρίσω ἀπὸ τὴν πρώτη κιόλας φορὰ ποὺ πέρασα τὴν καμάρα μὲ σιγουριά, ξέροντας τί θὰ ἀντικρίσω: τὴ βαθιὰ γνώση ποὺ μὲ πληρώνει κάθε ποὺ βρίσκομαι μπροστὰ σὲ ἀραδιασμένες πέτρες· ὁ τοῖχος στενάζει ἀπὸ τὸ βᾶρος τοῦ μόχθου ποὺ τὸν ἔχτισε. Ἡ προσήλωση σὲ αὐτὴ τὴ γνώση καὶ ἡ προσεχτικὴ ἐνατένιση ποὺ ἐντείνεται γύρω ἀπὸ ὀρισμένα ἀξεδιάλυτα συμβάντα τῆς ζωῆς μου, δὲν ἀργοῦν νὰ ἀφήσουν τὰ ἴχνη τους ἀπάνω στὸν τοῖχο. Καθὼς ἐναρμονίζομαι μὲ τὰ λεῖα λαξεύματα ποὺ διασχίζουν τὴν ἀχαλίνωτη πυκνότητα τοῦ ὄγκου, τὰ κάθετα αὐλάκια τῆς σμίλης ποὺ ξεπροβάλλουν ἀπὸ τοὺς πόρους τῆς πέτρας, ἱερογλυφικὰ ἀπολιθωμένης παρουσίας τοῦ ἀνθρώπου καθὼς σμιλεῦει τὸ πέρασμά του καὶ τὸ ἐντειχίζει ὡς μνεῖα καὶ μνημεῖο γιὰ τὸν ἐρχόμενον χρόνον, κατανοῶ πλέρια τὸ μῦθον τοῦ μαρμαρωμένου βασιλιᾶ ποὺ ἀπολιθώνεται στὸ τέλος τῆς φυσικῆς μας ἱστορίας, ὀρόσημον τῆς μετα... Συνήθως ὁ σοβὰς ἔχει ἀποφλοιωθεῖ ἀφήνοντας στὶς βάσεις τοῦ τοίχου μερικὰ ὑπολείμματα σὲ ξεπλυμένα χρώματα. Τὸ βᾶρος τοῦ ὄγκου ἀλαφραίνει ἀνακουφιστικὰ μὲ

διάφορα τεμάχια κεράμων πού παρεμβάλλονται ανάμεσα στα λιθάρια για νὰ συγκρατήσουν τὸ ἀσβεστοκονίαμα. Μέσα του βρίσκονται συγκολλημένοι θησαυροὶ ἀπὸ ταπεινὰ ἀγγεῖα, χερούλια ἀπὸ στάμνες, θραύσματα ἀπὸ γυαλιστερά πινάκια, παλαιολιθικά ὄστρακα, ἀνθρώπινα κόκαλα ἀπὸ ἀνασκαμμένους τάφους, κοχύλια, κάθε λογῆς ἀντικείμενα πού ἔχουν μαζέψει οἱ χτίστες ἀπὸ τὴ χρονικὴ καὶ τοπικὴ μαρτυρία τῶν ὑλικῶν τους.

Ἀκολουθώντας τὰ ἴχνη αὐτῆς τῆς ἐνθετης παράδοσης, ἕνας μάστορας τῶν καιρῶν μας ἀπλώσε ὀριζόντια τὸν κάθετο σχηματισμὸ ἄψυχων ὑλικῶν πού σκόνταφταν στὸ χτίσιμό του καὶ ἐκτέλεσε ἄπειρα ἀραβουργήματα περισσίας χάρης γύρω ἀπὸ ἕναν ἀσβεστο πυρήνα, για νὰ μπάσει τὰ μάτια τῆς ψυχῆς στὴ λάμψη πού θὰ ἀντικρίσουν στὸ τέρμα τῆς ἀνάβασῆς τους. Τὰ καλντερίμια πού περιζώνουν τὴν Ἀκρόπολη δένουν τὴν τοιχοποιία τοῦ Ἁη Δημήτρη τοῦ Λουμπαρδιάρη μὲ τὸ ναὸ κατάντικρα στὸ βράχο. Τὸ ταπεινὸ ἐκκλησιάκι ἀπλώνεται στὴν πεδιάδα, τὸ μεγαλόρρημα κορυφώνεται στὸ βράχο. Τὸ ἕνα χάνεται ριζωμένο στὴ γῆ, ἀνάμεσα στὰ πεῦκα καὶ στὶς ἐλιές, τὸ ἄλλο ὑψώνεται στὸν οὐρανό, μὲ τὸ μεταξύ τους χῶρο καθαγιασμένο ἀπὸ τὸν ποιητὴ πού τὰ συνέδεσε· καὶ τὰ δυὸ δοξάζουν, καθένα μὲ τὸν τρόπο του, τὸ μυστικὸ τους περίγυρο.

Αὐτὰ τὰ ἀκρωτηριασμένα τεμάχια πού μπαίνουν ἐνθετα ἀνάμεσα στὶς πέτρες καὶ στὰ ἀγκωνάρια τοῦ τοίχου, τὰ σύνολα πού κάποτε συνταίριαζαν σὲ μιὰ ἐνιαία σύνθεση τὴ μορφή τους, παράταιρα κομμάτια πού δὲν ἀποσπάστηκαν μὲ βία ἀλλὰ πού ἀφέθησαν μὲ ἐγκαρτέ-

ρηση να αποσυντεθοῦν ἀπὸ τὴ χρήση τοῦ χρόνου καὶ ἀφοῦ σκορπίστηκαν ξαναμαζεύτηκαν γιὰ νὰ συγκρατήσουν ὡς ἔνθετες ψηφίδες ἐτοῦτο τὸν τοῖχο ἢ ἐκεῖνο τὸ καλντερίμι, ἀναλογοῦν ἴσως σὲ ἐκείνη τὴν ἀκαθόριστη ἔνταση τῶν τεμαχισμένων συμβάντων τῆς ζωῆς μου ποὺ μάταια προσπαθεῖ νὰ διδαχτεῖ καὶ νὰ ἐπαναλάβει τὴν ἀπλὴ σοφία ποὺ κρύβει τὸ χτίσιμο τοῦ τοίχου.

“Ὅσο περνᾶνε τὰ χρόνια, τόσο περισσότερο καταλαβαίνω πὼς ἡ σοφία αὐτὴ δὲν μπορεῖ νὰ διδαχτεῖ· ἀπόδειξη: τὸ ἀπέραντο σινικὸ τεῖχος δὲν ἐνσωματώνει στὸν ὄγκο του τέτοια εὐτελὴ ὑλικά καὶ ἄς τὸ ἔχει ὑψώσει ἓνας ἀπὸ τοὺς πιὸ σοφοὺς λαοὺς τῆς γῆς. Καὶ πάλι αὐτὸ τὸ διαφορετικὸ εἶδος σοφίας, διδάσκει μὲ τὸν τρόπο του πολλὰ: εἶναι γνωστὸ πὼς τὸ σινικὸ τεῖχος διατηρεῖται στερεὸ καὶ ἀκέραιο σὲ ὅλα τὰ διασωθέντα τμήματά του, παρὰ τὴν προοδευτικὴ φθορὰ ποὺ ἐπιβάλλει ὁ χρόνος στὰ ἀνθρώπινα ἔργα. Τὰ τεῖχη ποὺ ἔχω στὸ νοῦ μου εἶναι ὅλα μισοκαταστραμμένα καὶ ἐρειπωμένα. Ὑπάρχουν ἀκόμη γιὰ νὰ καθορίζουν τὰ κέντρα τῆς πολυάνθρωπης σύναξης λαῶν ποὺ ζοῦσαν μέσα στὴ σιγουριά τους ἢ γιὰ νὰ σημαδεύουν τὰ ὅρια μιᾶς κυριαρχίας, ἢ ἀκόμη γιὰ νὰ ὀρίζουν τὶς «πολιτεῖες ποὺ στράγγισαν μὲς στὰ τειχιά τους», κατὰ τὸν αὐτόπτη μάρτυρα Γ. Σεφέρη ποὺ περιδιάβαζε στὰ ὅρια τῆς Προύσας τὸ Μάη τοῦ 1949. Τὸ Σεπτέμβρη τῆς ἴδιας χρονιᾶς, περαστικὸς ἀπὸ τὴν ἐξαντλημένη Βασιλεύουσα, κατανόησε πὼς τὰ τεῖχη ἦταν ἡ ἀφθαρτὴ εἰκόνα τῆς Πόλης, «ὁ φοβερὸς κυματοθραύστης ἀπομεινᾶρι ξοδεμένης δύναμης· δὲν ἔχουν τίποτε πιά νὰ προστατέψουν. Οἱ σημερινοὶ ἄρχοντες τὰ ἔχουν παρα-

δώσει στή φθορά· χαλνοῦν, καὶ ὅλο κάτι ἀπομένει». Ὁ ἄνθρωπος πού ἔκανε αὐτὲς τὶς σκέψεις εἶδε τὸ φῶς σὲ ἀτείχιστο κομμάτι γῆς, σὲ κέντρο κόσμου ὀρισμένο ἀπὸ ξύλινα τείχη, σκαριά μὲ φουσκωμένα πανιά πνευμάτων ἀνατολῆς καὶ δύσης. Αὐτὰ ἔπεσαν πρῶτα στή φωτιά τοῦ ὀλοκαυτώματος· μὲ ἀκρωτηριασμένα καὶ καμένα μέλη βούλιαξαν στὴν ἄβυσσο τῆς γαλήνης· στὸ στόμα τοῦ νεκροῦ μεγάλου κήτους· δὲν ἔχουν τίποτε πιά νὰ προστατέψουν. Πῶς δὲν μπόρεσε ὁ θαλασσινὸς νὰ νιώσει τὸ σφυγμὸ χιλιάδων ψυχῶν πού ἐξακολουθοῦσαν νὰ ἐπικαλοῦνται στὶς ὥρες τῆς ἀγωνίας τους τὴ βοήθεια τῶν τειχιῶν τῆς στραγγισμένης πολιτείας, καθὼς ἔπινε στὶς ἐπιθανάτιες ὥρες τῆς τοῦς τελευταίους κόμπους ξυδιοῦ πού τὴν πότιζαν; Χαλασμένα, ἐρειπωμένα, παρατημένα ἀπὸ τοὺς ἄρχοντες πού τὰ παράδωσαν στὴ φθορά μιὰ καὶ δὲν μποροῦσαν νὰ τὰ περάσουν στὴ δική τους παράδοση, ὄχι ὅμως καὶ ἄχρηστα. "Ἄς συνεχίσουμε τὸ χρονικό μας.

"Ἴσως ἐπειδὴ τὸ σινικὸ τεῖχος τοποθετήθηκε ὡς ὀρόσημο μιᾶς ἐπικράτειας, μπόρεσε νὰ ἐπιζῆσει μέχρι τὶς μέρες μας. "Ἴσως νὰ μὴ χρησιμοποιήθηκε ποτέ· ἔτσι ὅπως χρησιμοποιοῦμε ἕνα σκεῦος λόγου χάρη καὶ τὸ φθείρομε. "Ἴσως ἔμεινε ἀκέραιο εἰς βάρος μερικῶν ἄλλων τειχιῶν· οἱ Τουρκοτάταροι πού ἀνακόπηκαν ἀπὸ τὸν ὄγκο του ἀναγκάστηκαν νὰ μετατοπίσουν τὶς περιπλανήσεις τους βορειοδυτικὰ καὶ νὰ εἰσβάλουν στὴ μικρὴ ἀνατολή. Τὰ τείχη πού ἔχω στὸ νοῦ μου χρησιμοποιήθηκαν καὶ φθάρτηκαν καὶ σωριάστηκαν στὴ γῆ καὶ ξαναστήθηκαν γιὰ νὰ πολιορκοῦνται ἀδιάκοπα. Θυμαῖμαι, μικρὸ παιδί,

δὲν μποροῦσα νὰ καταλάβω γιατί τὰ κοπάδια μαζεύονταν μπροστὰ στὰ τείχη νὰ βοσκήσουν καὶ δὲν πήγαιναν ἄλλου. Ὅταν χρόνια ἀργότερα ἔβλεπα τὰ κοπάδια καὶ τὰ τείχη σὲ δυσκολοεύρετες φωτογραφίες, μοῦ λύθηκε ἡ ἀπορία· παρατήρησα πὼς ἦταν κρυμμένα σὲ ἓνα χαντάκι. Σιγὰ καὶ ταπεινὰ ὀδηγήθηκα στὴ μελέτη τῆς τέχνης κατασκευῆς τειχῶν καὶ στὴν κατανόηση ἑνὸς συστήματος ὁρολογίας ζωτικοῦ γιὰ τὴν ἐπιβίωση τοῦ κόσμου ποὺ περνοῦσε τὴ ζωὴ του *intra muros*. Ἡ τάφος, τὸ μεσοτείχιον, τὸ ἔσω καὶ τὸ ἔξω τεῖχος, τὸ παρατείχιον, ὁ περίβολος, τὸ γκρέμισμα, τὸ μπάλωμα, τὸ χτίσιμο, μετατόπιζαν τὸ νόημα τῶν τειχῶν σὲ ἄλλες σφαῖρες. Τὰ τείχη δὲν ἔπαψαν ποτὲ νὰ φαντάζουν μυθικὰ στὰ μάτια τῶν ἀνθρώπων ποὺ εἶχαν ἑναρμονίσει τὴ ζωὴ τους μὲ τὴ φαντασία ποὺ παρεῖχε ἀπλόχερα ἡ Πόλη στοὺς κατοίκους της. Ἐκεῖ ποὺ βλέπει ἓνας Φράγκος ἐπισκέπτης τὴν τάφο γεμάτη νερὸ (*Bondelmontius, Librum insulorum Archipelagi*, σελ. 121) καὶ τὴν περιγράφει ὡς *vallum aquarum surgentium*, τὴν ἴδια ἐποχὴ, ὁ Μανουὴλ Χρυσολωρᾶς, στὴν περιγραφή του τῆς Κωνσταντινούπολης, φαντάζεται τὴν Πόλη σὰν νησί, νὰ πλέει στὸ νερὸ ποὺ τὴν τριγυρίζει: «Τὸ δὲ πλῆθος τῶν ἐν αὐταῖς (τάφοις) ὑδάτων, ὥστε ὃ μῆρει μόνον ἐλείπετο, καὶ ταύτη δοκεῖν πελαγίαν τὴν πόλιν εἶναι διὰ τούτων».

Αἰῶνες ἀργότερα, ἀμέτρητες ἀγέλες καθὼς καὶ ἄνθρωποι ποὺ ἐξακολουθοῦσαν νὰ ζοῦν στὴν περίμετρό τους, τρέφονταν ἀπὸ τὸ γρασιδί ποὺ φύτρωνε στὴν τάφο. Αἰῶνες ὀλόκληρους τὸ χῶμα ἔπινε τὸ νερὸ τῆς τάφου· αἰῶνες ἀπὸ τότε ποὺ στέρεψε τὸ νερὸ καὶ ἡ γῆ

ξακολουθεῖ νὰ προσφέρει, μέχρι τὴν ἐποχὴ μας, τὸ ζητούμενο: τὸν καρπὸ ἀδιάφορη γιὰ τὴν τύχη τῆς πόλης ποὺ βιάσταζε στὰ θεμέλιά της, ἡ γῆ συνεχίζει νὰ τὴν ὑπηρετεῖ. Αὐτὴ ἡ ὀργανικὴ ἐξάρτηση τῆς ἀγέλης ἀπὸ τὴ γῆ μὲ συνέδεσε σὲ τούτῃ τὴν ἀδιόρατὴ συνέχεια μὲ ἀπροσδιόριστους δεσμούς, καθαγιασμένους ἀπὸ τὰ τείχη· σπλάχνο τῆς ραγισμένης γαστέρας τῶν αἱμορραγούντων τοιχωμάτων της. Τὰ τείχη ἐξ ἄλλου προτρέπουν τέτοιου εἴδους σχέσεις καὶ τὶς καλλιεργοῦν ἀπὸ ἀμνημόνευτους χρόνους. Κατὰ τὴ μαρτυρία τοῦ Προκόπιου ἀπὸ τὴν Καισάρεια, ὅταν ἔπεσε τὸ μεγάλο θανατικὸ στῆν Πόλη, στὰ χρόνια τοῦ Ἰουστινιανοῦ, γέμισε ἡ γῆ μυριάδες νεκροῦς· δὲν χώραγε ἄλλους. Τότε τὰ ἐσωτερικὰ κουφώματα τῶν πύργων ἔγιναν δοχεῖα πρόσληψης τῶν χολεριασμένων κουφαριῶν. Μέσα σὲ ἓνα τέτοιο σχῆμα ἀντίληψης τοῦ κόσμου, τὰ τείχη θεωροῦνται προεκτάσεις τῆς γῆς καὶ οἱ ἄνθρωποι προεκτάσεις τῶν τειχῶν, μέρη ἀναπόσπαστα ἀπὸ τὸν περίβολο τῆς ζωῆς καὶ τοῦ θανάτου ποὺ τοὺς περιστοιχίζει. Γιὰ τοῦτο καὶ οἱ μακάριοι κάτοικοι τῆς Πόλης δὲν διστάζουν νὰ προσδίνουν θεολογικοὺς ὄρους στὰ τείχη. Μιὰ ἐπιγραφὴ στὸ ἔξω ἢ μικρὸν τεῖχος, στὸ τρίτο πέτρινο δαχτυλίδι ποὺ ἔζωνε τὴν Πόλη, χαρακτηρίζει τὴν κουρτίνα μεταξὺ τοῦ τέταρτου καὶ τοῦ πέμπτου πύργου στὰ νότια τῆς Χρυσῆς Πύλης, ὡς ΤΟ Κ[ΑΙ] ΤΕΙΧΟΣ ΟΝΤΩΣ, ἔτσι ὅπως θὰ μιλάγαμε γιὰ τὴν «ὄντως ζωὴν». Ἔτσι καταλαβαίνω πῶς ἡ Πέτρα, τὸ μεγαλοπολιτικὸ Προδρομικὸ μοναστήρι στῆν ἄκρῃ τῶν τειχιῶν, γίνεται πηγὴ ἀπὸ ὅπου «ψαλμικῶς καὶ ὕδατα ρυθσκονται σωτήρια τοῖς εὐαγγελικῶς πίνειν ἐθέλουσι», μὲ τὰ λόγια

τοῦ Μητροπολίτη Θεσσαλονίκης Εὐσταθίου (Ἐπικήδειος στὸν αὐτοκράτορα *Μανουὴλ Α΄ Κομνηνός*, 66) πού, στὶς δύσκολες ὥρες τῆς ἐπίθεσης τῶν Νορμανδῶν, δὲν ἐγκατάλειψε τὸ ποιμνιό του, ἀλλὰ τὸ ψύχωνε καθὼς μαχόταν πάνω στὰ τείχη τῆς πόλης του.

Διάβαζα τὶς προάλλες μιὰ παρόμοια περίπτωσις κρυφῆς ὀργανικῆς ἐξάρτησις πού φανερώθηκε ἐντελῶς τυχαῖα· ἔπειτα ἀπὸ μιὰ περίοδο ξηρασίας στὴ Σκωτία, ἡ γῆ καψαλίστηκε καὶ ἔσκασε ἡ ἐπιφάνειά της. Τὰ χωράφια πού εἶχανε σπαρτεῖ ξεράθηκαν· ἐντελῶς συμπτωματικὰ μιὰ ἀεροφωτογραφία φανέρωσε μιὰ γραμμὴ βρώμης πού εἶχε βλαστήσει μέσα στὴ στέγνια. Αὐτὸ βοήθησε στὴν ἀνακάλυψιν τοῦ ρωμαϊκοῦ τείχους τοῦ Γιούλιου Ἀγκρίκολα, κυβερνήτη τῆς Βρετανίας ἀπὸ τὸ 78-84 μ.Χ. καὶ παπποῦ τοῦ Τάκιτου. Ἐκεῖ πού εἶχε φυτρώσει ἡ βρώμη βρισκόταν καὶ ἡ τάφος τοῦ τείχους πού συνέχιζε μετὰ ἀπὸ τόσους αἰῶνες νὰ συγκρατεῖ τὴν ὑγρασία της, προσφέροντας στὴν ξερὴ ἐποχὴ μας τὸ ζητούμενο: τὸν καρπὸ καὶ τὸ χαμένο τεῖχος. Μὲ τὸν ἴδιον τρόπο οἱ ἔνθετες ψηφίδες ἀπὸ πινάκια καὶ κεράμους διατηροῦν τὴν ὑγρασία τῶν τειχῶν καὶ συμβάλλουν ζωτικὰ στὴν ἀναγνώριση τῆς ταυτότητάς τους, καθὼς ξανοίγουν τὸν περίβολο τῆς οἰκουμένης ὅπου ἀνῆκουν καὶ τὸν ριζώνουν σὲ τόσο ἀπόμακρα μέρη ὅπως τοῦ βασιλείου τῆς Κομμαγηνῆς, τελευταῖο σταθμὸ πρὶν ἀπὸ τὸ ὄριο πού καθορίζουν τὰ Ἐκβάτανα - Ἐπιφάνεια. Μὲ τὴν ἀναλογία τῶν ἐντοιχισμένων θραυσμάτων πού ἔχουν κρατήσει τὴν ὑγρασία τους λειτουργεῖ αὐτὸ τὸ κατὰ τὰ ἄλλα ἀκατανόητο εἶδος ἐνθετης παρεμβαλλόμενης γραφῆς τῶν

Βυζαντινῶν δημιουργῶν πού οἱ σοβαροὶ μελετητὲς τὸ χαρακτηρίζουν ὡς *pastiche*. Τυχαίνει συχνὰ νὰ συναντοῦμε στὰ ἔργα τους ἀτόφιες φράσεις ἢ παραφράσεις ἀπὸ τοὺς παλαιούς. Τὰ δύο ἐπιγράμματα τοῦ φιλοσόφου καὶ μαθηματικοῦ Λέοντα πού διαβάζομε στὸ ἕνατο βιβλίο τῆς Παλατινῆς ἀνθολογίας, ἀφηγοῦνται μιὰ ἐρωτικὴ ἱστορία τοῦ καιροῦ του μὲ στιχηρὰ δανεισμένα ἀπὸ τὴν Ἰλιάδα καὶ τὴν Ὀδύσεια. Τὸ ἴδιο γίνεται μὲ τὴν παράφραση τῆς Βατραχομουμαχίας σὲ Κατομουμαχία μὲ ὁμηρικοὺς ἐξάμετρος γραμμένους ἀπὸ τὸν Θεόδωρο τὸν (πτωχο)Πρόδρομο, μὲ τὸν ἀνώνυμο συγγραφέα τοῦ σατυρικοῦ Τιμαρίωνα πού ἐνστιχίζει τὰ ὑλικά του μέσα στὸ ἔργο τοῦ Λουκιανοῦ, μὲ τὸ «Χριστὸς πάσχων» πού στιχογράφεται μὲ θραύσματα ἀπὸ τὴ Μήδεια καὶ τὶς Βάκχες τοῦ Εὐριπίδη, μὲ τὸ «Βαρλαὰμ καὶ Ἰωάσαφ» πού μεταφέρει τὸ φῶς τοῦ Βούδα ἀπὸ τὸ σινικὸ τεῖχος γιὰ νὰ τὸ παραδώσει στὰ χέρια τοῦ ἁγίου Ἰωάννη στὴ Δαμασκό. Δύο ὁλότελα διαφορετικὲς ἐκφράσεις, τῆς στιχοποιίας καὶ τῆς τοιχοποιίας, ἐνώνουν σὲ ἓνα νέο σῶμα, σὲ ἓναν τοῖχο ἢ στίχο τὴν ἀγάπη καὶ τὸ σεβασμὸ γιὰ ὅ,τι ἀληθινὸ παραδίνεται ἀπὸ τοὺς παλαιούς στὰ χέρια τοῦ λαοῦ, πνοὴ ζωῆς πάνω στὸ νέο σῶμα τῶν ἐπερχόμενων γενεῶν. Ἔτσι χτίζεται στὴν Ἀθήνα τὸ ἐκκλησιάκι πού δὲν μᾶς ἔχει ἀφήσει οὔτε τὴ θύμησιν τοῦ ὀνόματός του —γιὰ μερικοὺς Ἁγ. Λευτέρης, γιὰ ἄλλους Παναγία Γοργοεπήκοος— μὲ ὑπερκείμενα δάνεια τῆς τοιχοποιίας του ἀνάγλυφες πλάκες πού βρέθηκαν σκόρπιες ἐκεῖ γύρω, στιχομυθοῦνται νέα ποιήματα μὲ ἀρχαῖα θραύσματα, στολίζεται ὁ Ἁγ. Δημήτρης ὁ Λουμπαρδιάρης μὲ κνί-

σματα άγγείων, ντύνονται οί εϊκόνες με άσημένα που-
κάμισα, μαγειρεύονται φαγητά με λήμματα από την άνα-
τολή, υίοθετούνται βίοι άγιών, διεκπεραιώνονται μετα-
ξοσκούληκες σε κούφια καλογέρικα μπαστούνια και χτί-
ζονται τείχη για να βαστάξουν στην περιφέρειά τους άκέ-
ριο αυτόν τον μαγικό κόσμο που δέν άπορρίπτει τίποτα
και όλα τά μεταλλάζει, στα περίχωρα τής οίκουμένης
όπου σκηνώνει στην άρχή και έπειτα ριζώνει και παίρ-
νει ζωή και θεριεύει μέσα στη θαυμαστή αύλή της· τó
λέει καθαρά τó ψαλτήρι: «μακάριος όν έξελέξω και
προσελάβου· κατασκηνώσει έν ταϊς αύλαϊς σου».

“Ας μη μακραίνομε όμως πολύ από τó σινικό τεϊχος
— μέτρο και όρόσημο τών συνόρων μας. Εϊπαμε πώς αυτό
φανερώνεται σε όλη του την έκταση και μεγαλοπρέπεια
έπειδή διατηρεϊται άκέριο. Τά τείχη που θά προσπαθή-
σω να περιγράψω διατηροϋνται καταστραμμένα ή δέν
διατηροϋνται καθόλου έπειδή χρησίμεψαν στη φύλαξη τής
άκεραιότητας τών λαών που τά έχτισαν.” Επεσαν και
ξαναστήθηκαν άμέτρητες φορές. “Όταν αναφέρομε τά τεί-
χη του Άναστασίου Α΄ δέν μπορούμε να εϊμαστε βέβαιοι
πώς μιλάμε για τó «μακρόν τεϊχος» τής βασιλείας του,
άφοϋ τó ίδιο τεϊχος στην έκπλήρωση του έργου του κα-
ταστράφηκε από πολιορκίες, σωριάστηκε από σειμούς,
μπαλώθηκε ή ξαναχτίστηκε σε πάμπολλα σημεία. Τά
τείχη, ακόμα και έρειπωμένα, ραγισμένα και σεισμό-
πληκτα όπως στέκονται σήμερα, με θάμνους και δέντρα
να φυτρώνουν ανάμεσα στις πέτρες τους, με άκρωτηρια-
σμένα μέλη πεσμένα στο χώμα και άλλα να στέκονται σαν
κουφάλες χιλιόχρονων κορμών με τά σωθικά τους φα-

γωμένα, εἶναι τὰ μόνα λείψανα ρωμαϊκῆς παρουσίας
 στὴν Πόλη, πού ἔμειναν ἀναλλοίωτα ἀπὸ ξένες μεταμο-
 σχεύσεις. Ἄν τὰ παλάτια γκρεμίστηκαν, οἱ ἐκκλησίες
 ἄλλαξαν πίστη, τὰ σημεῖα μετατοπίστηκαν, τὰ τεῖχη μὲ
 τὶς κερματισμένες ἐπιγραφές πού διασώθηκαν, στέκονται
 ὡς μόνη μαρτυρία τῆς γλώσσας καὶ τῆς πίστεως πού ζων-
 τάνευε ἕναν χιλιόχρονο πολιτισμό, τὸ μόνο ὑλικὸ τεκμή-
 ριο τῆς παρουσίας μας ἐκεῖ. Μερικὲς ἐπιγραφές μὲ τοῦ-
 βλα σὲ σχῆμα ἑλληνικῶν γραμμάτων εἶναι τὰ φτωχὰ ἀ-
 πομεινάρια τῆς στοιχειωμένης στὰ τεῖχη ἔλευσης τοῦ γέ-
 νους μας ἀπὸ τὸν περίβολο τῆς οἴκουμένης. Ἀπόηχους
 τῶν νικητῆριων κραυγῶν πού συνόδευαν τὴν ἔλευση τοῦ
 αὐτοκράτορα ἀπὸ τὴ Χρυσὴ Πύλη —μὲ ἄφταστο συμβο-
 λισμὸ φραγμένη μὲ πέτρες τώρα, σὰν νὰ ξορκίζει τὸ πέ-
 ρασμα κάποιου μελλοντικοῦ μαρμαρωμένου βασιλιᾶ ἀπὸ
 τὴν καμάρα της— ἀφουγκράζεται ὁ ἐπισκέπτης καθὼς
 στέκεται στὴ βάση, στὰ ἀριστερὰ τῆς κεντρικῆς καμά-
 ρας τῆς Πύλης καὶ συλλαβίζει τὰ κόκκινα γράμματα πού
 θὰ σημείωσαν βιαστικά, πάνω στὸν ἐνθουσιασμό τους, οἱ
 γιορταστὲς τοῦ θριάμβου τοῦ αὐτοκράτορα: ΠΟΛΛΑ ΤΑ
 ΕΤΗ ΤΩΝ ΒΑΣΙΛΕΩΝ, Ο ΘΣ ΚΑΛΩΣ ΗΝΕΝΓΕΝ ΣΕ.

Στὰ παράλια τοῦ Μαρμαρᾶ, πέντε ἐπιγραφές μνημο-
 νεύουν μέχρι σήμερα τὸν Θεόφιλο, πού ἀνακαίνισε ἐκ βάρ-
 θρων γιὰ τελευταία φορὰ τὰ τεῖχη. Σὲ αὐτὸν τὸν εἰκονο-
 μάχο βασιλιᾶ ὀφείλομε τὴ διατήρηση τῶν τειχῶν μέχρι
 τὶς μέρες μας. Ἡ δέηση πού ἀναγράφεται σὲ μιὰ μονο-
 κόμμη γραμμὴ εἴκοσι μέτρων πάνω στὸ τεῖχος πού
 φαντάζει σὰν παραπέτασμα μπροστὰ στὴν Προποντίδα,
 στὰ βόρεια τοῦ Ντηρημὲν Καπουσού, ἀκούγεται σὰν τρο-

πάριο και ὄχι σὰν ἀναθηματικὴ ἐπιγραφή. Ὁ Ἀκάθιστος ὕμνος και οἱ Παρακλητικοὶ κανόνες εἶναι γεμάτοι ἀπὸ εἰκόνες ποὺ παρομοιάζουν τὴν Παναγία μας μὲ τεῖχος, κραταίωμα, ὀχύρωμα, δωδεκάτειχη πόλη, χρυσοπλοκώτατο πύργο, μιὰ μηχανικὴ και ἀρχιτεκτονικὴ ὁρολογία ποὺ ἐκφράζει ὑπὸ τύπον μεταφορᾶς τὴ θεολογικὴ τοπογραφία τῆς γαστέρας της. Ἐδῶ ὅμως, μπροστὰ στὰ νερὰ τοῦ Μαρμαρᾶ, ὁ Χριστὸς ὁ ἴδιος παρομοιάζεται μὲ τεῖχος ἀρραγὲς ποὺ ἐντειχίζει μὲ τὶς ἐνέργειές του τὴν ἔδρα τῆς οἰκουμένης και τὴν καθέδρα τοῦ βασιλείου.

CE ΧΡΙΣΤΕ ΤΕΙΧΟΣ ΑΡΡΑΓΕΣ ΚΕΚΤΗΜΕΝΟΣ ΑΝΑΞ
 ΘΕΟΦΙΛΟΣ ΕΥΣΕΒΗΣ ΑΥΤΟΚΡΑΤΩΡ ΗΓΕΙΡΕ ΤΟΥΤΟ
 ΤΕΙΧΟΣ ΕΚ ΒΑΘΡΩΝ ΝΕΩΝ· ΟΠΕΡ ΦΥΛΑΤΤΕ ΤΩ ΚΡΑ-
 ΤΕΙ ΣΟΥ ΠΑΝΤΑΝΑΞ. Κ[ΑΙ] ΔΕΙΞΟΝ ΑΥΤΟ ΜΕΧΡΙΣ
 ΑΙΩΝΩΝ ΤΕΛΟΥΣ ΑΣ ΕΙΣ ΤΟΝ ΑΚΛΟΝΗΤΟΝ ΕΣΤ

Ἡ συνέχεια μᾶς δίνεται στὸν ἄλλο πύργο, στὰ νότια τοῦ Ντηρημὲν Καπουσού, ὅπου διαβάζομε καθαρὰ

† ΠΥΡΓΟΣ ΘΕΟΦΙΛΟΥ ΠΙΣΤΟΥ ΕΝ ΧΩ ΜΕΓΑΛΟΥ
 ΒΑΣΙΛΕΩΣ ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΟΣ †

Ὁ Von Hammer, στὸ παράρτημα τοῦ *Constantinopolis und Bosphoros*, ἀναφέρει μιὰ ἄλλη ἐπιγραφή πάνω ἀπὸ τὴν Πύλη τῆς Ἀγίας Βαρβάρας (Τὸπ Καπού), ποὺ ἔχει χαθεῖ σήμερα, μὲ τρεῖς λέξεις: ΘΕΟΦΙΛΟΣ . . . ΕΚΑΙΝΙΣΑΣ ΠΟΛΙΝ ὅπου μαρτυριέται καθαρὰ πὼς ἡ ἀνακαίνιση τῶν τειχῶν ταυτιζόταν μὲ τὴν ἀνακαίνιση τῆς Πόλης. Ἡ Πόλη, ἦταν τὰ Τείχη. Ἀπὸ τὶς ἄλλες εἴκοσι περίπου μνεῖες ποὺ ἀναφέρονταν στὸν Θεόφιλο, στὸν πατέρα και στὸ γιό του Μιχαήλ Β' και Γ', στὰ τεῖχη ποὺ ὑψώνονταν στὸ πλευρὸ τῆς Πόλης στὴ μεριά τοῦ

Κεράτιου Κόλπου, δὲν σώζεται σήμερα καμία. Ὁ Ε. Gibbon ἀφηγεῖται, μὲ τὸ γνωστὸ γλαφυρὸ ὕφος ποῦ διακρίνει τὴ γεμάτη προκαταλήψεις ἱστορία του, πὼς ὁ Φατίχ Σουλτάν Μεχμέτ, στὴν τελικὴ πολιορκία τῆς πόλης, τὴν ὥρα τοῦ σούρουπου, μετὰ ἀπὸ σκληρὲς προσπάθειες κατάφερε νὰ γκρεμίσει τὸν πύργο τοῦ Ἁγίου Ρωμανοῦ. Τράβηξε τίς δυνάμεις του γιὰ νὰ ἠσυχάσουν τὴ νύχτα καὶ νὰ ἐπιτεθοῦν τὴν ἄλλη μέρα στὸ χάσμα ποῦ εἶχαν ἀνοίξει μὲ τὸ κανόνι τοῦ Οὐρβανοῦ. Τὴν ὥρα ποῦ ἀναπαύονταν οἱ μπασιμποζούκηδες τοῦ Πορθητῆ, οἱ Ρωμαῖοι ξανάχτιζαν, μπάλωναν καὶ μπούκωναν μὲ ὅ,τι ἔβρισκαν μπροστά τους τὸν πύργο. Τὸ πρωί, τὸ τεῖχος ὀρθωνόταν πάλι κοντινὸ καὶ ἀπρόσιτο, πράγμα ποῦ ἔκανε τὸν Μεμέτη νὰ ἀναφωνήσει κατάπληκτος πὼς ἀκόμα καὶ οἱ τριάντα ἐφτά χιλιάδες προφῆτες νὰ τὸν βεβαίωναν πὼς οἱ κιαφίρ γκιαούρηδες ἦταν ἱκανοὶ γιὰ τέτοιο ἔργο, δὲν θὰ μπορούσαν νὰ τὸν πείσουν.

Ὁ J. C. Bruce (*Handbook of the Roman Wall*, 1957), γράφει πὼς τὸ τεῖχος ποῦ ἔχτισε ὁ Ἀδριανὸς στὴ Βρετανία εἶχε μῆκος 118 χιλιομέτρων. Ὁ Ρωμαῖος αὐτοκράτορας ἀνάθεσε τὸ χτίσιμό του στὸν Πλατώριο Νέπο γιὰ νὰ ὀρίσει τὰ σύνορα τῆς αὐτοκρατορίας στὸ πιὸ ἀπόμακρο σημεῖο ἐπιρροῆς του στὴ Δύση καὶ νὰ κρατήσῃ μακριὰ ἀπὸ τὰ σύνορά του ξένα στοιχεῖα ποῦ δὲν μπορούσαν νὰ ἀφομοιωθοῦν μέσα στὸν περίβολο τῆς οἰκουμένης του. Ἄν καὶ ἡ παραμικρὴ σύγκριση μεταξὺ

τοῦ τείχους τοῦ Ἀδριανοῦ καὶ τοῦ Σιχ Χουάνγκ Τὶ εἶναι ἀδύνατη, ἐγὼ συνηθίζω νὰ προεκτείνω τὴ νοητὴ γραμμὴ του μέχρι τὴν Πύλην ποὺ ὀδηγεῖ στὶς στήλες τοῦ Ὀλυμπίου Διὸς γιὰ νὰ τὸ κλείσω λίγο πιδὸ πέρα ἀπὸ τὴ Βιβλιοθήκη του· με αὐτὸ τὸν τρόπο οἱ δύο ἀντιμέτωπες τειχοσειρὲς προσδιορίζουν τὰ σύνορα δύο ἀπροσπέλαστων κόσμων. Τὸ μεταξὺ τους διάστημα ἐμπεριέχει τὴν οἰκουμένην. Ἄν τὸ τεῖχος τοῦ Ἀδριανοῦ στὴ Βρετανία ὀριοθετεῖ τὴν ἔκτασιν τῆς ἐπικράτειάς του, τὰ μακρινὰ του ταξίδια στὴν ἀνατολὴ καθορίζουν τὴν ἔκτασιν τῶν ἐνδιαφερόντων του. Γνωρίζομε πῶς τὰ δώδεκα ἀπὸ τὰ εἴκοσι χρόνια τῆς βασιλείας του τὰ πέρασε ταξιδεύοντας. Σὲ αὐτὰ τὰ δώδεκα χρόνια εἶχε τὴν εὐκαιρίαν νὰ ἐπισκεφετῆ τρεῖς φορές τὴν Ἀθήναν, τὴν πόλιν ποὺ ἀγάπησε περισσότερο καὶ ἀπὸ τὴν Ρώμην. Ἴσως μὲ τὸ χτίσιμο τῆς ὁμῶνυμης Πύλης ἤθελε νὰ δώσει μιὰ ὑλικὴ ἔκφρασιν σὲ αὐτὴ τὴ διέλευσιν, ποὺ αἰσθάνονται ἔντονα ὅσοι περνᾶνε κάτω ἀπὸ τὴν καμάραν της. Ἡ Πύλη του στεκόταν ὡς ὀρόσημον τῆς περιμέτρου τῶν Ἀθηναίων, ἀνοίγοντας τὸ δρόμον γιὰ τὴν ἐπέκτασιν τῆς νέας πόλης extra muros, ἀλλὰ καὶ κλείνοντας μετὰ τὴν καμαρόπορτάν της τὰ παλαιὰ ὄρια. Ἡ αὐλὴ ποὺ ξεκίνησα νὰ περιγράψω στὴν ἀρχὴ τῶν ἄτακτων συλλογισμῶν μου, βρίσκεται ἐγκλωβισμένη σὲ αὐτὰ τὰ παλαιὰ ὄρια, πίσω ἀκριβῶς ἀπὸ τὴν Βιβλιοθήκην τοῦ Ἀδριανοῦ, στριμωγμένη ἀνάμεσα σὲ ἄλλα σπίτια καὶ αὐλὰς καὶ μπερδεμένους δρόμους. Τὸ περίεργον εἶναι πῶς τὰ σπίτια καὶ οἱ ἄνθρωποι ἐπέμεναν νὰ ζοῦν στὴν παλαιὰ περιοχὴν, ἀγνοώντας τὴν καινούργιαν αἰῶνα ὀλόκληρους, ὥσπου πρὶν ἀπὸ λίγο πῆραν τὴν ἀπόφασιν νὰ

βγοῦν ἔξω, ἐκθέτοντας ἀνεπανόρθωτα τὴ ζωὴ τους σὲ χίλιους κινδύνους ποὺ παραμόνευαν ἀπὸ καιρὸ νὰ πάρουν τὴν ψυχὴ τους. Ἱστορικά, αὐτὴ ἡ ἄλωση ὀλοκληρώθηκε μὲ τὴν ἀναστήλωση τοῦ καλλιμάρμαρου σταδίου τοῦ Ἀδριανοῦ καὶ τὴν ἀναβίωση τῶν Ὀλυμπιακῶν ἀγώνων, ποὺ κατοχύρωσε τὴν ἔνταξη τῆς νέας Ἑλλάδας — θεωρητικὰ τουλάχιστον — στοὺς κόλπους τῆς δύσης¹.

*Βγήκαμε ἀπὸ τὰ τεῖχη — ποιὸς μᾶς τρόμαζε;
Ἐξω κανεῖς·*

σημείωνε ὁ Σεφέρης στὰ ἐρείπια τῆς ἀνατολικῆς ἐνδοχώρας, στὴν Κιουτάχεια, στίς 22 Ἰουνίου τοῦ 1950. Περιφρουρημένοι ἀπὸ τοὺς τοίχους τῆς αὐλῆς καὶ ταμπουρωμένοι πίσω ἀπὸ τὸ «τεῖχος ἀπροσμάχητον, τοῦ κόσμου καταφύγιον», τοὺς ἦταν εὐκολο νὰ γυροῦν τὴν πλάτη στὰ δαιμόνια ποὺ τοὺς πολιορκοῦσαν. Αὐτὸ ἀποδείχτηκε ἀμέτρητες φορές, ἀπὸ τὴν ἐποχὴ ποὺ γκρέμιζαν τὸ τεῖχος γιὰ νὰ περάσει ὁ ὀλυμπιονίκης, μέχρι τὴν περιφορὰ τῆς εἰκόνας τῆς Ὁδηγήτριας πάνω στὰ τεῖχη ποὺ ἔδιωξε πλήθη δαιμόνων πολιορκούντων Ἀβάρων μὲ τις ἐπικλήσεις πρὸς τὸ τῆς «σωτηρίας τεῖχος ἀκράδαντον» καὶ τὸ χαιρετισμὸ πρὸς τὸ «ὄπλον καὶ τεῖχος ἀπόρθητον». Ἡ λογικὴ ἀνάγκη γιὰ προστασία καὶ ἡ θεολογικὴ τῆς ἐκπλήρωσις γιὰ «σκέπη καὶ κραταίωμα, τεῖχος καὶ ὀχύρωμα», ὀδήγησε τοὺς παλαιοὺς νὰ χτίσουν «χρυσοπλοκάτατους πύργους καὶ δωδεκάτειχες πόλεις» καὶ νὰ τειχίσουν μὲ ἄρρηκτα τεῖχη τις ἠπείρους, τις αὐτο-

---

1. Βλ. σημ. σελ. 117.

κρατορίες, τὶς πόλεις καὶ τὰ σπίτια τους, τὶς ψυχὲς καὶ τὰ σώματά τους. Στούς ἑλληνοιστικούς χρόνους τὰ τείχη παύουν νὰ εἶναι τὰ ἁγιασμένα ὄρια τῆς πόλης καὶ ταυτίζονται ἀπόλυτα μὲ τοὺς πολιούχους δαίμονες, μὲ τὸ *genius urbis* καὶ μὲ τὴν ἴδια τὴν πόλη. Στὸ ἄγαλμα τῆς Τύχης τῆς Ἀντιόχειας, ποὺ μνημονεύει μεταξὺ τῶν μαγικῶν τελεσμάτων (*talisman*) τῆς ἐποχῆς τοῦ ὁ Σύρος χρονογράφος τοῦ ἔκτου αἰῶνα Μαλάλας, βλέπομε καθαρὰ πὼς τὸ κεφάλι τῆς ἀνθρωπόμορφης πόλης κορυφώνεται μὲ πυργωτὸ στεφάνι, τὰ τείχη τῆς Πόλης.

Ἐνα παρόμοιο στεφάνι, φτιαγμένο ἀπὸ τὰ καρφιά τοῦ Τιμίου Σταυροῦ, θὰ φορέσει στὸ ἄγαλμά του ὁ Κωνσταντῖνος, ἔξω ἀπὸ τὸ Φόρο, καὶ θὰ τὸ στήσει στὴν τεράστια κολώνα ποὺ ὑψώνεται σὰν πύργος μέσα στὰ τείχη τῆς Πόλης ποὺ ἔστησε ὁ ἴδιος. Αὐτὰ τὰ καρφιά καὶ τὰ τείχη ποὺ στεφανώνουν ὅσες κορυφὲς θὰ γίνουν ἀργότερα δόξα θαβωρείου φωτός, ἥλιοι νοητοὶ γύρω ἀπὸ τὰ κεφάλια τῶν ἱστορημένων στοὺς τοίχους ἀγίων. Σὲ μιὰ ἡπειρο σὰν τὴν Ἀμερικὴ ὅπου ὑπάρχει παντελὴς ἔλλειψη τειχῶν καὶ ἱστορημένων ἀγίων, ἡ ἄλωση ὀλοκληρώθηκε καὶ συνεχίζεται μέχρι τὶς μέρες μας, χωρὶς πολιορκία, χωρὶς ἀντίσταση. Ὁ κατακτητὴς ὅμως κατάλαβε πὼς δὲν μπορούσε νὰ στεριώσει χωρὶς νὰ διαγράψει τὰ ὄρια τῆς κυριαρχίας του καὶ γιὰ νὰ κρατηθεῖ στὰ πόδια του ἐφεῦρε τὴν ἀντιφατικὴ νοοτροπία τοῦ συνόρου — *frontier mentality* — ποὺ ἐκπληρώνει τὴ λειτουργία τῶν τειχῶν ἀντίστροφα, χωρὶς τὰ τείχη, μὲ μοναδικὸ ἄρωγὸ τὸ δόγμα τῆς ἀτέρμονης ἐπέκτασης. Οἱ *Παροιμίες*, ἀντίθετα, μᾶς θυμίζουν τὴν ἀναγκαιότητα τῶν ὁρίων ποὺ ἔστησαν ἐν σοφίᾳ οἱ

πατέρες μας: «μὴ μέταιρε ὄρια αἰώνια ἃ ἔθεντο οἱ πατέρες σου» (22, 28)· «μὴ μεταθῆς ὄρια αἰώνια» (23, 10).

Σύμφωνα μὲ τὸ πνεῦμα τῆς ἐποχῆς, τὸ σύνορο δὲν εἶναι τέρμα, ἀλλὰ πρόκληση ποὺ πρέπει νὰ ξεπεραστεῖ γιὰ νὰ ὑπάρξει πρόοδος καὶ *growth*, σημεῖο ποὺ ἀνοίγει νέες πιθανότητες, νέους ὀρίζοντες γιὰ ἀνάπτυξη καὶ ἐξέλιξη, νέους κόσμους. Οἱ συνέπειες τῆς πρακτικῆς ἐφαρμογῆς τῆς ἰδεολογίας τοῦ ἀνοιχτοῦ συνόρου βρίσκουν σήμερα τὴν ἔκφρασή τους στὴν πολιτικὴ τοῦ διαστήματος. Γιὰ τὴν ὥρα, «the final frontier».

Ἐ παραλληλισμὸς ποὺ γίνεται στὶς μέρες μας μεταξὺ τῆς *rex romana* καὶ τῆς *rex americana* δὲν εἶναι καθόλου πετυχημένος, παρὰ τίς ἐνδεχόμενες ἀντιρρήσεις τῶν ἐφευρετῶν του, καὶ ἐντελῶς ἀβάσιμος. Τὸ ζήτημα εἶναι πιὸ βαθὺ καὶ ἀφοῦ φτάσαμε ἴσαμε ἴδω, ἅς βουτήξομε κατακόρυφα νὰ δοῦμε μέχρι ποῦ θὰ μᾶς πάει· οἱ προσπάθειες ἀπλοποίησης τοῦ θέματος καὶ τῆς ἀναγωγῆς του στὸν κοινὸ παρονομαστῆ ἐνὸς ἀφηρημένου καὶ ἀδηφάγου ἰμπεριαλισμοῦ, μόνον τὸ νοῦ σκοτίζουν, καλύπτοντας τὰ ἐρωτήματα μὲ τὰ φῶτα τῆς διαλεκτικῆς ἀσάφειας.

Ἐ Ἄδριανὸς ἀντιλαμβάνονταν τὰ φυσικὰ σύνορα —*limes*— τῆς αὐτοκρατορίας του καὶ ἔκανε ὅ,τι τοῦ περνοῦσε ἀπὸ τὸ χέρι γιὰ νὰ ἀνακόψει τὴν ἐπέκταση τῆς ἐπικρατείας του περιορίζοντας τὴν ἔκτασή της στὴν περίμετρο ποὺ διαγράφεται ἀπὸ τὸ Ρῆνο καὶ τὸ Δούναβη, τὸν ὠκεανό, τὴ στέπα καὶ τὴν ἔρημο. Ἐ Καίσαρας βρῆκε τὸ θάνατο τὴν ὥρα ποὺ ἦταν ἔτοιμος νὰ ὑλοποιήσει τὰ ἐπεκτατικὰ του σχέδια μὲ τὴν κατάκτηση τῆς Γερ-

μανίας. Ὁ Ρωμαῖος ἀντιλαμβανόταν τὴν ἀνάγκη τῶν φυσικῶν του συνόρων. Ὅποιος προσπαθοῦσε νὰ ὑπερβεῖ αὐτὸ τὸ μέτρο πού ὑπαγορευόταν ἀπὸ τὶς φυσικὲς ἀνάγκες, καθορισμένες ἀπὸ τὰ φυσικὰ σύνορα, ἐξουδετερονόταν χωρὶς συζήτηση. Ὅποιο στοιχεῖο ὑπερβεῖ τὴν ἠθικὴ τάξη τοῦ Ἀναξίμανδρου, ὅποιο στοιχεῖο παραβιάσει τὰ ὅρια του ἔτσι ὅπως τάχτηκαν νὰ εἶναι—κατὰ τὸ χρεῶν—καὶ εἰσάγει διαφωνία μέσα στὴν ἄρμονία τοῦ σύμπαντος, πρέπει νὰ ἐξουδετερωθεῖ. Γιὰ τὸ Ρωμαῖο, ἡ αὐτοκρατορία του εἶναι ἡ δύναμη πού ἐναρμονίζει μέσα στὴν τροχιά της τὰ τέσσερα στοιχεῖα τοῦ κόσμου, τὴν οἰκουμένη του. Αὐτὴ ἡ ἀρχὴ τῆς σύμφυτης μοίρας τῶν στοιχείων πού συστρέφονται στὴν τροχιά τοῦ κόσμου ὀρίζει τὸ Ρωμαῖο ἄρμωστή τῆς παγκόσμιας τάξης, ἀφοῦ ὁ ἴδιος ἔχει καθορίσει τὰ φυσικὰ σύνορα τῆς ἀρχικῆς τάξης τῶν πραγμάτων πού συνθέτουν τὸν κόσμο του. Γι' αὐτὸν τὸ λόγο εἶναι οὐσιαστικὸ θέμα ζωῆς καὶ θανάτου ἡ περιφρούρησή τους στὰ τέσσερα σημεῖα τῆς ἐπικρατείας του. Ἡ ἄρμονία πού πηγάζει ἀπὸ τὴ σύμφωνη λειτουργία τῶν τεσσάρων στοιχείων—κατὰ τὸ χρεῶν—ἐξασφαλίζει τὴν ἄρμονία πάνω στὴ γῆ. Σὲ ἓνα ρωμαϊκὸ νόμισμα ἡ γονατισμένη Οἰκουμένη κρατᾷ ἐν ἑνὶ χερὶ τὴ γήινη σφαῖρα—πού εἶναι συνάμα καὶ οὐράνια—καθὼς ἀπλώνει τὸ ἄλλο, μὲ θεία συνεργία στὸν Ἀδριανό· στὴν περιφέρεια τοῦ νομίσματος διακρίνονται οἱ λέξεις: *Restitutori Orbis Terrarum*, δηλαδὴ σὲ αὐτὸν πού ξανάδωσε στὴν οἰκουμένη τὰ φυσικὰ της ὅρια· σὲ αὐτὸν πού τὰ ἀποκατάστησε—*restitutori*—στὴ φυσικὴ τους τάξη. Στὴ μετάφραση τῆς *Vulgata* σὲ λατινικὸ ἰδίωμα

τῆς Ἀφρικῆς, ἀπὸ τὸ κείμενο τῶν Ο΄, ὁ κόσμος μεταφράζεται ὡς orbis terrarum. Ὁ ἐπινοημένος θεὸς Terminus ὑπονοεῖ τὸ ὄριο καὶ καθορίζει τὴ λειτουργία τοῦ συνόρου. Ὁ χῶρος πρέπει κάπου νὰ σταματάει· διαφορετικὰ δὲν εἶναι φυσικὸς χῶρος, γίνεται ἀπρόσωπος καὶ ἐπικίνδυνος. Μᾶλλον αὐτὸ θὰ ἤθελαν νὰ ἐκφράσουν οἱ Πυθαγόρειοι ὅταν ἔδιναν μορφή στὴ δεκάδα καὶ τὴν ἔδειχναν νὰ ἀποτελεῖται ἀπὸ ἀντίθετα στοιχεῖα («τάναντία ἀρχαὶ τῶν ὄντων») διαβάζομε στὸν Ἀριστοτέλη, *Μετὰ τὰ Φυσικὰ* Α5, 985b 23) μὲ πρώτη μονάδα τὸ ζευγάρι πέρας-ἄπειρον, δεύτερη τὸ περιττὸν-ἄρτιον, . . . ὄγδοη τὸ φῶς-σκότος, ἑνατὴ τὸ ἀγαθὸν-κακόν· τὸ κακόν, τὸ σκότος, τὸ ἄρτιον, τὸ θῆλυ, γεννιοῦνται ἀπὸ τὸ ἄπειρο, ἐνῶ τὸ πεπερασμένο γεννάει τὸ ἀγαθόν, τὸ φῶς, καὶ πάει λέγοντας. Στὸ πυθαγόρειο σχῆμα λοιπόν, τὸ ὄριο ταυτίζεται μὲ τὸ ἀγαθὸ καὶ τὸ ἄπειρο μὲ τὸ κακόν. Πόση διαφορά ἀπὸ τὰ σύγχρονα σχήματα ποὺ δὲν μποροῦν νὰ ἐννοήσουν στὴν τάξη τοῦ κόσμου ποὺ προτείνουν κανένα ὄριο, κανένα σύνορο:

Something there is that doesn't love a wall.

(R. Frost, *Mending Wall*)

Τὰ ξύλινα τείχη τοῦ χρησιμοῦ προσφέρουν νέες διαστάσεις στὴ νοοτροπία τοῦ συνόρου ποὺ δὲν περιορίζεται μέσα στὰ ὄρια ποὺ περιγράψαμε, οὔτε στὶς γνωστὲς μεθόδους τείχισης, ἀλλὰ ἀπλώνεται καὶ σὲ ἄλλες περιοχὲς χωρὶς νὰ ἀποκλείει μυστικὲς ἐρμηνεῖες. Μία παρόμοια

ἐρμηνεία συνάντοῦμε στὸν *Κριτία* τοῦ Πλάτωνα· ὁ δά-
 σκαλος περιγράφει τὰ τείχη τοῦ μυθικοῦ βασιλείου τῆς
 Ἀτλαντίδας (τὸν βλέπω νὰ περι-γράφει κυκλικά σχήμα-
 τα τειχῶν στὸ χῶμα, μὲ ἓνα κλαδὶ στὸ χέρι): «τοῦ μὲν
 περὶ τὸν ἐξωτάτω τροχὸν τείχους, χαλκῶ περιελάμβαν-
 ον πάντα τὸν περίδρομον, οἷον ἀλοιφῇ προσχρῶμενοι,
 τοῦ δ' ἐντὸς καττιτέρῳ περιέτηκον, τὸν δὲ περὶ αὐτὴν
 τὴν ἀκρόπολιν ὀρειχάλκῳ μαρμαρυγᾶς ἔχοντι πυρώδεις»
 (116b). Ἐπειτα ἀπὸ αὐτοὺς τοὺς τρεῖς κυκλικούς ἐξώ-
 τερους τοίχους καὶ μέσα στὸν ἐσωτερικὸ περίβολο τοῦ
 τρίτου συναντοῦμε τὸν πυρήνα, τὸ ἱερὸ ἄδυτο τῆς Κλει-
 τοῦς καὶ τοῦ Ποδειδώνα, «περιβόλῳ χρυσῶ περιβεβλη-
 μένον». Ὁ νοῦς πάει ἄθελα στὸ τριπλὸ δακτυλίδι τῶν τει-
 χῶν τῆς Πόλης, στοὺς μεταλλικούς καὶ χρυσοὺς φύλακες
 τῆς *Πολιτείας*· αὐτὸ ὅμως τὸ ἀλχημικὸ σχῆμα δὲν μπο-
 роῦμε νὰ τὸ συζητήσουμε ἐδῶ. Πολλές φορές τὰ τείχη
 εἶναι προικισμένα μὲ μυστικὲς χάρες. Σὰν ἔχτισε ὁ Βύ-
 ζας τὴν πόλη του στὶς ἀκτὲς τοῦ Βόσπορου, τὴν ἐνίσχυσε
 μὲ γερὰ τείχη καὶ μὲ ἑπτὰ τεράστιους πύργους· οἱ πύργοι
 αὐτοὶ εἶχαν μιὰ ἀξιοθαύμαστη ἐνέργεια: ὅ,τι θόρυβος γι-
 νόταν σὲ ἓναν ἀπὸ τοὺς ἑπτὰ πύργους, ἦχος σάλπιγγας,
 φωνὴ ἀνθρώπου ἢ ζώου, ἀκόμα καὶ γδοῦπος ἀπὸ πέσιμο
 πέτρας, μεταδινόταν ἴδιος καὶ ἀπαράλλαχτος στὸν ἐπό-
 μενο πύργο καὶ περνοῦσε ἔτσι ἀπὸ τὸν ἓνα στὸν ἄλλο,
 μέχρι ποὺ ἔφτανε ὀλοκάθαρος στὸν τελευταῖο. Τὸ πιὸ
 θαυμαστὸ ὅμως ἦταν πῶς «ὁ εἷς τῶν ἑπτὰ τούτων πύρ-
 γων, ὁ καὶ τοῦ Ἡρακλέους καλούμενος, τὰ τῶν πολε-
 μίων ἐξώθεν μυστήρια, τῶν εἰς πολιορκίαν τυχόν τῆς
 πόλεως καθισταμένων, ἐνηγα ἐποίει τοῖς ἐντὸς καὶ ἀ-

κουστὰ» (Boissonade, «Anecdota Graeca», Τόμ. I, Σύμμεικτα, σελ. 423).

Τείχη σώζουν λαούς. Οί Ρωμαῖοι, ἐξοικειωμένοι μὲ τὸ φαινόμενο, γράφουν σὲ κάποιο χρονικό τους πῶς οἱ Μαρδαῖτες πού ζοῦσαν στὰ βουνὰ τῆς Συρίας, ἀποτελοῦν «ὄρειχάλκινον τεῖχος» προστασίας (ἀπόηχος τοῦ ὄρει-χάλκινου τείχους τῆς Ἀτλαντίδας;) ἐναντίον τῶν Ἀράβων πού καταδοκοῦσαν γιὰ νὰμποῦνε στὴ μικρὴ Ἀσία. Τείχη σώζουν λαούς καὶ οἱ λαοὶ γίνονται τείχη γιὰ νὰ διαφυλάξουν ἐκ τοῦ πονηροῦ τὴν κληρονομιά τους. Οἱ σκεπτικοὶ μποροῦν νὰ ἀντιπαρατάξουν στὸ πρῶτο σκέλος τοῦ συλλογισμοῦ τὴ μαρτυρία ἀπὸ τὴν Ἔξοδο (14, 22)· προτοῦ ἢ ὑπέροπλη δύναμη «καταστρώσει» στὸ βυθὸ τῆς θάλασσας «τὴν φαραωνίτιδα πανστρατιάν», χωρίστηκαν τὰ νερὰ γιὰ νὰ περάσει τὸ γένος τῶν Ἑβραίων καὶ ἔγιναν «τεῖχος ἐκ δεξιῶν καὶ τεῖχος ἐξ εὐωνύμων». Οἱ λαοὶ γίνονται τείχη: ἴσως σὲ ἓνα κομμάτι τοίχου ἀπὸ τὸ ναὸ τοῦ Σολομώντα, πού ποτίστηκε αἰῶνες μὲ δάκρυα ἐξορίας, ὀφείλεται ἢ προσπάθεια ἐπανόδου ἐνὸς λαοῦ πού θεωρεῖ τὸν ἑαυτὸ του περιούσιο, στὴ γῆ τῆς ἐπαγγελίας. Γιὰ μᾶς ἔχουν κλείσει οἱ δρόμοι πού βγάζουν στὴ Νέα Ἱερουσαλήμ, ἀφοῦ ἡ γραμμὴ τῶν τειχιῶν πού χάραξε ὁ Μέγας Κωνσταντῖνος μὲ τὸ κοντάρι του ἀκολουθώντας τὸν ἀόρατο ὁδηγὸ πού πῆγαινε μπροστά, κοντεύει νὰ ἐξαλειφτεῖ —«χαλνοῦν καὶ ὄλο κάτι ἀπομένει»— μέσα στὴν ἀγνοία πού γεννάει ἡ ἀδιαφορία μας. Τὰ τείχη, ὅταν δὲν ὑπάρχουν, θυμίζου ἀδιάκοπα τὴν ἀπουσία τους.

Μιὰ ματιὰ στὰ φανταστικὰ σχέδια τοῦ Μιχαήλ Ἄγ-

γελου για την ὀχύρωση τῆς Φλωρεντίας μπορεῖ νὰ πλου-
 ταινει τὶς γνώσεις μας γύρω ἀπὸ τὴν ἔλλειψή τους καὶ
 νὰ μᾶς ὀδηγήσει σὲ βαθύτερους στοχασμοὺς ἂν ἀναλογι-
 στοῦμε πὼς αὐτὰ τὰ ἀφηρημένα σύμβολα ἦταν ἀδύνατο
 ἀπὸ τεχνικὴ ἄποψη νὰ χτιστοῦν καὶ νὰ ἐκπληρώσουν
 τὴ βασικὴ τους λειτουργία, τὴν ἀνακοπὴ τῆς προέλασης
 τοῦ ἐχθροῦ. Ἴσως γι' αὐτὸν τὸ λόγο δὲν χτίστηκαν ποτέ.
 Ἴσως σχεδιάστηκαν γιὰ νὰ ἐκπληρώσουν μιὰ στοιχειώδη
 ἔλλειψη ποὺ πρωτοφανερῶθηκε στὴν Ἀναγέννηση μὲ τὸ
 θρίαμβο τῆς κατασκευασμένης ἀπὸ τὸν ἄνθρωπο γνώσης
 καὶ τὴν ἀπομάκρυνσή του ἀπὸ τὴν πηγὴ τῆς σοφίας.
 Ἴσως πάλι σχεδιάστηκαν ὡς μνημεῖα τῆς ἀπομάκρυν-
 σης τοῦ ἀνθρώπου ἀπὸ τὸν περίβολο τῶν τειχῶν· τὸ πιὸ
 πιθανό, γιὰ νὰ δικαιοθεῖ —μέσα στὸ πνεῦμα τῆς Ἀνα-
 γέννησης— ἓνας πομπῶδης τίτλος ποὺ κατὰ τὰ ἄλλα ἔ-
 μενε ἀδικαίωτος: *governatore e procuratore generale
 sopra alla fabbrica e fortificazione delle mura*. Ποιὸς
 ξέρει; Παρόμοια ἀξιώματα στὸ *imperium*, εἶχαν ζωτι-
 κὴ σημασία καὶ μοιράζονταν μεταξὺ τῶν πιὸ ἱκανῶν ἀρ-
 χόντων. Οἱ τρεῖς πατρίκιοι στοὺς ὁποίους εἶχε ἀνατεθεῖ
 ἡ ἐπίβλεψη τῶν τειχῶν, ὁ Δομέστικος τῶν Τειχέων, ὁ
 Ἄρχων τοῦ Τείχους καὶ ὁ Κόμης τῶν Τειχέων, σύμφω-
 να μὲ τὸν Κωνσταντῖνο τὸν Πορφυρογέννητο (*Περὶ βασι-
 λείου τάξεως*, σελ. 6) ἐπιτελοῦσαν σπουδαῖο ἔργο σὲ συν-
 εργία μὲ τοὺς ἀόρατους ἀγγέλους ποὺ προστάτευαν τὴ
 βασιλεύουσα («τείχισον ἡμᾶς ἀγίοις σου ἀγγέλοις»). Ἡ
 Φλωρεντία πάλι, εἶχε ἓνα ἀπόρθητο τεῖχος στὴ μορφὴ
 ἑνὸς ποιητῆ ποὺ ἐξαναγκάστηκε νὰ περάσει τὰ τελευταῖα
 χρόνια τῆς ζωῆς του ἄτειχος στὴ Ραβέννα, στὸ τελευταῖο

περιτειχισμένο ὄχυρὸ τῆς αὐτοκρατορίας —imperium—
στὴ Δύση, πρὶν κατεβάσουν τὰ τείχη καὶ τὰ κάνουν ὄλα
ρημαδιὸ οἱ Φράγκοι.

Στὰ δικά μας χρόνια, τὸ συγκρατημένο παράπονο
ἐνὸς ἀνθρώπου ποὺ καθῶς ὕψωνε τὰ τείχη τῆς ποιήσεως
γύρω του ἐγκλωβίστηκε στὰ μάταια τείχη ποὺ ἔχτιζαν
οἱ ἄνθρωποι γύρω ἀπὸ τὰ δικά του, «χωρὶς περίσκεψιν,
χωρὶς λύπην, χωρὶς αἰδῶν» καὶ «ἀνεπαισθήτως κλειστή-
κε ἀπὸ τὸν κόσμον ἔξω» μοῦ ἔρχεται στὸ νοῦ ὡς μονα-
δικὴ μαρτυρία γιὰ ἀνάγκη περιφρούρησης τῶν θησαυρῶν
ποὺ κομίζονται στὴν τέχνη. Τὸ μυστήριό τοῦ ποιητῆ ποὺ
βαθαίνει μὲ τὸ ἰδεόγραμμα —T— σύμβολο τοῦ ἔρωτά
του¹, μπορεῖ νὰ ὑποδηλώνει, ὅπως νόμισαν μερικοί, τὰ
Τείχη —μὲ κεφαλαῖο T— ἢ μπορεῖ καὶ νὰ μὴν ἔχει κα-
μιὰ σχέση μὲ ὄλες τὶς ἐρμηνεῖες ποὺ τοῦ ἀποδόθηκαν·
γιὰ μένα τουλάχιστον, ἀνοίγει τὸ δρόμο ποὺ βγάζει στὸν
Ἰρλανδοὺ καὶ στὰ ὀλοζώντανά σύμβολά του: παραστάσεις
τειχῶν, πύργων καὶ στριφογυριστῶν σκαλοπατιῶν ποὺ
ἐξαφανίζονται ἐλισσόμενα μέσα σὲ ὑγρά ἀπόβραδα, στὴν
καταχνιὰ τοῦ κέλτικου αἰθέρα. Τὰ δύο τοῦ ποιήματα γιὰ
τὸ Βυζάντιο τὰ τοποθέτησε σὲ δύο διαδοχικὲς συλλογὲς
ποὺ καλλιεργοῦν ὅσο καμὶά ἄλλη τὰ σύμβολα τοῦ πύργου
καὶ τῆς ραχοκοκαλιᾶς του, τῆς ἀνελισσόμενης κλίμακας,
ἐσωτερικὸ παράσιτο τοῦ Πύργου ἐνσωματωμένο στὸν
πέτρινο κορμὸ του ἀπὸ ὅπου κρατιέται γιὰ νὰ μὴ δια-

---

1. Βλ. ἐγγραφή 9.11.1902 (Πεζά). «Μ' ἐπέρασεν ἀπὸ τὸν νοῦ ἀπόψε νὰ
γράψω διὰ τὸν ἔρωτά μου. Καὶ ὅμως δὲν θὰ τὸ κάμω. . . Ἄς σημειώσω ὅμως
ἓνα γράμμα —T— ὡς σύμβολον αὐτῆς τῆς στιγμῆς».

λυθεῖ στοὺς στρόβιλους τῶν γυρισμάτων —gyres— τῆς
 ἱστορίας· ἡ ἀνελίσσόμενη κλίμακα: στριφτὸ μονοπάτι βα-
 σανισμένης ζωῆς, ὁ Πύργος: τὸ θεμέλιο καὶ ἡ καταφυγὴ
 τῆς. Τὸ πρῶτο ἀπὸ τὰ βυζαντινὰ ποιήματα —«Sailing
 to Byzantium»— ἐμφανίζεται στὴ συλλογὴ *Ἵ Πύργος*
 —*The Tower*— καὶ τὸ δεύτερο —«Byzantium»— στὴ
 συλλογὴ *Ἵ περιστρεφόμενη κλίμακα καὶ ἄλλα ποιήματα*
 —*The Winding Stair and Other Poems*. Ὁ Yeats τε-
 λειοποίησε σὲ τέτοιο βαθμὸ τὸ σύμβολο τοῦ πύργου, ποῦ
 τὸν ἄφησε νὰ τοῦ πάρει τὴν ψυχὴ δίνοντας γιὰ ἀντάλ-
 λαγμα τὰ ὠραιότερα ποιήματά του στὴ συλλογὴ αὐτῆ,
 ὥστε δὲν ξέρω πιά ἂν τὸ σύμβολο τὸν παρακίνησε νὰ
 περάσει τὰ τελευταῖα χρόνια τῆς ζωῆς του ὀχυρωμένος
 στὸν περίβολο τοῦ παλιοῦ νορμανδικοῦ πύργου ποῦ ἀγό-
 ρασε στὸ Ballylee τῆς δυτικῆς Ἰρλανδίας καὶ νὰ τὸν
 μεταμορφώσει σὲ ὑλικὴ μαρτυρία τοῦ ἀπόκρυφου κόσμου
 του —«I like to think of that building as a permanent
 symbol of my work plainly visible to the passer-by»,
 ἀπὸ γράμμα του στὸν Sturge Moore (1928)—, ἢ ἂν ὁ
 ὑλικὸς πύργος ποῦ στερέωσε τὴν ἐλίσσόμενη κλίμακα τῆς
 ψυχῆς του γέννησε τὸ σύμβολο καὶ τὶς προεκτάσεις του.
 Μιὰ ἀπὸ αὐτὲς ἦταν καὶ τὸ Βυζάντιο, ὅπως ὁμολογεῖ ὁ
 ἴδιος στὸ ἀλληγορικὸ γραφτὸ *A Vision*, μὲ τοὺς ἀπόρθη-
 τούς πύργους καὶ τὰ τείχη ποῦ κράτησαν μέσα στὴν πε-
 ριφέρειά τους τὴν ὑλοποίησιν τῆς περιστρεφόμενης ἐνό-
 ρασης τοῦ ποιητῆ· μιᾶς ἐνόρασης μὲ τὴν τραγικὴ σφρα-
 γίδα τῆς προσωπικότητάς του, ποῦ δὲν ἀξιώθηκε νὰ τὴν
 ταυτίσει —παρὰ τὶς ὑπεράνθρωπες προσπάθειες— μὲ τὴν
 ἀπρόσωπη παράδοση τοῦ λαοῦ του. Ἐπειδὴ λαχταροῦ-

σε νὰ περάσει ἔστω καὶ ἓνα μῆνα τῆς ζωῆς του ἐντὸς ἐκείνων τῶν τειχῶν ὅπου «ὁ ζωγράφος, ὁ τεχνίτης τῶν ψηφιδωτῶν, ὁ μάστορας ποὺ δούλευε τὰ πολύτιμα μέταλλα, αὐτὸς ποὺ ἱστοροῦσε τὰ ἱερὰ βιβλία μὲ μικρογραφίες, ὅλοι τους εἶχαν κάτι τὸ ἀπρόσωπο· δημιουργοῦσαν σχεδὸν χωρὶς νὰ ἔχουν συνείδηση τοῦ προσωπικοῦ σχεδίου, ἀπορροφημένοι ἀπὸ τὸ θέμα τους ποὺ ἦταν καὶ τὸ ὄραμα ἑνὸς ὀλόκληρου λαοῦ». Ἐπειδὴ τὸ στροβίλισμα αὐτῆς τῆς περιφέρειας γέννησε σὲ κεντρόφυγους κύκλους —gyres— τὸν περίβολο τῆς πανανθρώπινης οἰκουμένης: τὴν οἰκουμενικὴ ἱστορία. Αὐτὴ ἡ ἴδια ἱστορία μὲ τὴ θαυμαστὴ οἰκονομία της τοῦ παραστάθηκε πηγὴ σοφίας

...μέσα στὴν ἅγια φωτιὰ τοῦ Θεοῦ

Λὲς στὸ χρυσὸ ψηφιδωτὸ ἑνὸς τοίχου

(Ταξίδι στὸ Βυζάντιο. Μετ. Γ. Σεφέρη)

«δάσκαλος τοῦ τραγουδιοῦ γιὰ τὴν ψυχὴ του». Χωρὶς τὰ τείχη, εἶναι ἀδύνατο νὰ ἐννοήσουμε «τὴν ἀκριβὴ μορφή τοῦ Βυζάντιου» —«la forme précise de Byzance», T.S. Eliot, *Lune de Miel*— μὲ τὴν Πόλη «κέντρον τῶν τεσσάρων τοῦ κόσμου μερῶν» ποὺ τὸ ἀγιάζει ὅ,τι στρέφεται γύρω ἀπὸ τὴν αὐλή του, «αἱ ἀγυαί, τὰ περίαυλα, αἱ τρίοδοι, οἱ ἀγροί, οἱ τῶν ἀμπέλων περιφραγμοί, τὰ πάντα πλήρη [«θεῶν» θὰ ἔχει τὸν πειρασμὸ νὰ συμπληρώσει ὁ ἀναγνώστης — ἄς τὸ κάνει ἄφοβα] καὶ μεστὰ λειψάνων ἁγίων, σωμάτων εὐγενῶν, σωμάτων ἁγνῶν, ἀσκητῶν, ἀσκητριῶν. . . ὧ οἰκίαι καὶ παντοδαπὰ παλάτια καὶ ἱερὰ τείχη» (Δούκας, Ἱστορία, XLI, 306-307).

Ἡ ἱστορία αὐτὴ μᾶς ὀδηγεῖ στὸν ἄνθρωπο ποὺ ἔβαλε

σκοπὸ τῆς ζωῆς του νὰ μπεῖ στὸν Πύργο, ἀφοῦ πέρασε πρῶτα ἀπὸ μιὰ αὐλὴ καὶ παρακολούθησε σὲ ὅλες τὶς φάσεις του τὸ χτίσιμο τοῦ «Μεγάλου σινικοῦ τεῖχους» γιὰ νὰ τὸ ἀφηγηθεῖ ὡς προοίμιο τοῦ ἀπρόσιτου συμβόλου, καταλήγοντας: «ἓνας ἄγνωστος βαρκάρης —τούς ξέρω ὅλους πού περνᾶνε ἀπὸ τὰ μέρη μας, ὅμως αὐτὸς ἐδῶ ἦτανε ξένος— μοῦ εἶπε τώρα δὲ πὼς πρόκειται νὰ χτιστεῖ ἓνα μεγάλο τεῖχος γιὰ νὰ προστατέψει τὸν Αὐτοκράτορα. Φαίνεται πὼς ἄπιστες φυλές, μεταξύ τους καὶ δαίμονες, μαζεύονται συχνὰ μπροστὰ στὸ παλάτι καὶ σημαδεύουν μὲ τὰ μαῦρα τους τόξα τὸν Αὐτοκράτορα». Ἔτσι τελειώνει τὸ «Μεγάλο σινικὸ τεῖχος» (Beim Bau der Chinesischen Mauer), μιὰ ἱλιγγιώδης παραβολὴ πού στέκεται στὰ μισὰ τοῦ δρόμου, γραμμένῃ πρὶν ἀπὸ τὸν *Πύργο* (1922) ἀλλὰ μετὰ ἀπὸ τὸ κομμάτι πού ἐπικαλεῖται τὴν αὐλὴ καὶ πού θὰ κοιτάξομε παρακάτω. Τὸ σινικὸ τεῖχος, τὸ μοναδικὸ ἔργο χειρῶν ἀνθρώπων, πού τὸ περίγραμμά του διακρίνεται ἀπὸ τὴ σελήνη, συσχετίζεται μὲ μυστικὸ τρόπο μὲ τὸν πύργο τῆς Βαβέλ καὶ ἡ δόμησή του ἐρμηνεύεται ὡς βάση πού θὰ κρατήσῃ στὰ θεμέλιά της τὸ νέο πύργο. «Πὼς θὰ μπορέσει ὅμως τὸ τεῖχος, πού δὲν σχημάτιζε κανὺν κύκλο, ἀλλὰ κάποιον εἶδος ἐνὸς τετάρτου ἢ ἡμικύκλιου, νὰ χρησιμεύει ὡς βάση τοῦ πύργου; Σίγουρα, ἡ ἐρμηνεία πρέπει νὰ ἀποδοθεῖ μὲ πνευματικὸ τρόπο». Μὲ τὰ μέσα πού εἶχα στὴ διάθεσή μου —ἐντελῶς ἀνεπαρκῆ— ἦταν ἀδύνατο νὰ καταλάβω τὸ περιστατικὸ πού ἀναφέρει ὁ Κάφκα στὰ *Ἡμερολόγιό* του —στὴν ἐγγραφή τῆς 26 Νοεμβρίου 1911— ὅπου ἐξιστορεῖ πὼς ὅταν τοποθετήθηκαν τὰ σύρματα τοῦ τηλέ-

φωνου και του τηλεγράφου στο γκέτο της Βαρσοβίας, οι Έβραίοι δωροδόκησαν τις αρχές για να διαρρυθμίσουν τις εγκαταστάσεις έτσι που να δημιουργούν έναν τέλειο κύκλο γύρω από τον οικισμό τους. Περιβλήθηκαν λοιπόν από τα σύνορα μιας νοητής αύλης —«der im Sinne des Talmud aus der Stadt ein abgegrenztes Gebiet, gewissermassen einen Hof bildet»— όπου σύμφωνα με τα παραγγέλματα του Ταλμούδ μπορούσαν να γιορτάζουν το Σάββατο χωρίς να μολύνονται. «Σίγουρα η έρμηνεία πρέπει να αποδοθεί με πνευματικό τρόπο». Γι' αυτό και ζήτησα τη βοήθεια του άγνου —κόσερ— φούρναρη της γειτονιάς μου, του Μόρντεκαη, ενός εύσεβους Χασίντ από τη Βαρσοβία, που πρόσεχε πάντοτε να μην άγγιξει κατά λάθος τα χέρια μου στις συναλλαγές μας, περιορισμένες στο άλισβερίσι του κριθαρόψωμου, για να μη μαγαριστεϊ από άγγιγμα γκογιμί. Καμιά φορά, πολύ σπάνια, μου μιλούσε με σεβασμό για τον Έφλάτουν —Πλάτωνα— αλλά όποτε ή κουβέντα γύριζε στα δικά του, έκανε πως δέν καταλάβαινε και απόφευγε να απαντήσει. Αύτη τη φορά όμως, θα πρέπει να συγκινήθηκε από την έντονη άπορία μου, και άφοϋ με κοίταξε για λίγο κατάπληκτος, ζυγιάζοντας αν θα μπορούσα να καταλάβω με το μολυσμένο μυαλό μου τον μυστικά φυλαγμένο κόσμο του, έχωσε τα χέρια του κάτω από την πυκνή του γενειάδα και μου άπάντησε χωρίς περιστροφές: «Είναι άπλό· έπειδή το Σάββατο πρέπει να περιορίζομε τις κινήσεις μας μέσα στον άγιασμένο χώρο των τοίχων του σπιτιού, οι Χασίντ της Βαρσοβίας σκέφτηκαν να περιφράξουν την περιοχή τους με σύρματα, σε αύτη την

περίπτωση τοῦ τηλέφωνου καὶ τοῦ τηλεγράφου, γιὰ νὰ
μποροῦν νὰ κυκλοφοροῦν χωρὶς κίνδυνο μόλυνσης μέσα
στὴν καθαγιασμένη αὐλὴ τοῦ γκέτο, ποὺ ἔπαψε νὰ εἶναι
οὐδέτερος χῶρος καὶ ἔγινε προέκταση τῶν τοίχων τῶν
σπιτιῶν τους». Παρὰ τὴν ἐξήγηση ποὺ μοῦ φάνηκε ἀπλή,
ἀκόμα θαυμάζω πῶς τέτοιες προσεγγίσεις εἶναι πιθανές
στὴν ἐποχὴ μας. Ἕνας λαὸς μὲ βαθιὰ συναίσθηση τῆς ἀ-
διάσπαστης συνέχειας τῆς μυστηριακῆς του ἱστορίας καὶ
τῆς ζωντανῆς του παράδοσης δημιουργεῖ τείχη ἀπὸ τὸ
τίποτα, ἀκόμη καὶ μὲ τὴ βοήθεια τῆς τεχνολογίας ποὺ ἔ-
χομε συνηθίσει νὰ τὴ βλέπομε μόνο ἀρνητικά, δικαιολο-
γώντας ὅσα μᾶς κατατρέχουν στὴν ἀπρόσωπη τυραννία
της, γιὰ νὰ κρατήσῃ τὸν κόσμον τοῦ ἀμόλευτο καὶ τὴν
πίστη τοῦ ἀφθορη, «περιβαλλόμενος ὡς ἱμάτιον» μέσα
στὰ ὅρια τῆς νοητῆς αὐλῆς τὶς παραβολὰς καὶ καταβολὰς
του. Θὰ μπορούσαμε ἄραγε ἐμεῖς, οἱ ἀγραυλοῦντες καὶ
καθεύδοντες, νὰ ἀποτινάξομε τὰ στρώματα τῆς ὑπνηλίας
ποὺ μαζέψαμε πάνω μας καὶ νὰ ὑψωθοῦμε σὲ κείνο τὸ
σημεῖο, «στὸ κέντρον τῶν τεσσάρων τοῦ κόσμου μερῶν»,
ὅπου πιάνονται καθαρὰ τὰ σήματα ποὺ ἐκπέμπονται ἀπὸ
τὸν περίγυρον τῶν τηλεγραφικῶν καλωδίων τῆς νοητῆς
αὐλῆς μας; Δύσκολο, ἂν ἀναλογιστεῖ κανένας πῶς ἡ μόνη
ἀντίληψη τοῦ τείχους ποὺ μπορεῖ νὰ γίνῃ κατανοητὴ
στὴν ἐρειψίτοιχη ἐποχὴ μας εἶναι αὐτὴ ποὺ ὑψώνει τείχη
αἴσχους καὶ χωρίζει πίσω ἀπὸ παραπετάσματα εὐδαιμο-
νίας ἀδέλφια καὶ γονιούς. Ἡ τραγικὴ πραγματικότη-
τῶν ἐπιβαλλόμενων τειχῶν τῆς ἐποχῆς μας δὲν ἐπιδέχε-
ται συμβολισμούς· ἡ ὑψιστὴ τιμὴ τῆς μεταθανάτιας ἐν-
τοίχισης στὸ τεῖχος τοῦ Κρεμλίνου τῶν ἠρώων τοῦ κα-

ταναγκασμοῦ καὶ τῆς ἀνθρώπινης ἐξαθλίωσης, ἐπικυρώνει μὲ τὴ δύναμη τοῦ φυσικοῦ ρεαλισμοῦ τῆς τὴν ἐντέιχισι τῆς ἐλευθερίας ἑκατομμυρίων ψυχῶν μέσα στὰ ὄρια τῆς βίας καὶ τῆς καταπίεσης. Τὸ παρήγορο ὅμως εἶναι πὼς μιὰ ἐλάχιστη ἔκτασι τοίχου σὲ μιὰ ἀφετηρία λεωφορειῶν στὴ χώρα τοῦ Μεγάλου Τείχους μεταμορφώνεται σὲ ἓνα εἶδος προάγγελου τοιχοκολλημένης ἐλευθερίας καὶ σύμβολο τῶν πόθων ἑκατομμυρίων ψυχῶν γιὰ ἀποδέσμευσι τῆς πνευματικῆς τους ζωτικότητος.

Στὴν ἀτείχιστη ἐποχὴ μας προσπαθῶ, ὅσο μοῦ εἶναι μπορετό, νὰ περιβληθῶ μὲ ἀτέρμονες ἀποστάσεις μισογκρεμισμένων τειχιῶν ποὺ συνενώνουν στὸ μῆκος τους τὴν περίμετρο τῆς οἰκουμένης. Τείχη τῆς Ἱεριχοῦς, τῆς Ρώμης —παλαιᾶς καὶ νέας— τῆς Ἱερουσαλήμ, τῆς Ἀτλαντίδας, τῆς Κιουτάχειας, τοῦ μονοφυσίτικου κάστρου Κουσαίρ Ἀμράχ στὴν ἔρημο τῆς Ἰορδανίας, τείχη τῆς Βρετανίας, τῆς Τροίας, τῆς Ἄγκυρας, τῆς ἐφτάπυλης Θήβας, τῆς Παλμύρας, τοῦ Ἀκροκόρινθου καὶ τῆς σκιαθίτικης παλιαχώρας, τείχη τῶν ἀγιορίτικων μοναστηριῶν, τῆς Ἀδριανούπολης, Ἀντινοῦπολης καὶ Ἀθηνῶν, τείχη ποὺ περιβάλλουν καὶ στεφανώνουν ἀπόμακρους βράχους στὰ πέλαγα καὶ ἐρειπωμένες πολιτεῖες στὶς ἐρήμους, τείχη ἐνσωματωμένα μὲ πιάτα καὶ κανάτια, δωρεῆς ψωμιοῦ καὶ κρασιοῦ, σύμβολα ἀνοιχτῆς φιλοξενίας, δεῖκτες καὶ δέκτες τῆς ἀδιάκοπης περιπλάνησής μας στὸν κόλπο τους. Τώρα ποὺ πῆγα καὶ γύρισα

the compass of the vallum
walking for twenty years of nights
round and round and back and fro
on the walls that contain the world

καὶ περπάτησα στὰ τείχη πού διατηροῦν τὸν κόσμον
—maintain the world (D. Jones, *The Wall*)— μπορῶ
μὲ βεβαιότητα νὰ ἀνατρέψω τὴν ἰδέα τοῦ μεγέθους πού
ἀναπόφευκτα συνδέει τὰ τείχη μὲ μιὰ γραμμὴ ἢ περι-
μετρο μετρημένη μὲ στάδια, μίλια, χιλιόμετρα, μὲ μιὰ
συμβατικὴ μονάδα μήκους ἄσχετη μὲ τὸ μέγεθος τῆς
ἀξίας τῶν θησαυρῶν πού φυλάνε στὰ ὄριά τους. Αὐτὰ μέ-
χρι ἐδῶ. Ἀπὸ αὐτὸ τὸ σημεῖο καὶ πέρα θέλω νὰ περι-
χαραχτῶ μὲ τίς γραμμές πού ὀρίζουν τὰ πράγματα πού
μὲ ἐγκλωβίζουν στὴν ὑπαρξή τους. Τείχη καὶ τοῖχοι γί-
νονται σύνορα ἑνὸς ἄλλου κόσμου πού μένει κρυφὸς καὶ
ἀμόλευτος.

* * *

Μόλις περάσει κανεὶς τὴν ξύλινη πορτούλα τοῦ Σε-
λιμιγιέ μένει κατάπληκτος μπροστὰ στὴν ἀπλότητα πού
ἀντικρίζει. Τέσσερις ψηλοὶ τοῖχοι καὶ ἓνα σαντιρβάν στὴ
μέση τοῦ ἄδειου χώρου εἶναι ὁ μοναδικὸς διάκοσμος τῆς
«αὐλοῦ» πού περιβάλλει τὸ τζαμί. Ὁ ἀρχιτέκτονας Σι-
νάν πού ἄπλωσε αὐτὸ τὸ κρυσταλλοειδὲς τέμενος στὴν
Ἰαδριανούπολη, τόνισε πρῶτος τὴ σημασίαν τῆς «αὐλοῦ»
στὸν ὀθωμανικὸν κόσμον. Τὸ ρωμιόπουλο πού ἀρπάχτηκε
ἀπὸ τὸ σπίτι του στὴν Καισάρεια καὶ ἀνατράφηκε σὰν

γιανιτσαροπαίδι για να γίνει ο ξακουστός Μιμάρ Σινάν τῆς αὐλῆς τοῦ Κανουν-ι Σουλεημάν, ὕψωσε πρῶτος ντουβάρια γύρω ἀπὸ τὴν αὐλοῦ τοῦ τεμένου, ἀφήνοντας ἔξω ἀπὸ τὸν κλοιό της τοὺς παραδοσιακοὺς μεντρεσέδες, χαμὰμ καὶ караβάν σαράι, καὶ πέρασε τὴν τέχνη τοῦ ρωμαϊκοῦ χτισίματος στοὺς κατακτητές του, ὅπως τὴν εἶχε μάθει ἀπὸ τὸν πατέρα του ὅταν ἔχτιζαν ἐκκλησάκια στὴν Καισάρεια. Ἔτσι ὁ σκλάβος ἔγινε ἀφέντης ὑποτάσσοντας τὰ ἀφεντικά του στὴν περίμετρο τῆς ἐξιλαστήριας αὐλοῦ πού ἐνσωματώθηκε στὸ τελετουργικὸ μέρος κάθε μουσουλμάνικου τεμένου.

Τὸ τεῖχος τοῦ Ἀδριανοῦ στὴ Βρετανία, ἡ Πύλη του στὴν Ἀθήνα καὶ ἡ αὐλοῦ τοῦ Σελμιγιέ στὴν Ἀδριανούπολη συνθέτουν τὰ κύρια μέρη τῶν ὑλικῶν τῆς αὐλῆς πού προσπαθῶ νὰ καθορίσω. Θὰ πρέπει ἤδη νὰ ἔχει καταλάβει ὁ ἀναγνώστης πὼς οἱ μέχρι ἐδῶ περιπλανήσεις καὶ παρεκβολές μου χρησίμεψαν ὡς προοίμιο παρουσίας ἐνὸς θέματος πού γλιστράει ἀδιάκοπα μέσα ἀπὸ τὰ χέρια μου. Ὁ Θεσσαλονίκης Εὐστάθιος στὶς *Παρεκβολές* του στὴν Ἰλιάδα καθορίζει τὸ ἀκαθόριστο τῆς αὐλῆς, διευκρινίζοντας πὼς «ὁ διαπνεόμενος τόπος αὐλὴ λέγεται» (1483, 48). Ἐκεῖ ὅπου μαζεύεται συγκεντρωμένη ἡ πνοή—καὶ «τὸ πνεῦμα ὅπου θέλει πνεῖ»—ἐκεῖνος ὁ τόπος λέγεται αὐλή· αὐτὸ ὅμως ἤδη προϋποθέτει ὄρια πού συγκεντρώνουν στὸν κόλπο τους τὸ πνεῦμα καὶ δημιουργοῦν εὐνοϊκὸ δοχεῖο γιὰ τὴ διατήρησή του· διαφο-

ρετικά, τὸ πνεῦμα ψάχνει δεκτικότερο δοχεῖο καὶ μέχρι νὰ τὸ βρεῖ σκορπίζεται στοὺς τέσσερις ἀνέμους. Νὰ λοιπὸν πῶς ἀρχίζει νὰ γλιστράει ἡ αὐλή μετὰ τὸ πρωτοφανέ-ρωμα τῆς μεταφορικῆς τῆς ἔννοιας στὴν Ἰλιάδα: ὁ τόπος ὅπου μαζεύτηκαν τὰ πλοῖα τῶν Ἀχαιῶν πρὶν σαλπάρουν γιὰ τὴν Τροία, ὀνομάζεται Αὐλῖς, παρὰ τὴν ἔλληψιν πνευμάτων ποὺ κρατᾶ καθηλωμένα τὰ καράβια στὸν τόπο ὅπου ὑποτίθεται πῶς φυσάει τὸ πνεῦμα. Ἔχει προηγηθεῖ βέβαια τὸ σφάξιμο τοῦ ἔλαφιου τῆς Ἄρτεμης ποὺ σκορπίζει τὴ νέμεσιν ἀνάμεσα στοὺς Ἀχαιοὺς ἀποστρέφοντας ἀπὸ πάνω τους τὰ κινήτρια πνεύματα ποὺ θὰ φουσκώσουν τὰ πανιά τῶν καραβιῶν τους· ἡ ἀντίφασιν ὅμως παραμένει: «ἡ δὲ Αὐλῖς τόπος ἐστίν... οὕτω λεγόμενος παρὰ τὸ αὐτόθι συναχθεῖσας αὐλισθῆναι πρὸ τοῦ εἰς Τροίαν ἀπόπλου τὰς νῆας τῶν Ἀχαιῶν» (Εὐστάθιος, 225.45). Ἔτσι ἡ αὐλή, καὶ κατ' ἐπέκτασιν τὸ πνεῦμα, ἀποκτᾶ μιὰ μονιμότητα ποὺ ἔρχεται σὲ ἀντίθεσιν μετὰ τὸ ἄστατον τῶν πράξεων τοῦ ἀνθρώπου καὶ μπορεῖ νὰ ἐξηγηθεῖ μόνον μετὰ τὴν εὐμένεια τῆς θεϊκῆς νεύσεως τῶν πνευμάτων πρὸς τὸν ἄνθρωπον· ἡ αὐλή τὸν ξαναφέρει μέσα στὰ ὄριά της καὶ ξαναγίνεται γι' αὐτὸν δοχεῖο πνεύματος. Μετὰ αὐτὴ τὴν ἔννοια ἡ Παναγία εἶναι «αὐλή λογικῶν προβάτων» (Ἀκάθιστος Ὕμνος) καὶ αὐλίζει στὸν κόλπον της τὸν Ποιμένα τῆς Ἐκκλησίας.

Οἱ περιορισμοὶ τῆς ἐποχῆς μου καὶ τὸ γεγονὸς τῆς ἀπομάκρυνσής μου ἀπὸ τὸ θαυμαστὸν κόσμον τῆς αὐλῆς ποὺ συγκράτησε τὰ πρῶτα καὶ σπουδαιότερα χρόνια τῆς ζωῆς μου στὸ γλυκὸν κόλπον της, μετὰ ἀναγκάζουν νὰ καταφεύγω σὲ παρεκβάσεις γιὰ νὰ ἐκφράσω αὐτὸ ποὺ λέ-

γει ὁ ἅγιος Μάξιμος ὁ Ὁμολογητῆς μὲ λίγα φωτισμένα λόγια: «τῆς ἡμετέρας αὐλῆς, ἕγουν τῆς καθολικῆς τοῦ Θεοῦ καὶ ἀποστολικῆς ἐκκλησίας». Ὁ μικρὸς τῆς κλοιὸς ἐγκολπώνει ἓνα κλῆμα, χῶμα, πέτρα, νερό, ἀνθρώπους. Ἄν καὶ δὲν μένω στὴν αὐλή, οἱ συχνές μου ἐπισκέψεις μου δίνουν τὴν ἀπατηλὴ ἐντύπωση πὼς κατοικῶ μόνιμα στὴν περιφέρειά της. Ὅσες φορές προσπάθησα νὰ ἐντοπίσω τὴν καταγωγὴ αὐτῆς τῆς πεποίθησης, βρέθηκα ἀντιμέτωπος μὲ τὰ πράγματα ποὺ καταμέτρησα παραπάνω. Μετέωρο σούρουπο, ἔσπερινὸ φῶς ποὺ διυλίζει μὲ τὶς τελικὲς τοῦ ἀκτίνες τὰ ἐρειπωμένα τεῖχη, ἡ σκοτεινὴ ροὴ μιᾶς θάλασσας ποὺ μοιάζει μὲ ποτάμι, συμπληρῶνουν τὴν ἀναγνώριση. Μικροπράγματα σὰν τὴ νοσταλγία ἑνὸς ἀνθισμένου δέντρου στὴν αὐλὴ τῶν παιδικῶν μου χρόνων, μὲ τὸ λεπτό του φύλλωμα νὰ μαλακώνει τὴν ὄρμὴ τοῦ φωτός, ἡ δύσκολη ἐντόπιση μιᾶς χαμένης στιγμῆς ποὺ ἐπανέρχεται ἐπίμονα σὰν εὐωδιὰ βασιλικοῦ θρυμματισμένη στὰ δάχτυλα, ὁ ἀπόηχος ἑνὸς κοριτσιίστικου γέλιου, ἀκρωτηριασμένες φωνές τῶν ἀγαπημένων μου ποὺ μὲ ἐπισκέπτονται μέσα ἀπὸ τὰ χρόνια, εἶναι οἱ εὐθραυστες, μισοσβησμένες παραστάσεις ποὺ μπόρεσε νὰ περιώσει ἡ αὐλὴ ἀναλώνοντας τὶς θύμησές τους. Μέσα σὲ αὐτὲς ἐντοπίζεται καὶ ἡ ἀναγνώρισή της.

Ἐπειδὴ ἔτσι ὅπως ἤρθαν τὰ πράγματα, καὶ νὰ μὴν ὑπῆρχε ἀκόμα ἡ ὑλικὴ τῆς παρουσία, ἡ ἀναγνώρισή της ἔπρεπε κάπου νὰ συντελεστεῖ· ἐπειδὴ τὴν ἡ χαμένη

αὐλή ὑπάρχει παντοῦ καὶ δὲν ὑπάρχει πουθενά· θὰ μπο-
ροῦσα μὲ τὴν ἴδια εὐκολία νὰ τὴν ἀναγνωρίσω στὸ Ἱερὸ
Παλάτιο, στὴν αλ-᾽Αμπρα, στὸ Τάτζ Μαχάλ, στὸ Τόπ-
καπι, στὴ γαλήνη μιᾶς χαλικοστρωμένης αὐλῆς μοναστη-
ριοῦ Ζέν, στὴν ἄχρονη ψιλὴ ἄμμο τῆς αὐλῆς τοῦ αὐτο-
κρατορικοῦ παλατιοῦ τοῦ Κιότο, στὴν πολυάνθρωπη ᾽Α-
βίλα, στὶς Χίλιες καὶ μιὰ νύχτες, στὴν ᾽Αγιοσοφιά, μὰ
πιὸ ἀνέλπιστα ἀπὸ παντοῦ στὴν καρδιά τῆς ᾽Αθήνας.
᾽Ετσι, ὅταν βρέθηκα στὸν οἰκειὸ περίβολο αὐτῆς τῆς ξέ-
νης πόλης, ἔψαξα μὲ μιὰ ἄγρια νοσταλγία νὰ βρῶ τὰ ση-
μάδια τῆς ἐκκλησούλας ποὺ μεταμόρφωναν αὐτὴ τὴν
ιδιαιτέρη αὐλὴ περισσότερο ἀπὸ ὅλες τὶς ἄλλες. Ὅταν
κατάλαβα πὼς μὲ εἶχαν ἀφήσει πάλι ἔξω ἀπὸ τὰ ὄρια
τοῦ κόσμου μου, ἐξόριστο μέσα σὲ ἐρείπια ἀναμνήσεων,
δὲν παραξενεύτηκα διόλου γιὰ τὸ γκρέμισμα τοῦ ναῖ-
σκου. Ἐξ ἄλλου εἶχα κιόλας συνηθίσει νὰ ἀντικρίζω μόνο
ἐρείπια στὴν «πόλη τοῦ φωτός», ἐκεῖ ὅπου «συγκατοι-
κοῦν ἄρμονικὰ καὶ μὲ κατανόηση, μὲ τὰς ἐκατέρωθεν,
φυσικά, παραχωρήσεις, οἱ ζωντανοὶ μὲ τοὺς νεκρούς».
Πῶς ἀλλιῶς θὰ γινόταν στὸ «δαιμόνιον πτολίεθρον»;
Διατήρησα μόνο κάτι λίγα ποὺ εἶχα διαφυλάξει: τὴ μνή-
μη τοῦ ἁγίου Ἐλισσαίου ποὺ ἐξάγνιζε τὸ κτίσμα του ἢ
αὐλή. Ὁ ἄνθρωπος ποὺ ἱερουργοῦσε σὲ αὐτό, ἐξάγνιζε
καὶ ἐξακολουθεῖ νὰ ἐξαγνίζει μὲ τὶς ἱστορίες του ὅ,τι
ἀπόμεινε ἀπὸ τὴν ἐρειπωμένη αὐλή. Οἱ δικές του ἱστο-
ρίες εἶναι γεμάτες ἀπὸ ἀνθρώπους ποὺ τὴν κατοικοῦν,
ποὺ ζοῦν καὶ πεθαίνουν μέσα της. Ὁ ἴδιος ξέρει καλὰ
πὼς μέσα της κρύβεται ὁ θάνατός του, μέσα στὸ «ζωντα-
νὸ κιβούρι» του ἀπὸ ὅπου ἀτενίζει τὸ κυπαρίσσι μιᾶς μυ-

στικῆς αὐλῆς νὰ σειέται μεταξύ ζωῆς καὶ θανάτου. Ἴσως σὲ αὐτὸ νὰ ὀφείλεται ἡ ὑπόνοια μιᾶς κρυφῆς, μιᾶς ἄλλης ζωῆς ποὺ μπορεῖ νὰ βιωθεῖ στὴν πραγματικὴ αὐλή, σὲ μιὰ αὐλὴ ποὺ δὲν θὰ τοῦ θυμίζει πὼς εἶναι μέτοικος, περαστικὸς οἰκότροφος ἐλεεινῶν αὐλῶν καὶ χαμογεῖων, στὴν Αὐλὴ ὅπου θὰ φυσάει πάνω στὸ παθιασμένο κορμί του αὔρα ὀρθρία ἢ πνοὴ τοῦ Κτίστη της. Μὲ αὐτὴ τὴν ἐλπίδα πλησίασα καὶ ἐγὼ τὸν ἄνθρωπο καὶ τὸν περίγυρό του. Σὰν τὸ νεκρὸ ποὺ πέταξαν βιαστικὰ στὸν τάφο τοῦ προφήτη Ἐλισσαίου καθὼς εἶδαν τοὺς Μωαβίτες ληστὲς νὰ πλησιάζουν τὴ νεκρικὴ πομπή, καὶ μὲ τὸ ποὺ ἀκούμπησε τὸ νεκρὸ σῶμα πάνω στὰ ἁγιασμένα ὅσα Ἐλισσαίε ζωντάνεψε καὶ στάθηκε στὰ πόδια του, ἔτσι καὶ ἐγὼ πλησιάζω αὐτὸ τὸν ἄνθρωπο, σὰν ἄλλος νεκρός, νὰ τὸν ἀγγίξω καὶ νὰ σταθῶ στὰ πόδια μου. Νὰ μὴ χαθῶ σὲ αὐτὸ τὸν τόπο ἐξ-ορίας ποὺ ἀπονέμει μὲ δικαιοσύνη τὴν ἴδια δόση σκληρότητας σὲ ὅλους τοὺς μετοίκους του, «ὅτι πάροικός εἰμι ἐν τῇ γῆ», ποὺ τὴ νιώθω κιόλας νὰ γλιστράει κάτω ἀπὸ τὰ πόδια μου. Μέσα σὲ αὐτὸ τὸν ἀνελέητο τόπο ποὺ χάθηκαν τόσα πράγματα, χωρὶς νὰ ἐξαίρουνται ὀλόκληροι λαοὶ ποὺ ξεριζώθηκαν, μετατέθηκαν, «ἀνταλλάχτηκαν σὰν πραιμάτεια», προσπαθῶ νὰ κρατηθῶ ἀπὸ ἓνα μισογκρεμισμένο τοῖχο μιᾶς ἐρειπωμένης αὐλῆς. «Μόνος καὶ στὴν καρδιά μου τόσο πλῆθος» ποὺ γεμίζει μὲ τὸ πέρασμα αὐτοῦ τοῦ σύντροφου ποὺ περπάτησε καὶ αὐτὸς στὰ τείχη ποὺ περιέχουν τὸν κόσμον, «ὡς ἔρημος καὶ ξένος στὰ ξένα».

Ἀκολουθώντας τὰ τελικὰ χνάρια τοῦ περάσματός του, τὸν εἶδα ἀκουμπισμένο σὲ μιὰ καρέκλα ἐνὸς καφενεῖου,

γερασμένο, δυὸ κάτια, νὰ σκύβει πάνω σὲ μιὰ κούπα φλαμούρι καί, καθὼς τὸ γκάτζι ἀντανεκλάει στὸ φλυτζάνι ποὺ ἀγκαλιάζει στὴ χούφτα του, νὰ βλέπει ὀράματα τῆς πούλιας στὴν τρεμουλιαστὴ ἐπιφάνεια τοῦ πορφυροῦ ὕγροῦ. Τὸν εἶδα στὸ ζαρωμένο πρόσωπο μιᾶς ἀσθμαίνουσας γριούλας· ἀνακούρκουδα στὸ κατώφλι τῆς αὐλῆς της, ζαρωμένα χέρια, ζαρωμένο κορμί, παθιασμένη ψυχὴ, ὅλη μαζί μιὰ χούφτα ἀγιασμένο χῶμα· μιλοῦσε μὲ δυσκολία. Μὲ ρώτησε μόνο αὐτὸ ποὺ ρωτᾶνε οἱ καθαροὶ στὴν καρδιά: ἤθελε νὰ μάθει ἀπὸ ποῦ εἶμαι. Τῆς εἶπα. Σήκωσε τὸ ἀδύναμο χέρι της, τὸ τέντωσε πρὸς τὸ πέλαγος· πῆγε νὰ πεῖ κάτι, σήκωσε τοὺς ὤμους, ἔκανε τὸ σταυρὸ της· σῶπαινε μέσα στὴν ἡσυχία τοῦ σούρουπου· μόνο ἡ βαριὰ σφυριχτὴ ἀναπνοή της ἀντηχοῦσε στὸ στενὸ σοκάκι· διάκρινα τὴ φοβερὴ καὶ ἀδύναμη πάλη ποὺ γινόταν μέσα στὰ πνευμόνια της· μοῦ φάνηκε πὼς κρατιόταν ἀκόμα στὴ ζωὴ ἀπὸ τὸ λιγοστὸ φῶς ποὺ χυνόταν στὸν ἀέρα καὶ πὼς θὰ ἔσβηνε μέσα στὴν ἀχνὴ λάμψη τῶν ἄστρων. Γονάτισα, πῆρα τὸ πρόσωπό της στὰ χέρια μου καὶ ἔμεινα ἔτσι μέχρι ποὺ σκοτείνιασε καὶ δὲν ἀκουγόταν ἡ σφυριχτὴ ἀναπνοή της· μόνο ἡ ἀχνὴ λάμψη τῶν δροσερῶν ματιῶν της. Καθὼς μάκραινα, εἶδα καθαρὰ μέσα στὸ σκοτάδι τίς δυὸ ἀσημένιες πλεξοῦδες της νὰ χύνονται σὰν τὸ γαλαξία στὴ μαύρη πουκαμίσα της. Ἡ τουρκομερίτισσα ποὺ ἔκανε τὴν ἐκκλησάρισσα στὴν Παναγιὰ τὴ Λιμνιά, τὸ εἶχε τάμα, παραπονιόταν γιὰ τίς κακὲς γλῶσσες, τίς ντόπιες κυράτσες ποὺ δὲν τὴν ἄφηναν σὲ χλωρὸ κλαρὶ καὶ τὴν κόλαζαν. Ἔτριβε ὅλη τὴ μέρα τὰ καντηλέρια, τοὺς πολυέλευς, ἄστραφτε ἡ ἐκκλησιὰ ἀπὸ τὴ χάρη της.

Δὲν περίμενε τίποτα . . . ξεπλέρωνε ἓνα παλιὸ χρέος . . .
πὲς μιὰ ἁμαρτία . . . τὸ εἶχε τάμα . . . Σταμάτησε νὰ λέει.
Πῆρε στὰ τρεμουλιαστὰ χέρια τῆς ἓνα κιβουράκι, πάνω
τοῦ ἦταν χαραγμένοι μερικοὶ στίχοι ποὺ θὰ μπορούσαν
νὰ εἶχαν γραφεῖ καὶ γιὰ κείνην. Κόσμος ὀλόκληρος τὸ
πλάσμα ποὺ ἄνοιξε τὸ κουτί, ἀκούμπησε στὰ χεῖλια μου
τὸ λευκόκιτρο καύκαλο. Στὶς ἄδειες κόχες τῶν ματιῶν
εἶχε βάλει δάφνες καὶ θυμάρια, φρέσκο βασιλικό. Ἔκοψα
ἓνα κλαράκι καὶ τὸ ζούληξα στὰ δάχτυλά μου. Καὶ τότες
ἔνιωσα πὼς ὁ γέρος, ἡ εὐωδιὰ τοῦ βασιλικοῦ, ὁ ἀπόηχος
τοῦ κοριτσίστικου γέλιου, ἡ λάμψη στὰ γελαστὰ μάτια
τῆς γριούλας, ἡ ἐκκλησάρισσα ἀπὸ τὴν Ἔφεσο, τὸ σού-
ρουπο ποὺ χυνόταν στὸ νάρθηκα ἀπὸ τὰ χρωματιστὰ τζά-
μια, τὸ μυρόβλητο κρανίον, ἡ ἔρημη αὐλή, τὸ γκρεμισμένο
ἐκκλησάκι, ὁ περίβολος, τὰ παρατημένα τείχη, ἐγώ, βου-
λιάζαμε ἀργὰ στὸ βάλτο τῆς τάφρου, μεταξὺ παρατεί-
χιου καὶ ἀπεραντοσύνης, «μεταξὺ τῆς θείας καὶ τῆς ἀν-
θρωπίνης δικαιοσύνης», ἐνῶ ἀγνοφαινόταν σὲ κάποιον ση-
μεῖο φυγῆς ὁ μισάνοιχτος κόλπος τῆς Αὐλῆς.

Τοῦ Σταυροῦ

Ἀθήνα 1978

ΤΟ ΑΥΛΑΚΙ

«...πρὶν ἀλέκτορα φωνῆσαι τρίς ἀπαρνῆση με...»

Κατὰ Ματθαῖον 26.75

«Ἵπάρχει πῦρ τι πυρπολοῦν σφοδρότερον ἀκόμα
ἢ ὅσον σ' ἔκαιε ποτὲ ἢ τῶν παθῶν σου λάβα.»

Α. Παπαδιαμάντης, Ἡ ἔκπτωτος ψυχὴ (1881)

Στὴν πιὸ ἀκαθόριστη ὥρα τῆς χαραυγῆς διαστέλλεται μιὰ στιγμή δοσμένη στὸ σαλέπι. Ἔρχεται πρὶν ἀπὸ τὸ τρίτο λάλημα τῶν πετεινῶν γιὰ νὰ πέσει ἀνάμεσα στὸ τελευταῖο ὄνειρο καὶ τὸ πρῶτο φῶς, μὲ τὴ «βαθεῖα καὶ θρηνώδη φωνή» πού ντελαλεῖ τὸ σαλέπι. Προτοῦ σβῆσει ὁ ἀπόηχος τῆς πρώτης φωνῆς, ἀκούγεται μιὰ δεύτερη καὶ ἔπειτα ἀμέτρητες φωνές ἐνώνονται μὲ τὰ τελευταῖα λαλήματα τῶν πετεινῶν. Ἡ μέρα καὶ τὰ πλάσματά της χαιρετιοῦνται λουσμένα στὸ φῶς, ὄργανα τῆς Ζωῆς πού «μελαίνας ἐκ νυκτὸς ἀμίαντον ὄρσαι φάος» γιὰ νὰ ξυπνήσει τὰ ζωντανά Της ἀπὸ τὴ σκοτεινὴ ἡδυπάθεια τοῦ ὕπνου.

Τὴν ἴδια ὥρα ἓνα τρένο περνάει μέσα στὸ τελευταῖο μου ὄνειρο ἀπὸ τὴ νύχτα στὴ μέρα καὶ πλευρίζει στὴν πλατφόρμα τοῦ Ἐσκίσεχηρ. Ὁ ἔρημος σταθμὸς γεμίζει ἀπὸ φωνές. Ἀνάμεσα στοὺς ταξιδιωτὲς πού ἀπλώνουν ἀπὸ τὰ βαγόνια τὰ χέρια στοὺς σαλεπτσῆδες γιὰ νὰ γεμίσουν τὸ τάσι τους, ξεχωρίζω ἓναν γέρο. Δυσκολεύομαι νὰ ἀναγνωρίσω τὸ πρόσωπό του, σκεπασμένο μὲ παρὰ γένια, ἀν καὶ τὸ λευκὸ σαρίκι μὲ τὸ χρωματιστὸ τζουμπέ μου θυμίζουν μιὰ μορφή πού δὲν μπορῶ νὰ καθο-

ρίσω μὲ ἀκρίβεια. Εἶναι ντερβίσης; Εἶναι μπεκτα-
σής, χότζας, ιμάμης;

Στὴν πόλη πού ξυπνάει ἀντηχοῦν μέσα στὰ σο-
κάκια καὶ στενάκια οἱ φωνές τῶν σαλεπτοσήδων πού
διώχνουν τὰ τελευταῖα φαντάσματα τῆς νύχτας. Ὁ
σαλεπτοσῆς μπαίνει σὲ μιὰν ἀυλὴ. Τὴν ἴδια πάντα
ᾧρα, ἓνας ἄνθρωπος τὸν περιμένει μπροστὰ στὴν
πόρτα του, τυλιγμένος μὲ ἓνα σάλι. Στὸ χέρι του
κρατᾷ ἓνα τάσι. Ἐχει βρέξει καὶ οἱ πλάκες τῆς
αὐλῆς γυαλίζουν στὸ γαλακτερό φῶς πού ἀπλώνε-
ται στὸν περίβολο. Τὸ λούκι στραγγίζει ἀργὰ ἀπὸ
τὰ κεραμίδια τὶς τελευταῖες στάλες.

Τὸ φῶς ἀνεβαίνει στὰ πρῶτα σκιρτήματα τῆς μέρας
τινάζοντας τὰ ξέφτια τῆς νύχτας πού κόλλησαν ἀπάνω
στὴ φωνὴ τοῦ σαλεπτοσῆ «πνευμάτων ἀερίων τὰ πλήθη».

Πίσω στὴν ἀυλὴ ὅπου ἀκούστηκε τὸ κάλεσμα
τοῦ σαλεπτοσῆ, ἀνοίγει μιὰ πόρτα καὶ βγαίνει ὑψηλὴ
μορφὴ, μὲ λευκὸ σαρίκι, μὲ μαύρη χλαίνα καὶ χι-
τώνα χρωματιστό. Ὁ σαλεπτοσῆς γεμίζει τὸ τάσι
καὶ τὸν ρωτᾷ μὲ συγκρατημένη ἐκπληξη:

— Πῶς βρέθηκες ἐδῶ;

— Μποὺ ντουριά τσὰρκ φελέκ.

Σὲ τοῦτο τὸν κόσμο ἢ μοῖρα ρόδα εἶναι καὶ γυρίζει.

Βράζει τὸ σαλέπ, βράζει καὶ ἡ ψυχὴ μέσα στὸν ὕπνο
της. «Φρενήρης μὰ εὐσταθῆς ὁ πῶλος τῆς ἡμέρας εἰσ-
ελαύνει» καὶ ἡ ὑψικάμιнос πού λιώνει τὰ ὑλικά της κο-
πάζει μὲ τὸ φῶς τῆς μέρας γιὰ νὰ στερεώσει στὸ χωνευ-

τήρι τὰ συστατικά της στὴν ἀρχικὴ τους μορφή, ὥσπου «μέσω πυρὸς ἰστάμενοι καὶ μὴ φλεγόμενοι» νὰ ξεπεράσουμε τὰ ὄρια τῆς λαύρας πού καίει γιὰ νὰ γευτοῦμε τὴ λαύρα πού δροσίζει.

Ὁ γέρος ξετυλίγει τὸ σαρίκι του, βγάζει τὸν τζουμπέ καὶ τὸ ντουλαμά του. Μένει μὲ κάτι σκοῦρα, τριμμένα ροῦχα. Τὸ τρένο ξεκινάει ἀργά. Γέρνει στὸ κάθισμα, σκύβει, φέρνει τὸ σαλέπι στὰ χεῖλια του καὶ τὸ ρουφάει σιωπηλά.

Ὅποιος δὲν ἄκουσε τὴ φωνὴ τοῦ σαλεπτοῦ νὰ ἀντηχεῖ στὴν ὑπναλέα ἐγρήγορη τοῦ τελευταίου ὄνειρου, χωμένος στὸ ζεστὸ στρώμα, στὴ νύχτα τῆ βαθιὰ πού γεννοβολάει ὀράματα, δὲν μπορεῖ νὰ νιώσει τὴ θαλπωρὴ τῆς ἀναστάτωσης νὰ ὑποχωρεῖ μὲ τὸ κάλεσμα τῆς «βαθείας, θρηνώδους φωνῆς», λίγο πρὶν τὸ τρίτο λάλημα τῶν πετεινῶν πού καλεῖ τὴν ἀναβράζουσα ψυχὴ νὰ σβῆσει στὸ βράσμα τοῦ σαλεπιοῦ τῆ λαύρα πού καίει τὰ σωθικά της.

... Ἄν δὲν ξαγρυπνοῦσα χτές
θὰ ἄκουγα τὸ τραγούδι τοῦ νυχτοπουλιοῦ
ἀπὸ τὸ στόμα μοναχὰ τῶν ἄλλων...

καλλιγράφει στὸ ἀχνὸ φέγγος τοῦ ὄρθρου ὁ Τανταμίνε.
Ἄς ἀκούσομε κι ἐμεῖς τὸ τραγούδι τοῦ σαλεπτοῦ ἀπὸ ἄλλους πού τὸ ἄκουσαν, τώρα πού ἔπαψε νὰ ἀκούγεται ἀπὸ καιρὸ σὲ αὐτὸ τὸν τόπο.

Ἡ μορφή του πλανιέται θαμπή μπροστά στὰ μάτια μου,
γλιστράει λευκή μέσα στὸ σκοτάδι, σὰν τὴν εἰκόνα ποὺ
εἶδε στὸ *Byzantium* ὁ W. B. Yeats, ὅπου οἱ ἄνθρωποι
γίνονται «σκιαὶ οὐρανοῦ βίου παραδεικνύντες ἐπὶ γῆς».

Before me floats an image, man or shade,
Shade more than man, more image than a shade;

Ὁ ἄνθρωπος, ὁ ἴσκιος καὶ ἡ εἰκόνα του, μπλέκονται
μέσα στὶς σκιές τῆς κοιμισμένης πόλης. Ἀστράφτει τὸ
μπακιρένιο γκιούμι στὸ φεγγάρι, λαμπυρίζει ἡ θράκα
στὸ μπρούτζινο θηκάκι, πυγολαμπίδα ποὺ τρεμοφέγγει
γιὰ τὸν ἔρωτα ποὺ θὰ τὴ σβήσει. Καλύτερο ἀντίδοτο γιὰ
τὴ φωτιά ἀπὸ τὴν ἴδια τὴ φωτιά δὲν ὑπάρχει. «Τὴ φλό-
γα τὴ γιαιτρεύει ἡ φλόγα» ἢ θέρμη τῆς ἁμαρτίας μόνο
μὲ τὴ θέρμη τῆς μετάνοιας ὑποχωρεῖ. Ἡ ζέση μόνο στὰ
μέτρα τῆς ζέσης χωράει. «Ὅταν συμβεῖ στὰ πέριξ φω-
τιές νὰ καῖνε», ἡ δοκιμασία τῆς πύρωσης ποὺ καίει τὰ
σωθικά μας καταλαγιάζει μὲ τὸ καυτὸ σαλέπι, ἐπειδὴ
«πῦρ μὲν ἡμῶν ὑπάρχει ψεκτόν, ὁ τῆς σαρκὸς νόμος». Τὸ
σαλέπι περιβάλλει μὲ προστατευτικὰ τοιχώματα τὴν
ἔδρα τῶν παθῶν, τὴν ἐπιθυμητικὴ περιοχὴ τοῦ ὑπογά-
στριου ποὺ τὸ ἀνάβουν οἱ ἐπιθυμίες σὲ ἓνα σῶμα ποὺ δὲν
εἶναι καμωμένο ἀπὸ πέτρα μήτε ἀπὸ σίδηρο, ἀλλὰ ἀπὸ
σάρκα. «Σάρκα περίκειςαι», λέγει ὁ ἅγιος Γιάνης ὁ Χρυ-
σόστομος σὲ μιὰ ὁμιλία του, «σάρκα ἀνθρωπίνην ἥτις
χόρτου χαλεπώτερον ὑπὸ τῆς ἐπιθυμίας ἀνάπτεται». Ἔ-
τσι, τὰ πάθη, «ὡς τήκεται κηρὸς ἀπὸ προσώπου πυ-
ρός», λιώνουν μὲ τὸ σαλέπι ποὺ γίνεται αὐλάκι γιὰ νὰ
ποτίζει τὴν αὐλή, καὶ ὁ σαλεπτῆς ὑδροχόος ποὺ μοιρά-

ζει τὸ νερὸ γιὰ ἀναψυχὴ τῶν ἐνοίκων της. Σὲ ἓνα εἶδος σαλεπτοσῆ μεταμορφώνεται ἡ Ἁγία Φιλοθέη ποὺ κάνει μεγάλο ψυχικὸ, μὲ τὸ χτίσιμο μιᾶς βρύσης στὴν ὁμώνυμη τοποθεσία γιὰ ἀναψυχὴ τῶν ὁδοιπόρων. Συνεχιστὲς τοῦ ἔργου της καὶ τῆς παράδοσης τοῦ ΝΙΨΟΝ ΑΝΟΜΗΜΑΤΑ ΜΗ ΜΟΝΑΝ ΟΨΙΝ, οἱ Σουλτάνοι, μὲ ἀντίστροφες καταβολές χτίζουν στὰ σταυροδρόμια τῆς Βασιλεύουσας ψυχωφελεῖς βρύσες «σεμπίλ», ποὺ τὶς διακοσμοῦν μὲ συμβολικὰ ἀραβουργήματα γιὰ νὰ τὰ ἀπολαύσουν οἱ ἀποκαμωμένοι ὁδοιπόροι, ἀκολουθώντας τὰ παραγγέλματα τοῦ ἀρχιμάστορά τους Μιμάρ Σινάν. Τὰ καθάρια νερὰ τῶν πηγῶν τοῦ Βοσπόρου καὶ τὰ σωτήρια ἀγιάσματα διοχετεύονται μὲ αὐλάκια σὲ σαράντα τέτοια σεμπίλ, περνώντας ἀπὸ τὰ τείχια ὑδραγωγεῖα ποὺ κατασκευάζει ὁ Μιμάρ σὰν ἄλλος ὑδροχόος, στὶς παραδείσιες ἀκτὲς τῆς πυκνόβλαστης Μαύρης Θάλασσας. Καὶ σήμερα ἀκόμη, οἱ ἀκτίνες τοῦ ἡλίου λαμπυρίζουν στὸ κρουσταλλένιο νερὸ ποὺ δροσιζει τοὺς καλότυχους διαβάτες. Προσευχὲς γιὰ τὶς ψυχὲς τῶν κτιτόρων ἀναπέμπονται μέχρι σήμερα ἀπὸ τοὺς εὐγνώμονες περαστικούς. Μιὰ ἐπιγραφή στὸ σεμπίλ τοῦ Ἀχμέτ Χάν μὲ χρονολογία 1141 Ἐγίρας θυμίζει στοὺς περαστικούς σὲ δακτυλικὸ ἑξάμετρο:

AÇ BESMELEYLE İÇ SUYU HAN AHMED'E EYLE DUA

ποὺ σημαίνει, «δόξασε πρῶτα τὸ ὄνομα Κυρίου, πιές νερό, προσευχήσου καὶ γιὰ τὴν ψυχὴ τοῦ Ἀχμέτ Χάν» (ποὺ μᾶς πηγαίνει καὶ πάλι στὶς κοινὲς καταβολές: «Ἐπί τινος κρήνης, ἣν εἶχεν ἐγείρει παρὰ τὴν ἱερὰν μονήν, τὴν παρ'

αὐτοῦ ἀνακτισθεῖσαν τῆς ἐν Σκιαθῶ Εἰκονιστρίας εἶχεν ἐπιγράψει, προτρέπων τὸν διαβάτην, ἀφοῦ πῖει καὶ νιφθῆ διὰ τοῦ ὕδατος, . . . τῆς καλλιρεΐθρου τῆσδε τῆς κρήνης, ξένε, ψυχῆς τότε μνήσθητι Διονυσίου» — ἀπὸ τὸ νεκρολόγημα στὸν π. Διονύσιο, τοῦ Παπαδιαμάντη). "Ὅπως στὰ παλιὰ τὰ χρόνια ὁ Θαλῆς ἔμαθε «παρ' Αἰγυπτίων ὕδωρ ἀρχὴν ἀπάντων καὶ γένεσιν τίθεσθαι», ἔτσι κι ἐμεῖς μπορούμε ἴσως νὰ διδαχτοῦμε ἀπὸ τοὺς γείτονές μας, τώρα πού τίς ἔχομε ἐγκαταλείψει, τίς ἀρχές τῶν δικῶν μας «γλυκερῶν ποταμῶν ἐλέους», ἀναψυχῆ αὐτῶν πού προσφέρουν τὸ μπεσμελέ μὲ τὴ μορφή τοῦ θείου ὀνόματος μπισμιλλαχιρραχμανιρραχίμ. Ἀνοίγομε λοιπὸν κι ἐμεῖς μπεσμελέ, «δεῦτε πόμα πῖωμεν καινόν», ἀντλώντας «ὕδωρ μετ' εὐφροσύνης ἐκ τῶν πηγῶν τοῦ σωτηρίου», γιὰ νὰ μὴν ἐγκαταλείψομε τὴν πηγὴ «ὕδατος ζωῆς, ἐξ ἧς ψαλμικῶς καὶ ὕδατα ρυΐσκονται σωτήρια τοῖς εὐαγγελικῶς πίνειν ἐθέλουσι», καὶ γίνομε σὰν τὸν πρωτότοκο γιὸ πού «ᾠρυξεν ἑαυτῷ φρέαρ συντετριμμένον». Δύσκολο νὰ βρεθεῖ δοχεῖο «καὶ τὸ φρέαρ ἐστὶ βαθύ». Δύσκολη ἢ ἀνεύρεση τοῦ φρέατος τῆς ἀγάπης, πού κρύβεται σ' ὄλων τῶν ἀνθρώπων τὰ σωθικά, ἀρδεύοντας μὲ ἀθανασία τὰ φθειρόμενα πῆλινα σώματα» (μὲ τὰ λόγια τοῦ Ν. Γ. Πεντζίκη — Ὑποσυνειδήτου κλιμαξ καὶ σουρρεαλισμός — ἢ μὲ τὰ λόγια τοῦ Πλάτωνα — *Τίμαιος* 77c — «τὸ σῶμα αὐτὸ ἡμῶν διωχέτευσαν [οἱ θεοὶ] τέμνοντες οἶον ἐν κήποις ὀχετούς, ἵνα ὥσπερ ἐκ νάματος ἐπιόντος ἄρδοιτο»). Μόνη παρηγοριὰ ὁ νόστος στὴ Χώρα τῶν ζώντων μὲ τὰ αὐλάκια πού χύνουν σὲ στέρνες δροσερὸ νερὸ γιὰ τὴν ἀνακούφιση τῶν ἄμοιρων αὐλειῶν, τῶν ἐστώτων «ἐν οἴκῳ Κυ-

ρίου, ἐν αὐλαῖς οἴκου Θεοῦ ἡμῶν». Μόνη σωτηρία τὸ νίψιμο στὸν ποταμὸ ὕδατος ζωῆς· σὲ Αὐτὸν ποὺ χύνεται στὶς αὐλές τοῦ Κυρίου, τὶς μεθυσμένες ἀπὸ τὸν πλοῦτο τῆς παρουσίας Του: «ὁ ποταμὸς τοῦ Θεοῦ ἐπληρώθη ὑδάτων... τοὺς αὐλακας αὐτῆς μέθυσον, πλήθυνον τὰ γεννήματα αὐτῆς» (Ψαλμὸς 64, 10-11).

«Ἄσκ ολσοὺν» ψιθυρίζει ὁ σαλεπτῆς καὶ γεμίζει τὸ τάσι τοῦ γέρον με ἀχνιστὸ σαλέπι. Μπαίνει στὸ καμαράκι, κάθεται στὸ τραπέζι καὶ στὸ τρεμουλιαστὸ φῶς τῆς λάμπας ξαναπιάνει τὴν πένα του γιὰ νὰ ἀποτελειώσῃ τὸ διάλογο ποὺ ἄφησε μισὸ τὴν προηγούμενη νύχτα.

— «Ἄλλὰ τὸ σπέρμα τὸ ὁποῖον ἐφύτευσαν θὰ προκόψῃ καὶ θὰ καρποφορήσῃ εἰς αὐτὸ τὸ γόνιμον ἔδαφος»¹.

Τὸν σταματᾷ ἓνα χτύπημα στὸ τζάμι. Βλέπει τὴν πείνα στὰ μάτια τοῦ ξένου με τὸ σαρῖκι, με τὸ χρωματιστὸ τζουμπέ. Σηκώνεται ἀπὸ τὸ τραπέζι καὶ τοῦ προσφέρει τὸ σαλέπι. Βγάζει ἀπὸ τὴν τζέπη του ἓνα τσαλακωμένο μαντήλι, τὸ ξεδιπλώνει καὶ τοῦ δίνει τὸ μισὸ κουλούρι ποὺ φύλαγε ἀπὸ τὰ χτές γιὰ σήμερα.

— Μποὺ ντουριά τσὰρκ φελέκ, ουστά.

— Ἄσκ ολσοὺν, ἀπαντᾷ ὁ γέρος.

Ἢταν τὸ νερὸ χάσει τὸ αὐλάκι του, ἢ ἔλλειψή του

---

1. Μπρέτ Χάρτ, Ἄγροναυτικαὶ διηγήσεις. Μετάφραση Α. Παπαδιαμάντη, σελ. 131. Ἑλληνικὴ Ἐκδοτικὴ Ἑταιρεία, Ἀθήνα 1909.

στεγνώνει τὴ ζωὴ πού περιπλανιέται σὲ ἄγονες περιοχὲς ζητώντας τὴν πηγὴ του.

Ἕνας προτεστάντης ποιητῆς ἀπὸ τὴν Ἀμερική, μὲ βαθιὲς πουριτανικὲς ρίζες, ἐγκαθίσταται σὲ μιὰ ἥπειρο μὲ μακραίωνη παράδοση, μὲ μοναδικὸ σκοπὸ νὰ δημιουργήσῃ τεχνητὰ αὐλάκια γιὰ νὰ ποτίσῃ τὴ στέγνια πού τὸν ἀποξεραίνει. Μεταστρέφεται στὸν Παπισμὸ, σὲ μιὰ πίστη πού συμβαδίζει μὲ τὴν παράδοση πού θὰ μουσκέψῃ τὸ ξερὸ σφουγγάρι τῆς ψυχῆς του. Ἀκούει τὸν κεραινοῦ καὶ μάταια περιμένει σὲ ὅλη του τὴ ζωὴ τὴ βροχὴ πού θὰ ζωντανέψῃ τὸν καρπὸ ἀπὸ τὸ χαμένο σπέρμα. Δὲν τοῦ μένει παρὰ νὰ καταλήξῃ στὴν ἄγονη διαπίστωση:

Here is no water but only rock
Rock and no water and the sandy road¹.

O und die Nacht, die Nacht, wenn der Wind voller Weltraum uns am Angesicht zehrt² ἀπαντάει ὁ ποιητῆς ἀπὸ τὴν ἄλλη ἄκρη τῆς ἔρημης χώρας του, μὲ μιὰ εἰκόνα ἀπὸ τὸ ζοφερὸ ἀγιάζι τῆς βόρειας νύχτας καθὼς αἰσθάνεται τὸν ἀγέρα ὡς κοσμικὸ χῶρο νὰ τοῦ τρώει τὸ πρόσωπό του. Καὶ στίς δύο εἰκόνες, τῆς ξεραίλας καὶ τῆς νύχτας, ἡ ἔλλειψη τοῦ σαλεπιοῦ ἀναπληρώνεται μὲ θανατερὰ σύμβολα μιᾶς σύγχρονης μυθολογίας πού

---

1. T. S. Eliot, *What the Thunder Said*.

Δὲν ἔχει ἐδῶ νερὸ παρὰ μονάχα βράχια
Βράχια χωρὶς νερὸ κι ὁ ἄμμος τοῦ δρόμου

(Μετ. Γ. Σεφέρη)

2. R. M. Rilke, *Die Erste Elegie*.

στερεΐται μύθου και λόγου, ἐνῶ ἀπαρνιέται ξεστρατισμένη τῇ δύναμη τῆς ζωῆς — τοῦ νεροῦ και τοῦ φωτός— και τὴν ἀντικαθιστᾷ μὲ τὴ στέγνια και τὸ σκοτάδι. Στὴν Ἰσπανία ἀντίθετα, ἀπὸ ὅπου πέρασαν γενεές σαλεπτοσῆδων, πρῶτα μὲ τοὺς Ρωμαίους και ἔπειτα μὲ τοὺς Μαυριτανούς, ἡ ἴδια νύχτα στὸν ἅγιο Ἰωάννη τοῦ Σταυροῦ γίνετα σκοτεΐνια και σιγουριά — *oscuras y segura*— και μυστικὴ κλίμακα — *secreteta escala*— πού θὰ τὸν ὀδηγήσει χωρὶς τὴ βοήθεια ἄλλου φωτός, χωρὶς ἄλλον ὀδηγὸ ἐξὸν τὸ φῶς πού καίει στὴν καρδιά του — *sin otro luz y guia / sino la que en el corazon ardia*— στὸν Ἀγαπημένο του¹.

Αὐτὰ γιὰ τὴ διάβαση· ὅσο γιὰ τὸ φτάσιμο,

«ἄρα διέλθη ἡ ψυχὴ ἡμῶν τὸ ὕδωρ τῶν
πνευμάτων τοῦ ἀέρος τὸ ἀνυπόστατον;»

ἀναρωτιέτα ἀπὸ τὴν κορυφὴ τῆς δικῆς του «*Secreta Escala*» ὁ ἅγιος Ἰωάννης τῆς Κλίμακας (*Λόγος Ε'*, *Περὶ Μετανοίας*).

Ἀνοίγει ἡ ἀδλόπορτα και μπαίνει παραπατόντας ὁ νέος νοικάρης, πὸ εἶχε νοικιάσει τὴν κάμαρα τὴ μεσανῆ, κοντός, κυρτός, μεσόκοπος, κρατώντας ἓνα μεγάλο λαγοῦτο, μακρὸ, πλατὺ. Σκύβει γιὰ νὰ ξεκλειδώσει τὴν πόρτα, μὲ τὸ λαγοῦτο κάτω ἀπὸ τὴ μασχάλη του, νὰ ἀκουμπάει στὸ χῶμα. Ποτὲ δὲν ἐρχόταν ὀρισμένη ὥρα στὸ δωμάτιό του. Πότε

---

1. San Juan de la Cruz, *Canción de la subida del Monte Carmelo*.

πολὸν νωρίς, πότε πολὺ ἀργά, ἄλλοτε ἔλειπε ὅλη τὴ νύχτα καὶ κοιμόταν τὴ μέρα. Πότε ἦταν νηστικός, πότε φαινόταν νὰ εἶναι «ἀποκαῆς». Δὲν εἶναι βέβαιο ἂν ἔπινε χασίς, φαίνεται ὁμως ὅτι ἔπινε πολὺ ρακί.
Ἦταν Τουρκομερίτης. Τὸν ἔλεγαν Βαγγέλη.

Γιὰ νὰ ἐνεργήσει σωστά τὸ σαλέπι πρέπει νὰ καθουρντιστεῖ ὁ τόπος καὶ ὁ χρόνος μὲ τὰ ἀρωματικά ὑλικά πού ἄλλα ἐπιπλέουν καὶ ἄλλα κατακάθονται στὸν τελβὲ τοῦ μίγματος. Ἡ μετάληψη τοῦ ἀφεψήματος τὴν ὥρα τοῦ σούρουπου καὶ τῆς χαραυγῆς ἐξασφαλίζει «ὑπνον ἐλαφρὸν» καὶ «σώφρονα λογισμόν». Τὸ καυτό ὑγρό, ὡς προετοιμασία φυσιολογικοῦ καθαρμοῦ μπορεῖ ἀκόμα νὰ καθορίσει τὴ φύση τῶν ὀνείρων πού πρόκειται νὰ μᾶς ἀποκαλυφτοῦν στὴν περιπετειώδη ἐνουπνία. Στὰ χαράματα πάλι, ἐνεργεῖ μὲ ἕναν ἀνάλογο τρόπο γιὰ νὰ στεριώσει τὸ νοῦ στὶς νέες ἀποκαλύψεις τῆς μέρας. Ἀντίθετα μὲ τὸν καφέ πού προμηνάει τὰ μελλούμενα —γυρίζεις τὸ φλυτζάνι καὶ γεωγραφεῖται ὁλόκληρος κόσμος ἱστορημένος στὰ τοιχώματά του— ἐπειδὴ ἐντείνει τὶς φυσιολογικὲς λειτουργίες τοῦ ὀργανισμοῦ σὲ μιὰ μελλοντικὴ μετάθεση τοῦ χρόνου, τὸ σαλέπι κατευνάζει τὴν ἔνταση τῆς χρονικῆς στιγμῆς καυτηριάζοντας τὴν πύρωση πού ζένει τὸν παρόντα χρόνο στὶς κρίσιμες ὥρες τοῦ πειρασμοῦ. Ὁ χρόνος πάλι, ἀποδείχτηκε φθοροποιὸς γιὰ τὸ σαλέπι, ἀφοῦ ἡ σταθερὴ ἀπώλειά του πού συντελεῖται στὶς μέρες μας, κατάφερε νὰ στραγγίξει κάθε σταλιά τοῦ εὐεργετικοῦ ὑγροῦ ἀπὸ τὸν ὀργανισμό μας γιὰ νὰ θροινιάσει στὴ θέση του τὴν ἄρνηση τοῦ σαλεπιοῦ καὶ τοῦ

κόσμου πού φυτρώνει από τις ρίζες του. Στους σαλεπ-
τσῆδες, στους μποζατζῆδες, στους ἀηραντζῆδες και σέ
ἄλλους ὑδροχόους εἶχε ἀνατεθεῖ τὸ ἔργο τοῦ ἀνεφοδια-
σμοῦ τοῦ ὄργανισμοῦ μας, τὸ μπόλιασμά του μὲ ζωογό-
νες οὐσίες πού μᾶς κρατοῦσαν ζωντανούς στή ζωή. Δέν
ξέρω ἂν καμιὰ σύγχρονη ἐπιστήμη μπορεῖ νὰ μᾶς βοη-
θήσει στή μελέτη τῆς ἀλχημείας τῶν στοιχείων τῆς πι-
περόριζας — ἢ ζιγγίβερη, ἢ ζεντζεφίλ, ἢ ζαλζαμπιλ—
τοῦ μαχλεπιοῦ, τῆς κανέλας και τῆς ζάχαρης πού, χαρ-
μανιασμένα μέσα στο σαλέπι, δημιουργοῦν μιὰ ψυχωφελῆ
καύση στὸν ὄργανισμό μας. Ἄρνηση τῶν ὑλικῶν πού
χρησιμοποιοῦνται μὲ θεραπευτικὸ συνδυασμὸ γιὰ τὴν πα-
ρασκευὴ τοῦ σαλεπιοῦ, συνεπάγεται ὀλικὴ ἄρνηση ἢ ἐξά-
λειψη τῶν ὄργανικῶν λειτουργιῶν πού βάζουν σέ κίνηση
τις χημικὲς ἀντιδράσεις μέσα στὸν ὄργανισμό μας, γιὰ
τὴν ἀφομοίωση τοῦ κόσμου τῆς προέλευσης τῶν παρα-
πάνω ὑλικῶν.

*Ἀπὸ τὸ δρόμο ἀκούστηκαν νὰ τρίζουν οἱ ρόδες
τοῦ κάρου τοῦ μανάβη πού ξεκινοῦσε πρὶν φέξει γιὰ
τὴ λαχαναγορά. Ἡ αὐλὴ κοιμόταν ἀνάλαφρα τὸν
τελευταῖο της ὕπνο. Μόνο ἀπὸ τὸ δωμάτιο τοῦ Βαγ-
γέλη ἀκουγόταν ἓνα μουρμουρητὸ πού κατάληγε
πάντα σέ δυὸ τρεῖς γνωστὲς φράσεις. Ὁ γέρος ἔ-
στηνε συχνὰ αὐτὶ στο πικραμένο παράπονο τοῦ μπε-
κιάρη και ἄκουγε τὰ λόγια του μὲ συμπόνια και μὲ
μιὰ βαθιὰ αἰσθησιμὴ συμμετοχῆς στὸν καημὸ του.*

*— Μωρὲ κόσμος, ντουνιας!... Ὁ κόσμος εἶναι
τροχός, ρόδα πού γυρίζει, κυρὰ μου... μπου ντουνια*

τσάρκ φιλέκ!... "Εννοια σου, ἐγώ, μωρή, δὲ σ' ἀφήνω, δὲ σ' ἀπαρατάω· ἐσκι ντὸς ντουσμὰν ὀλμάς!... Παλιὸς φίλος, ὀχτροὸς δὲ γένηται...

Αὐτὲς πάνω κάτω ἦταν οἱ συνηθισμένες του κουβέντες καὶ μερικὲς ἄλλες ποὺ καταπιάνονταν μὲ τὴν ἀξία τοῦ ἀνθρώπου, τὴν τιμὴ, τὶς γυναῖκες. Σταματοῦσε γιὰ λίγο, ἔπαιρνε τὸ λαγοῦτο του κι ἔλιανοτραγουδοῦσε ἢ τούρκικα ἢ ντόπια κουτσαβάκικα.

Ρήγα μου, Κατερίνα, μὴ φαρμακώνεσαι
σοῦ δίνω τὸ βοτάνι καὶ μαστουρώνεσαι...

.....
Βαγγέλη εἶσαι ἄθεος
ζητᾶς καὶ πρώτης τάξεως...

Τέτοιες ὥρες ἐρχόταν ἢ ἄλλη ἀδελή, ἢ ἀδελή μὲ τὸ πρόσωπο τῆς φυλακῆς, μὲ τὰ χαμόγια, τὶς τρωγλές χωρὶς παράθυρα, μὲ τοὺς σάπιους τοίχους, μὲ τὸ τυφλὸ σοκάκι καὶ τοὺς καβγάδες του, τὶς κακογλωσσιές καὶ τὶς κουκλοπαντρεῖές, τὴν οἰκογένεια μὲ τὰ πέντε ἢ ἕξι παιδιά, τὴν κυρα-Γιάνναινα τὴ σπιτονοικοκυρά, τοὺς μοναχικοὺς μπεκιάρηδες ποὺ σέροναν τὴ ζωὴ τους ἀπὸ χαμόγι σὲ χαμόγι. "Ακουγε τὸ Βαγγέλη νὰ γυρίζει μεσάνυχτα «μποὺ ντουβὰρ μπενίμ, μποὺ ντουβὰρ σενίν», νὰ στέκεται ἔξω ἀπὸ τὴν κάμαρα τῆς Κατερινωῦς τῆς Πολίτισσας καὶ νὰ παραπονεῖται γρατζουνίζοντας τὴν πόρτα της: «Ξένοι στὰ ξένα, κυρά μ'! ξενάκια ὄλοι εἴμαστε. Ποῦ νὰ καθίσω, νὰ ξενυχτίσω; "Αχ! εἶναι κακὸς ὁ κόσμος, κυρά μ'! δὲν μπορεῖ νὰ πεῖ κανεὶς τὸν

πόνο του!... Σεβντάς, ἄχτι, καημός, μαράζι, ντέρτι, μεράκι, βάσανο, κνρά μ'!... Σὰν νά 'χαν ποτὲ τελειωμὸ τὰ πάθια κι οἱ καημοὶ τοῦ κόσμου... Σ' ἀφήνω καλὴ νύχτα, πέσε, γλυκὰ κοιμήσου! καὶ στ' ὄνειρό σου!...»

Ἐρχονταν στὸ νοῦ του οἱ τρεῖς μπεκρῆδες τοῦ νησιοῦ, ὁ Ἀντώνης ὁ Παβιώτης, ὁ Προκόπης τῆς Μαρούδας, ὁ Σταμάτης ὁ Ἀρβανίτης μὲ τὶς τρελὲς πατινάδες τους·

Πάει κουνίζοντας τί ὠραῖος φεγγάρης
πὸν μοῦ ντεῖξει ντικὲς σου ὠραῖες μοῦτρες...

ὁ Ζάχος μὲ τὴ στρίγγλα μάνα πὸν τοῦ πέταξε τὸ μπουζούκι γιὰ νὰ μὴν μπορεῖ νὰ ξεδώσει τὸν καημὸ του, ὁ Φιλάρετος, «σφόδρα περιπαθῆς-μερακλῆς-μουσικὸς» πὸν πέθανε «στηθικός... εἰς τὰς Ἀθήνας, ὅπου ἦλθε διὰ νὰ εὗρη ἰατρείαν. Εὐρίσκεται θαμμένος, ἄγνωστος καθὼς ὄλοι, ἄγνωστότερος ἀπ' ὄλους, εἰς μίαν γωνίαν τοῦ Ἀ' νεκροταφείου». Ὁ Φιλάρετος, πὸν γύριζε ξημερώματα στὸ σπίτι του ἀπὸ τὶς χαρές, τὰ πιστρόφια «καὶ εὐθύς, ἀντὶ νὰ τυλίξη τὸ βιολί του μὲ τὸ περικάλυμμα καὶ τὸ κρεμάση στὸν τοῖχον, τὸ ἔπαιρνε εἰς τὸ στηθὸς του, τὸ ἐνεκολπώνετο, ἔτραβοῦσε δυὸ-τρεῖς δοξαριές, καὶ ἤρχιζεν αὐτὸς καθ' ἑαυτόν, διὰ νὰ εὐχαριστήσῃ τὸν ἴδιον ἑαυτόν του, ἕνα ἤχον περιπαθῆ, ἐν μέλος, ἐν ἄσμα, τὸ ὁποῖον μάτην θὰ ἐξήντλων τὰ σβάντσικὰ των πᾶς γαμβρός, καὶ πᾶς σύντεκνος, καὶ ὄλ' οἱ καλεσμένοι, διὰ νὰ καταφέρουν τὸν Φι-

λάρετον, νὰ τὸ ἐπιτύχη νὰ τοὺς τὸ πῆ... Δὲν ἐπρόκειτο ἐδῶ περὶ χορδίσματος βιολίου ἢ παντὸς ὄργάνου ἀπλῶς· ἐπρόκειτο περὶ χορδίσματος ἀνθρώπου, τὸ ὁποῖον εἶναι ὄλως διάφορον πρᾶγμα·.

Τὸ ὄνειροπόλημά του ἔσβησε μὲ τὴ φωνὴ τῆς Κατεριῶς πὺν πείραζε τὸν λαουτιέρη:

—“Ε! καημένε, κυρ-Βαγγέλη!... δὲν εἶσαι καὶ σὺ, κανένας μερακλής... δὲν σ’ ἀκούσαμε καμιὰ βραδιὰ νὰ μᾶς παίξεις κι ἐδῶ τίποτα... Εἶναι κάμποσοι βιολιτζῆδες τόσο μερακλήδες, πὺν καλύτερα παίζουν μονάχοι τοὺς ὅταν τοὺς ἔρχεται τὸ κέφι, παρὰ ὅταν τοὺς δίνουν ἄλλοι παράδες.

“Ἀρνηση τῶν ὑλικῶν πὺν μᾶς κρατοῦσαν αἰῶνες στὴ ζωὴ, συνεπάγεται τὴν ἀλυσιδωτὴ ἐξαφάνιση τῶν κυκλικῶν τειχῶν πὺν διατηροῦσαν καὶ φύλαγαν τὰ ὑλικά στὴ θέση τοὺς, γιὰ χρῆση τῶν περιτειχισμένων. Ἐφόσον δὲν ἀνοίγομε πιά πηγάδια, ἀναθέτοντας τὸ ζήτημα τῆς ὑδρευσης στὴν πολιτεία, καταδικάζομε τὸ πανάρχαιο ἐπάγγελμα τοῦ πηγαδᾶ, τὰ ἐργαλεῖα πὺν δάμαζαν τὴν ὕλη τῆς δουλειᾶς του, τὸ μπουλούκι ὅπου ἀνῆκαν οἱ τοπικοὶ πηγαδάδες καὶ τὸ ἐσνάφι τῶν ἀπανταχοῦ πηγαδάδων. Τὸ ἴδιο γίνεται στὴν ἐποχὴ μας μὲ τὴ φύση, ὅπου ὁ ἀνθρώπος ἔχει ἀνακηρυχτεῖ ὕπατος ἀρμυστής ἐνὸς πολιτισμοῦ πὺν ἔχει τάξει νὰ καταστρέψει τὴ ζωὴ. Ἐνας ἐλαιώνας ξεριζώνεται καὶ στὴ θέση του φυτρώνουν μπλὸκ τσιμέντου —ὄχι ἐκεῖ πὺν δὲν τὰ σπέρνουν— καὶ μαζί του

κάνουν φτερά τὰ πουλιά πού ἔτρωγαν τὶς μύγες πού ἔ-
 τρωγαν οἱ ἀράχνες πού ἔτρωγαν τὰ ἔντομα πού ἔτρωγαν
 οἱ ὄρνιθες πού ἔτρωγαν τὰ σκουλήκια καὶ ντίλι ντίλι ντίλι
 μέχρι νὰ σβῆσει τὸ καντήλι. Τόσο ἦταν τὸ λάδι του;
 Ξεριζώνομε χίλια δυὸ συναφή πράγματα πού συμβίωναν
 στοὺς κόλπους του. Μόνο μιὰ ματιὰ στὴν ἱστορία τοῦ
 ὀδοιπορικοῦ τῆς λέξης φτάνει γιὰ νὰ φανερώσει τὴ συγ-
 γένεια τῶν πραγμάτων πού ἀγκαλιάζει ἡχητικὰ ἢ λέξη.
 "Ἄν δεχτοῦμε τὴν ἀποψη τοῦ Πλάτωνα (*Κρατύλος*, 391
 b) πὼς τὰ ὀνόματα εἶναι ἀληθινὰ ἀπὸ τὴν ἴδια τους τὴ
 φύση, μποροῦμε νὰ ἀνακαλύψομε κι ἐμεῖς ὅλη τὴν ὁμορ-
 φιά τῶν εἰκόνων πού κουβαλάει μέσα της αὐτὴ ἢ δυσύλ-
 λαβη λέξη, μαζὶ μὲ τὴν ἀλήθεια πού ἐνυπάρχει στὴ φύση
 της. "Ἄς ἀρχίσομε λοιπὸν τὸ ψάξιμο ἀπὸ τὰ ἀραβικά: ὁ
 βολβὸς τοῦ ὄρχεοειδοῦς φυτοῦ πού μᾶς δίνει τὸ σερνικο-
 βότανο ἢ σαλέπι, κρύβεται μέσα στὴν εἰκόνα τοῦ «κουσ'
 αλ-σ-αλάμπ», ἢ μέσα στοὺς ὄρχεις τῆς ἀλεπούς. Τὸ
 σ-αλάμπ εἶναι φωνητικὰ πολὺ συγγενικὸ μὲ τὸ ἀλεπού.
 Στὴν Κύπρο ἐξάλλου, τὸ φυτὸ εἶναι γνωστὸ σὰν «οὐρὰ
 τοῦ ἀλωποῦ». Ἡ ὁμορφιά ἐδῶ βρίσκεται στὸ ὅτι ὁ ζωι-
 κὸς κόσμος χαρίζει μιὰ παράσταση πού προσδιορίζει μὲ
 ἀκρίβεια μιὰ εἰκόνα τοῦ φυτικοῦ κόσμου. Τὸ συναίσθημα
 δυναμώνει μὲ τὸ δύσκολο ρῆμα «σάχλαμπα» πού προε-
 κτείνει παραπέρα τὴν εἰκόνα τοῦ ὑγροῦ καθὼς κυλάει
 ἀθόρυβα, ὅπως γλιστράει τὸ φίδι ἢ ὅπως κατεβαίνει γλυ-
 κὰ τὸ σαλέπι στὸ λάρυγγα ὅταν πίνεται μερακλήδικα.
 Ἐντίστοιχα, ἢ λέξη «σάχ» δηλώνει τὸ ὑγρὸ, ἐνῶ τὸ
 «λάμπ» τὸ ἐσωτερικὸ τοῦ καρδιοῦ. Στὰ ἴδια συμπερά-
 σματα μᾶς ὀδηγεῖ τὸ «μάχλαμπ» —ἀπαραίτητο ἀρω-

ματικό στο σαλέπι, στο τσουρέκι και στη βασιλόπιτα — πού γίνεται «μαχλέπι» και δίνει το «μαχλεμπι-μουχαλεμπίγια» — πού συγγενεύει πολύ με τη μήτρα «μάμπχαλ», αλλά και με ότιδήποτε θερμό «μουλάχλεμπ» πού παρασκευάζεται χρησιμοποιώντας καυτό νερό «μουχάλλαμπ» ή γάλα «χάλιμπ».

Ἡ γλώσσα μας δὲν κράτησε — δὲν εἶναι φτιαγμένη γιὰ νὰ κρατήσῃ — καμιὰ ἀπὸ αὐτὲς τὶς φωνητικὲς ὁμοιότητες· κράτησε ὅμως τὸ πνεῦμα τῆς παράστασης, ὀνομάζοντας τὸ φυτὸ ἀρσενικοβότανο καὶ συνδυάζοντας ταυτόχρονα σὲ μιὰ εἰκόνα τὸ πέρασμα ἀπὸ τὸ ζωικὸ στὸ φυτικὸ βασίλειο. Ἄς ρίξομε μιὰ ματιὰ στὴν ἐνδιάμεση κατάσταση τοῦ περάσματος τῶν ὄρχεων τῆς ἀλεπούς στὰ τούρικια. Ἐκεῖ διατηρεῖται μόνο ἡ ἠχητικὴ ἐπανάληψη τῆς λέξης καὶ ἀποκλείεται ἡ ἱστορήση τῆς εἰκόνας μετὶ τὶς ἐναρμονισμένες παραστάσεις τοῦ φυτικοῦ καὶ ζωικοῦ διάκοσμου. Τὸ ξεμοναχιασμένο σάλαμπ πού μετὶ τὶς ἀπαραίτητες εὐχητικὲς τροποποιήσεις μεταβάλλεται σὲ σαλέπι, φανερῶνει μιὰ φτώχεια πρόσληψης τῆς εἰκόνας πού ἐμπλουτίζεται μετὶ τὴ μεσολάβηση τῆς δικῆς μας γλώσσας, ἐφόσον βέβαια διατηρεῖται ἀδιάσπαστη ἡ παράδοση τοῦ ἀφεψήματος. Ἀνάλογος μετὶ τοῦ σαλεπιοῦ εἶναι καὶ ὁ γλωσσικὸς πλοῦτος πού φανερώνεται μέσα ἀπὸ ἓνα ἄλλο ἀφέψημα, τὸ εὐκρατον, πού μέχρι πρὶν λίγα χρόνια προσφερόταν μετὶ τὸ ἀγιοζούμι στὰ μοναστήρια. Ἀπὸ λεξικὸ πληροφοροῦμαι πὼς «εὐκρατος» εἶναι ὁ «καλῶς συγκεκρασμένος, ὁ σύμμετρον κρᾶσιν ἔχων, ὁ ἥπιος, ὁ εὐπροσῆγορος», χαρακτηρισμοὶ πού ταιριάζουν στὶς μαλακτικὲς ιδιότητες τοῦ σαλεπιοῦ. Τὸ εὐκρατον, μίγμα

πιπεριοῦ, γλυκάνισου καὶ κύμινου, θερμαίνει πλουσιοπάροχα καὶ «σύμμετρα» τὴν ψυχὴν, γι' αὐτὸ καὶ ὁ Πτωχοπρόδρομος τὸ ὀνομάζει «κυμινόθερμον»·

«ἢ καὶ τὴν δίψαν παύουσιν ἐν τῷ κυμινοθέρμῳ, τὸ τυπικὸν φυλάττοντες καὶ νόμους τῶν πατέρων...»).

Τὸν ξύπνησαν οἱ φωνὲς τῆς σπιτονοικοκυρᾶς πὸν ἔμενε στὸ μέσα δωμάτιο, στὸ βάθος τῆς αὐλῆς·

—Ὁ Πέτρος, ὁ Μαλτέζος! Μοῦ ἔφυγε τὴν νύχτα, ὁ μουστερῆς... Δυόμισιν νοίκια μοῦ τρώει —μὲ συμπάθιο, ἂν εἶναι καὶ λίγα. Κουβάλησε μεσάνυχτα τὰ ροῦχα του.

Ἐπὸ τῆ διπλανῆς κάμαρα πετάχτηκε ἡ Μήτηρ, πὸν τὰ εἶχε βάλει μὲ τῆ Σταυρούλα, τῆ «λεγάμενη» τοῦ λαουτιέρη πὸν εἶχε κουβαλήσει δυὸ πετεινοὺς καὶ τρεῖς κότες καὶ τὶς πάχαινε μέσα στὴν αὐλὴν.

—Ἡ κοταροῦ, ἡ κοκοταροῦ, ἡ κοκουροῦ!... ἡ χαρχαλοῦ, ἡ πετειναροῦ!... ἡ μουρλουλοῦ, ἡ ζουρλουλοῦ!...

Ἐνωθε ἓνα πνίξιμο στὸ λαιμό. Εἶχε ξυπνήσει μὲ τὴν ἐντύπωση —«καθότι ἔβλεπε κι ἓνα κυπαρισσάκι νὰ σειέται θλιβερά, ἀντικρὸν ἐκεῖ εἰς μίαν αὐλὴν, πέραν τοῦ δρόμου»— ὅτι εἶχε κοιμηθεῖ μέσα στὸ κιβούρι του, πὸν τοῦ τὸ εἶχε χτίσει, «ὅπως προαπολαύσει καὶ λάβει πείραν τοῦ πράγματος, ἡ εὐμενῆς Μοῖρα». Νίφτηκε ὅπως μποροῦσε μέσα στὸ «ζωντανὸ κιβούρι» του μουρμουρίζοντας τὸ ἀγαπημένον του τροπάρι ἀπὸ τὸ Μικρὸ Παρακλητικὸ Κανόνα·

«Σωμάτων μαλακίας και ψυχῶν ἀρρωστίας, Θεογεν-
νήτρια. . .» μάζεψε τὰ χειρόγραφα τῆς μετάφρασης
πάνω ἀπὸ τὸ τραπέζι, τὰ ἔβαλε στὸ βαλιτσάκι του
καὶ κατηφόρησε ἀπὸ τὸ καλντερίμι πρὸς τὰ Χαφτεῖα.

Τὸ σαλέπι, ὡς ρόφημα, ἦταν γνωστὸ ἀπὸ πολὺ πα-
λιά, ἀφοῦ ἀναφέρεται στὸ ἐγχειρίδιο τοῦ Διοσκουρίδου τοῦ
Ἀναζαρβέα, ἀξιωματικοῦ γιατροῦ τοῦ Νέρωνα. Ὁ για-
τροβοτανολόγος γράφει στὸ λῆμμα «Ὀρχις» ἢ «Κυνὸς
Ὀρχις» πὼς τὸ φυτὸ τὰ «φύλλα ἔχει κατὰ γῆς ἔστρω-
μένα περὶ τὸν καυλόν. . . καυλὸν σπιθαμῆς τὸ μῆκος, ἐφ' οὗ
ἄνθη πορφυροειδῆ· ρίζαν βολβοειδῆ, ἐπιμήκη, διπλῆν,
στενήν, ὡς ἐλαίας, τὴν μὲν ἄνω, τὴν δὲ κατωτέρω· καὶ
τὴν μὲν πλήρη, τὴν δὲ μαλακὴν καὶ ρυσσὴν· ἐσθίεται δὲ
ἡ ρίζα, ὡς βολβὸς ἐψηθεῖσα. Καὶ περὶ ταύτης δὲ ἱστο-
ρεῖται, τὴν μὲν μείζονα ρίζαν, ὑπὸ ἀνδρῶν ἐσθιομένην,
ἀρρενογόνον εἶναι, τὴν δὲ ἐλάττονα ὑπὸ γυναικῶν, θη-
λυγόνον». Ἀπὸ ἐκεῖ λοιπὸν τὸ «ἀρσενικοβότανο».

Ἡ δύναμη τοῦ σαλεπιοῦ μὲ ξαναγέμισε μὲ ἓνα ἀνεκ-
πλήρωτο κενὸ μετὰ ἀπὸ δέκα πέντε χρόνια ἀπουσίας
του ἀπὸ τὸν ὀργανισμό μου. Ἀπὸ τότε ξέρω πὼς θὰ
πεθάνω χωρὶς νὰ ξαναγευτῶ τὸν αἰθέριο κόσμον του. Αὐ-
τὲς οἱ γραμμὲς ποὺ γράφονται κάπως ἀργὰ εἶναι μά-
ταιος κόπος ἐπαναφορᾶς τῆς παρουσίας του. Μοῦ λείπει
τὸ καθαρτικὸ ποὺ θὰ καθαρῖσει τὰ παθήματά μου. Τώρα
πιὰ ξέρω καλὰ πὼς μέσα ἀπὸ τὴν ἔλλειψη αὐτοῦ τοῦ

ὑγροῦ καὶ τοῦ κόσμου του θὰ ἐξατμιστεῖ ἢ ψυχὴ μου
 σὰν ἀναθυμίαση. Ὁ Ἡράκλειτος καιγόταν ἀδιάκοπα μέ-
 σα στὰ ἐρωτήματα τῆς ζέστης καὶ τοῦ ψύχους, τοῦ ὑ-
 γροῦ καὶ τοῦ στεγνοῦ, πού ἀντιπροσώπευαν γι' αὐτὸν
 τὰ τέσσερα στοιχεῖα πού γέννησαν τὸν κόσμο: φωτιά,
 ἀέρας, νερὸ καὶ γῆ· λένε πὼς πέθανε ἀπὸ ὑδρωπικία,
 ἀπὸ ἔλλειψη δηλαδὴ θερμῆς. Ἡ ἴδια παράδοση λέει πὼς
 ὁ Θαλῆς, πού πίστευε στὸ νερό, πέθανε ἀπὸ δίψα. Ὁ
 Ἐμπεδοκλῆς ἀντίστοιχα, συνάντησε τὸ θάνατο μέσα στὴ
 φωτιά, μέσα στὴ σπῖθα πού πίστευε πὼς ἔκρυβε τὸ σπό-
 ρο τῆς ζωῆς. Στὸ ἱπποκρατικὸ σύγγραμμα *Περὶ τρο-*
φῆς, ἡ ὑγεία τοῦ ὀργανισμοῦ βρίσκεται στὴν ἀρμονικὴ
 ἰσορροπία τῶν ἀντιθέτων, σὲ αὐτὴ τὴν περίπτωσι τῆς
 φωτιᾶς καὶ τοῦ νεροῦ. Μὲ τὴν ἴδια ἀναλογία, αὐτὸ πού
 λείπει ἀπὸ ἐμᾶς εἶναι τὸ «ὑγρὸ πῦρ», νὰ ξεριζώσῃ τὴν
 ἀρρώστια πού καίει τὰ σωθικά μας τὰ μαυρισμένα ἀπὸ
 τὴν κατάπαυσι τοῦ πυρὸς τῆς «ἀφλέκτου βάτου». Πὼς
 νὰ ξαναφουντώσῃ τὸ «πῦρ καταναλίσκον», πὼς νὰ πε-
 ράσομε «διὰ πυρὸς καὶ ὕδατος» στοὺς τόπους τῆς ἀνα-
 ψυχῆς, πὼς νὰ γίνῃ ἡ φωτιὰ ἀγάπη μέσα στὸ βάπτισμα
 τοῦ πυρὸς καὶ τοῦ πνεύματος, πὼς νὰ περιβληθοῦμε μέ-
 σα στὸ τεῖχος τῆς φωτιᾶς τοῦ Γιαχβέ, μέσα στὸ «τεῖ-
 χος πυρὸς κυκλόθεν», πού εἴμαστε ἀνάξιοι εἰς δρόσον
 τὸ πῦρ νὰ μεταλλάξομε, ὥσπου νὰ ἀκούσομε μέσα ἀπὸ
 τὴν φλόγην τῆς ἐξίλαστήριας φωτιᾶς τὴ φωνὴ τοῦ θροῦ-
 σματος «αὔρας λεπτῆς» καὶ σὰν τὸν μπαρμπα-Γιαννιὸ
 τὸν Ἐρωντα πού «εὔρισκε φρικώδη ζέστην εἰς τὴν χιό-
 να», νὰ καοῦμε «ὡς πυροῦται τὸ ἀργύριον» μέσα στὴ
 σωτήρια φωτιὰ τῶν Σεραφίμ τῶν αὐλῶν τοῦ Κυρίου πού

θεοφανερώνεται ανάμεσα από τή δρόσο σύννεφων φτερωτῶν Χερουβίμ· «ὔδωρ πολὺ οὐ δυνήσεται σβέσαι» τὸ «πτῦρ καταναλίσκον» τοῦ σαλεπιοῦ μου.

Ὁ λόγος τοῦ Ἡράκλειτου, κοινὸς ἀπὸ τὴν οὐσία του σὲ ὅλους, δένει τὸ σύμπαν χρονικὰ καὶ αἰώνια συνάμα σὲ μιὰ ἄρρηκτη ὁλότητα· ἔτσι ἐμφανίζεται εἴκοσι αἰῶνες ἀργότερα, ἴδιος κι ἀπαράλλαχτος μέσα στὰ τείχη τῆς πόλης του, χάρη στὴν ἀφθαρτὴ δύναμη τῆς αὐλῆς ποὺ τὸν διαφύλαξε, σὲ ἓνα γραφτὸ τοῦ Μητροπολίτη Ἐφέσου Μάρκου τοῦ Εὐγενικοῦ —*Τοῦ Ἐφέσου ποίημα πρὸς Ἰωάννην τὸν Παλαιολόγον*— γιὰ νὰ ζωντανέψει τὰ τέσσερα στοιχεῖα ποὺ γέννησαν τὸν κόσμον καὶ γεννοῦν τὰ ἀντίθετά τους ποὺ διατηροῦν τὸν κόσμον στὴ ζωὴ. Στὸν ἅγιον Μάρκο τὰ τέσσερα στοιχεῖα μεταμορφώνονται σὲ ἄνθη ποὺ ἀντιστοιχοῦν σὲ ἀνθρώπινες ἀρετές: ἀνδρεία, σωφροσύνη, δικαιοσύνη, φρόνηση· ὁ μενεξὲς —ἴον— ἀναλογεῖ στὴ γῆ, τὸ ρόδο στὸ νερό, τὸ κρίνον στὸν ἀέρα καὶ τὸ σαφράνι —κρόκος— στὴ φωτιά. Μὲ τὴ θεοφάνεια τοῦ ἄρρητου λόγου τὰ στοιχεῖα τοῦ κόσμου μεταμορφώνονται σὲ ἄνθη μυρωδικά, ποὺ κρατᾶνε τὸν ἄνθρωπον στὴ ζωὴ.

Λίγο παραπάνω πῆγα νὰ ἐξηγήσω πῶς ἀντιλήφθηκαν τὴν ἔλλειψη τοῦ σαλεπιοῦ ἔπειτα ἀπὸ μιὰ μακρόχρονη περίοδο ἀπουσίας του ἀπὸ τὸν ὄργανισμό μου: εἶχα φθάσει πολὺ πρῶτὸ σὲ μιὰ ἐπαρχιακὴ πόλιν τοῦ Βορρᾶ ποὺ συγκέντρωνε τὰ διοικητικὰ γραφεῖα τοῦ κυβερνητικοῦ μηχανισμοῦ, γιὰ νὰ τακτοποιήσω μιὰ μπερδεμένη ὑπόθεση τοῦ διαβατηρίου μου. Ἦταν Φλεβάρης. Τὸ χιόνι, στρωμένο μῆνες, εἶχε γίνει παγωμένος βράχος, πράγμα ποὺ ἔκανε τὸ περπάτημα πολὺ δύσκολο. Τακτοποίησα

τις ὑποθέσεις μου πιδὸ γρήγορα ἀπὸ ὅσο ἔλπιζα καὶ παρὰ τὸ τσουχτερὸ κρύο, περιπλανήθηκα στὶς ἀρτηρίες τῆς μικρῆς πόλης. Ἐπιασε ἓνα ψιλὸ χιόνι. Ἀπομονώθηκα ἀπὸ τὸν κόσμον ποὺ μὲ τριγύριζε μέσα στὸ πυκνὸ τοίχωμα τῶν ἐκτυφλωτικῶν νιφάδων ποὺ ἀπορροφοῦσαν τοὺς πνιχτοὺς θόρυβους τῆς πόλης. Χάθηκα μέσα στὸ λαβύρινθο τῶν εὐθυγραμμισμένων δρόμων. Βρέθηκα στὴν περιοχὴ τοῦ ἱστορικὰ διατηρημένου τμήματος τῆς ξένης πόλης. Ὁ ἀγέρας μπαϊνόβγαινε στὰ ἄδεια πέτρινα σπίτια στοιβάζοντας χιόνι στὶς μισάνοιχτες πόρτες. Δὲν ξέρω πόσες ὥρες περπάτησα στὸ κρύο, στὸ τέλος ὅμως ἔνιωσα τὸ ψύχος νὰ μοῦ σκάβει τὸ πρόσωπο σκίζοντας τὰ μάγουλά μου. Ξαφνικὰ ἀραιώσε τὸ χιόνι καὶ βρέθηκα μπροστὰ στὴν κεντρικὴ εἴσοδο τοῦ μουσείου· μπῆκα μέσα. Μιὰ εὐχάριστη ζέστη τύλιξε τὸ σῶμα μου λιώνοντας τὸν πάγο ποὺ εἶχε κάτσει στὰ μαλλιά καὶ στὸ τσιτωμένο ἀπὸ τὸ ψύχος πρόσωπό μου. Γιὰ πρώτη φορὰ μετὰ ἀπὸ τόσα χρόνια γύρεψα μέσα ἀπὸ τὴν ψυχὴ μου ἓνα φλυτζάνι καυτὸ σαλέπι. Σταμάτησα μεμιᾶς μπροστὰ σὲ ἓναν πίνακα μεγάλων διαστάσεων, ποὺ ἂν καὶ δὲν τὸν εἶχα ξαναδεῖ, μοῦ φαινόταν γνῶριμος καὶ οἰκειός. Ἀργότερα ἔμαθα πὼς βρέθηκα μπροστὰ στὴ ζωγραφιὰ τοῦ Ἰβάν Κωνσταντίνοβιτς Ἀηβαζόφσκη («Ἀποψη τῆς Κωνσταντινούπολης μὲ φεγγάρι»), δανεισμένη ἀπὸ τὸ Μουσεῖο τῆς Ἐπανάστασης τοῦ Λένινγκραντ.

*Ἡ Πόλη λουζόταν στὸ πορφυρὸ φεγγαρόφωτο.
Ὁ Βόσπορος ἀνατρίχιαζε ἀπλώνοντας τὰ χέρια του
στὸν Κεράτιο Κόλπο. Σὲ πρῶτο πλάνο τὸ τζαμί τοῦ*

Ἐορτάκιοι· δυὸ τρεῖς ἄνθρωποι στὴ στεριά εἶχαν ἀνά-
 ρει φωτιά· τὰ πρόσωπά τους μισοφωτίζονταν στίς
 ἀναλαμπές της. Μιὰ τεντωμένη στὸ ἔπακρο ἡσυχία
 ἔβγαινε μέσα ἀπὸ τὸ φῶς τοῦ τελικοῦ σούρουπου.
 Ἕνας βαρκάρης ἐρχόταν ἢ ἔφηνε ἀπὸ τὴ σκάλα μὲ
 ὑψωμένα κουπιὰ, περίμενα νὰ ἀκούσω τὸν ἦχο ποῦ
 θὰ ἔκαναν πέφτοντας στὸ νερό· τέντωσα τὴν ἀκοή
 μου γιὰ νὰ δεχτῶ τὸν ἦχο· τὸν ἄκουσα νὰ τραγουδάει
 ἀδιόρατα, νὰ ψιθυρίζει σχεδόν: *Aheste cek kürekleri
 mehtar uyanmasın*· συμπλήρωσα στὰ γρήγορα, νοε-
 ρά, πρὶν χάσω τὴν εἰκόνα γιὰ πάντα μπροστὰ ἀπὸ
 τὰ μάτια μου·

Τράβα ἀργὰ τὰ κουπιὰ
 Τώρα ποῦ ἡ θαμπή του
 τὴν ἐκλειψῆ τῆς μνήμης
 Κι ἀφοῦ στραγγίξει
 ἄφησε τὴ βάρκα
 στὸ ραγισμένο ὄνειρο
 τῆς ἀργυρῆς ἀνταύγειας
 στὰ βάθη της
 ἢ
 τῆς τελευταίας στάλας

μὴν ξυπνήσει τὸ φεγγάρι
 ἀργυρόσκονη φανέρωσε
 Κράτα ψηλὰ τὸ κουπι
 τὸ τελευταῖο δάκρυ
 νὰ γλιστρήσει σιωπηλὰ
 στὸ ἀμφίβολο φῶς
 μέχρι νὰ τὴν καταπιεῖ
 ἢ ὑπόσχεση τῆς λησμονιᾶς
 νὰ μᾶς πνίξουν τὰ κύματα
 στοὺς κραδασμοὺς

τῶν ἀναφιλητῶν Σου

οἱ κύκλοι τῆς στάλας ποῦ χύθηκε ἀπὸ τὸ ὑψωμένο
 κουπι ἀπλώθηκαν πέρα, στὸ κοίλωμα τῆς πόλης μὲ
 τοὺς τρούλους καὶ μιναρέδες της· καράβια ἔμπαιναν
 στὰ λιμανάκια τῆς Θεοφύλαχτου· ἀκόμα πιὸ πέρα,
 στὸ βάθος τοῦ πίνακα ποῦ ἐξαφανίζόταν στὸ σημεῖο

φυγῆς, μπερδεύοταν ὁ λαβύρινθος τῶν σπιτιῶν. Ἡ θαλασσινὴ αὔρα μοῦ χάιδεψε τὸ πρόσωπο, ἤμουν σίγουρος πὼς ἀκουγα ἓνα μουρμουρητὸ νὰ ὑψώνεται ἀπὸ τὸ ἀνθρωπομάνι, ἀνακατωμένο μὲ τὶς φωνές τῶν σαλεπτοσῆδων ποὺ ἔβγαιναν γιὰ τοὺς βραδινοὺς γύρους τους. Αἰσθάνθηκα τὸ σφυγμὸ τῆς νὰ χτυπάει στὸ αἷμα μου μὲ τὸν κούφιο ἤχο τῆς καμπάνας ποὺ σήμαινε στὴν Παναγία τοῦ Τεκφοῦρ Σαράι· ρύθμισα τὴν ἀνάσα μου στὴ δικιά της πνοή· σὲ κάθε φύσημα σηκωνόταν καὶ ἔπεφτε τὸ Μαβὶ Τζαμί καὶ ἡ Ἁγιοσοφία, τὰ δυὸ βυζιά τῆς, τὰ τείχη τὸ σῶμα τῆς, τὰ σπίτια οἱ πόροι τῆς, οἱ αὐλές τὰ κύτταρά τῆς καὶ οἱ μυριάδες ἀνθρώποι ἢ καρδιὰ καὶ τὸ αἷμα τῆς. Καθόταν ἀνάμεσα στὸ Βόσπορο καὶ τὸν Κεράτιο, ὑπομένοντας τὴ μοίρα τῆς καρτερικά, μὲ μιὰ σεμνὴ περηφάνια. Κατάλαβα πὼς ἡ μοίρα τῆς εἶναι νὰ ὑπάρχει· ἐκεῖ. Ἀνεξάρτητα ἀπὸ ἐμᾶς, ἀνεξάρτητα ἀπὸ ὅ,τι συμβαίνει γύρω τῆς, ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὶς διαπιστωμένες μας ἀπώλειες, διακηρύξεις, καταγγελίες, ἐξακολουθεῖ νὰ ὑπάρχει ἀπογυμνωμένη, σὰν κέλυφος κούφιας αὐλῆς, χωρὶς περιττὰ στολίδια, στέρνα ποὺ ἔχει στερέψει, χωρὶς νὰ χάνεται, χωρὶς νὰ σώζεται, χωρὶς νὰ περιμένει· ὑπάρχει· πέρα ἀπὸ τὴν προσμονὴ καὶ τὴν ἀγάπη. Κοιτάει τὴ δύση, κοιτάει τὴν ἀνατολή, τὴ λούζει ὁ ἥλιος τὸ πρωί, τὸ βράδυ τὸ φεγγάρι μέσα ἀπὸ τοὺς ἀχνοὺς ἀτμοὺς ποὺ τὴ μισοκρύβουν· τὸ βράδυ τὸ ἀγιάζι τῆς νοτίζει τὰ μάτια μου, ἡ ἐγκαρτέρησή τῆς καίει τὴν καρδιά μου. Μέσα στὶς ἄδειες αἴθουσες τοῦ ἀτσαλένιου κτίριου, στὸ μουσεῖο

τῆς γραφειοκρατικῆς πόλης, στὸ σούρουπο ἑνὸς βο-
ρηνουῦ μεσημεριοῦ, ἔνωσα βαθιὰ μέσα μου πὼς δὲ
θὰ ξανάκουγα τὶς νύχτες τὸ κάλεσμα τοῦ σαλεπτοῦ.

«Οἱ πετεινοὶ δὲν εἶχαν λαλήσει τὸ τρίτον λάλημα». Εἴμαστε σὲ κείνη τὴ μετέωρη κατάσταση μεταξύ τοῦ τρίτου λαλήματος καὶ τῆς ὀλοκληρωτικῆς ἄρνησης. Τὰ τελευταῖα ἑκατὸ χρόνια, διανύομε τὴν περίοδο τοῦ «Gran rifiuto» χωρὶς νὰ ἔχει εἰπωθεῖ ἀκόμα τὸ μεγάλο Ναί, ἀλλὰ οὔτε καὶ τὸ μεγάλο Ὁχι. Τὸ Ναί πού κλείνομε μέσα μας, τὸ Ναί πού βγαίνει ἀπὸ τὰ χεῖλια μας αἰῶ-
νες, τὸ Ναί τῆς ζωῆς, τῆς ἐλπίδας, τῆς εἰρήνης, τὸ Ναί τὸ σωτήριο πού εἶπε ὁ Χριστὸς στὸ λαὸ τοῦ Πατέρα Του, «τὸ Ναί τὸ ἡμερον, τὸ ταπεινόν, τὸ πρᾶον, τὸ Ναί τὸ φιλόανθρωπον». Τὸ Ναί τῆς πίστεως στοὺς ἀνθρώπους, τῆς ἀγάπης στὸν κόσμον καὶ στὰ πράγματα πού τὸν γεμίζουν καὶ μᾶς κρατοῦν ζωντανούς. Στὴν ἄλλη πλά-
στιγγα βαραίνει ἡ ἄρνηση τῶν ποσοτικῶν προσδιορι-
σμῶν. Τὸ Ὁχι πού μᾶς ἐπιβάλλεται ἀπὸ ἔξω, τὸ Ὁχι τὸ ἀστόχαστο, τὸ βίαιο, τὸ Ὁχι τῆς διάλυσης καὶ τῆς καταστροφῆς μὲ τὸ πρόσχημα τῆς ὀργανωμένης ἐπίφα-
σης. Μποὺ ντουινιὰ τσὰρκ φελέκ. Τὸ φελέκι γυρίζει ἀπὸ τὴ δύναμη τῶν δύο ἀξόνων πού δίνει στὴ ρόδα τὴν ὀρμὴ τῆς: Τὸ κεντρομόλο Ναί καὶ τὸ κεντρόφυγο Ὁχι. «Τοῦ κύκλου τὰ γυρίσματα ἀνεβοκατεβαίνουν» καὶ ὅλη ἡ ἱστο-
ρία τῆς ἀνθρωπότητος εἶναι μιὰ προσπάθεια ἐξισορρόπη-
σης τοῦ Ναί καὶ τοῦ Ὁχι, αὐτῶν τῶν δύο δυνάμεων τοῦ καλοῦ καὶ τοῦ κακοῦ πού παρασέρνουν στὴν ὀρμὴ τους ἐμᾶς, τοὺς ταξιδιωτὲς τῆς ἄμαξας. Μποὺ ντουινιὰ τσὰρκ

φελέκ· στα άραβικά ή έννοια του μοιρολατρικού φάλακ είναι ο έναστρος ούρανος, τὸ στερέωμα, ή άναπόφευκτη κυκλική μοίρα του ανθρώπου: γι' αυτό και «ὁ λαὸς ὅταν λέει ψεύτικος ντουνιας μιλάει μεταφυσικά» (Ζ. Λορεντζάτος, *Τὸ Χαμένο Κέντρο*, σ. 62, 1962).

Τώρα πὸν ξέρομε πρὸς τὰ πὸν κλίνει ή ζυγαριά, ἀς θυμηθοῦμε τήν ιστορία του Πέτρου πὸν κάθεται ἔξω στην αὐλή ὅταν τὸν ρωτᾶνε ἀν ἦταν μαζί με τὸν Ἰησοῦ τὸ Γαλιλαῖο και κείνος κάνει πὸς δὲν καταλαβαίνει τήν ἐρώτηση. Τὸ κορίτσι πὸν τὸν ρωτάει γυρίζει στους ἄλλους πὸν ἦταν ἐκεῖ γύρω και τὸς λέει πὸς τὸν εἶδε με τὸν Ἰησοῦ τὸ Ναζωραῖο. Ὁ Πέτρος πάλι ἀρνιέται λέγοντας πὸς δὲν γνωρίζει τὸν ἄνθρωπο. Ὑστερα ἀπὸ λίγο ἔρχονται κοντά του και οἱ ἄλλοι γιὰ νὰ ποῦνε και αὐτοὶ πὸς πράγματι ἦταν με τή συνοδεία του Ἰησοῦ· τὸ φανέρωνε και ή προφορά του. Τότε ὁ Πέτρος ἄρχισε νὰ καταριέται και νὰ ὀρκίζεται πὸς δὲν ξέρει τὸν ἄνθρωπο. Ἀπὸ μακριά ἀκούστηκε ὁ σαλεπτοσής· «και εὐθέως ἀλέκτωρ ἐφώνησε».

Μιά χειμωνιάτικη νύχτα, τὸν περασμένο χρόνο, κατηφόριζα ἄσκοπα πρὸς τὰ Χαφτεῖα. Μὲ σταμάτησε τὸ πλῆθος στην πλατεία· σπρωχόνταν, τυφλωμένο ἀπὸ τὰ φῶτα, στην περιφέρειά της. Οἱ ταμπέλες στους κινηματογράφους ἀνάγγελλαν ψεύτικα φιλήδονους τίτλους· ἐκθαμβοὶ ἀργόσχολοὶ πηγαينوἔρχονταν μέσα στους ἤχους τῶν μουζουκιοῶν πὸν ἐκπέμπανε πειρατικὲς κασέτες· ἓνα ἄλλοπρόσαλλο πλῆθος στριμωχόνταν μπροστὰ σὲ ἓνα καφενεῖο, γύρω

ἀπὸ κάποιον πὸν φώναζε μὲ ἔντονες χειρονομίες. Μιὰ ἀποπνικτικὴ τσίχνα ἀπὸ τὶς ψησταριῆς γέμιζε τὸν ἀέρα. Ξαφνικά, ἀνάμεσα στὶς ἐπικλήσεις μιᾶς πολιτικῆς φυλλάδας καὶ τὸ ἀπότομο φρενάρισμα ἑνὸς αὐτοκίνητου νεκρώθηκαν τὰ πάντα καὶ χάθηκα μέσα στὸν ἦχο μιᾶς βαθιᾶς φωνῆς πὸν ἔφτανε ἀπὸ μακριὰ στὰ αὐτιά μου. Τὰ φῶτα χάσανε τὴ λάμψη τους καὶ στὴ θέση τους βγῆκε ἕνα πορφυρὸ φεγγάρι, οἱ ἦχοι κόπηκαν μεμιᾶς καὶ ἄκουσα τὸ πλατάγισμα τῶν κουπιῶν πὸν πέσανε στὸ νερό· οἱ στῆλες τοῦ νεροῦ στὸ συντριβάνι πῆραν τὴ χάρη τῆς γραμμῆς τῶν μιναρέδων τοῦ τζαμιοῦ τοῦ Ὁρτάκιοι, καθὼς βρέθηκα θεατῆς καὶ μέτοχος μιᾶς νεκρῆς φύσης ὅπου οἱ μόνοι ζωντανοὶ εἴμασταν ὁ σαλεπτσῆς κι ἐγώ.

Κοίταξα τὴ μορφή του μὲ τὸ σαρίκι, μὲ τὰ παρὰ γένια, τὰ τριμμένα ροῦχα. Μοῦ ἔτεινε ἕνα τάσι μὲ καυτὸ σαλέπι. "Ἐνωσα κάποιον νὰ μὲ σπρώχνει γιὰ νὰ περάσει καὶ ξαναβρέθηκα μέσα στὶς φωνές καὶ τὰ φῶτα καθὼς ἀκολουθοῦσα μὲ τὰ μάτια μου τὸ γέροντα νὰ χάνεται βουβὸς μέσα στὸ πλῆθος μὲ ἀργὸ βῆμα, μὲ λυγισμένη μέση καὶ τεντωμένο τὸ ἕνα χέρι γιὰ νὰ ἰσορροπεῖ τὸ βαρὺ ἀστραφτερὸ γκιούμι μὲ τὰ καρβουνάκια πὸν σιγόκαιαν στὴ βάση του, πῦρ καταναλῖσκον τὰ ἀπομεινάρια τῆς μεγάλης φλόγας.

Καθαρὴ Δευτέρα
Ἀθήνα 1979

Ο ΑΥΛΗΤΗΣ

«Καὶ φωνὴ κιθαρῶδῶν καὶ μουσικῶν καὶ αὐλητῶν
καὶ σαλπιστῶν οὐ μὴ ἀκουσθῆ ἔν σοι ἔτι...»

Ἀποκάλυψις 18.22

«Πῶς ραγισμένη βάρβιτος θὰ βάλῃ ἄρμονίαν;
καὶ πῶς ψυχὴ βαρυαλγῆς θὰ εἴπῃ μελωδίαν;»

Α. Παπαδιαμάντης, Δέησης (1881)

Εκεῖνο τὸ Σαββατόβραδο ἢ ταβέρνα τοῦ Καχριμάνη εἶχε γεμίσει ἀπὸ νωρίς. Γύρω ἀπὸ τὰ λιγοστὰ τραπέζια εἶχαν μαζευτεῖ παρές φίλων συμποτικῶν ποὺ εἶχαν συνήθιο νὰ ἀράζουν στὸ λιμάνι τοῦ καπηλειοῦ, συμπλέοντες ἀπὸ τὰ πελάγη τῶν θλίψεων. Τὸ μαγαζὶ λειτουργοῦσε τὴν ἡμέρα ὡς μπακάλικο· μερικὲς ἀσήμαντες ἀλλαγές τοῦ ἔδιναν τὰ βράδια τὴν ὄψη καπηλειοῦ. Οἱ κατηχούμενοι, νιόφερτοι πελάτες ὑποπτης προέλευσης γιὰ τοὺς παλιούς καὶ τακτικούς, πιάνανε συνήθως τὰ τραπεζάκια κοντὰ στὴν πόρτα. Τὸ πίσω μέρος τοῦ μαγαζιοῦ, τὸ πιὸ σκοτεινὸ, ἀνῆκε δικαιοματικά στοὺς σεβνταλῆδες αὐτοῦ τοῦ ψεύτικου ντουניᾶ ποὺ τοὺς ρουφοῦσε τὸ αἷμα ἀλύπητα καὶ τοὺς ἀκουμποῦσε ξεροσταλιαγμένους κάθε βράδυ στὰ τραπέζια τοῦ φιλόνηθρου Καχριμάνη γιὰ μετάγγιση ζωῆς.

Στὸ βάθος τοῦ μαγαζιοῦ, μέσα στὸ ἀχνὸ φῶς, ξεχώριζε ἡ παρέα τοῦ κυρ Λύσανδρου. Στὸ ἴδιο τραπέζι ὁ Ἄντωνης Ἀλμπέργος καὶ ὁ Σάλβος παρακολουθοῦσαν μὲ δυσφορία τὴν ἀσυνήθιστη κίνηση στὸ μπροστινὸ μέρος τοῦ μαγαζιοῦ, τὸ ἀδιάκοπο πηγαινέλα τοῦ κάπελα, τὰ πειράγματα τῶν πελατῶν μεταξύ τους, τὰ κεράσματα καὶ τὶς φωνές ποὺ δὲν τοὺς ἄφηναν νὰ ἀπολαύσουν τὴν πολυπόθητη γλύκα τῆς ζάλης· τὸ μαγαζὶ ἔχανε τὸν ἀέρα

τοῦ καπηλειοῦ καὶ γινόταν πάλι τὸ καθημερινὸ μπακάλικο μὲ τὰ ράφια του φορτωμένα διάφορα μπουκάλια καὶ τὰ σακιά μὲ τὰ ὄσπρια στοιβαγμένα πίσω ἀπὸ τὸ τεζγκιάχι. Ὁ Λύσανδρος ὅμως, παλιὸς μάστορας, εἶχε τὸν τρόπο του καὶ ἤξερε πῶς ἓνας λόγος, μιὰ κουβέντα, ἀκόμα καὶ μιὰ χειρονομία εἶχαν τὴν ἐσωτερικὴ δύναμη νὰ βυθίζουν καὶ πάλι στὸ σκοτάδι τὰ σακιά, τὴν πραμάτεια τοῦ μπακάλικου καὶ τὶς μικρότητες τῆς ἀχαρῆς ζωῆς καὶ νὰ γεμίζουν τὴν ψυχὴ μὲ τὴν εὐφορία τῆς λήθης. Ὅποτε ὁ Ἄλμπέργος καὶ ὁ Σάλβος ἀφήνονταν στὴν κρίση τοῦ Λύσανδρου, ἔβγαιναν ἀπὸ τὸ καπηλειὸ ἄλλοι ἄνθρωποι, μεταμορφωμένοι ἀπὸ κάτι ποῦ δὲν μποροῦσαν νὰ προσδιορίσουν· δικαιολογοῦσαν τὴν ἀλλαγὴ στὴν παραζάλη τους καὶ παίνευαν ξανὰ τὸ κρασί τοῦ Καχριμάνη.

Μυημένοι καὶ οἱ τρεῖς στὶς χάρες ποῦ ἀνάβλυζαν ἀπὸ τὸ γιοματάρι του, κουτσόπιναν σὲ συνετὲς δόσεις καὶ τσιμποῦσαν ἀπὸ τὸ γιουβετσάκι γιὰ νὰ μετριάζουν τὴ δύναμη τοῦ ἀλύπιου. Ἔτσι τὸ εἶχε βαφτίσει ὁ κυρ Λύσανδρος καὶ μιὰ φορὰ, συνεπαρμένος ἀπὸ χαρὰ τοὺς ἐξήγησε τὴν προέλευση τῆς λέξης. Ὁ Σάλβος κουνοῦσε τὸ κεφάλι μὲ ἀπορία καὶ μουρμούριζε στὰ ἑβραϊκά τὶς μπερδεμένες σκέψεις του πρὶν τὶς γυρίσει σὲ παράξενα ἑλληνικὰ ὅπου, περισσότερο καὶ ἀπὸ τὶς λέξεις, κυριαρχοῦσαν τραγουδιστοὶ τόνοι συνοδευόμενοι ἀπὸ γεμάτες ἀπορία χειρονομίες.

— Δὲν καταλαβαίνω Λύσαντρο. Τὸ ἀλύπιο, λές, ἀλεξήριο λύπης, γιὰτρικὸ γιὰ καημοὺς καὶ γιὰ βάσανα λές, κι ἐσύ Λύσαντρο ὄλο πίνεις κι ὄλο εἶσαι λυπημένο. Ποῦ ἡ δύναμη τοῦ Ἄλύπιου, ἔ; Κουβάρι μπερντεμένο. Νο-

θεύεις τὸ ἀλύπιο, γι' αὐτό. Ὁ μπάρμπας σου Ἀλύπας δὲν τὰ μπέρντευε. Ἐσὺ τὸ πίνεις γιὰ καημό, γιὰ λύπη. Ἐκεῖνος τὸ ἔπινε γιὰ χαρά, γιὰ δροσιά ψυχῆς του. Ἀγάλλος ἦτανε, Ἀλύπας ἔγινε. Ἐσὺ ἔμεινες Λύσαντρος.

— Ἐχεις δίκιο Σάλβο, ἀπάντησε ὁ Λύσανδρος καὶ στήλωσε τὰ μάτια του στὸ τραπέζι. Ὁ Ἀλύπιος ἤξερε τί ἔκανε. Ἀκόμα καὶ τὸ ὄνομά του, σὰν φόρεσε τὸ σχῆμα, τὸ ἄλλαξε μὲ σοφία· ἀπαρνήθηκε τὴν ἀπατηλὴ ἀγαλλίαση τοῦ κόσμου ποὺ φέρνει μόνο λύπη καὶ ζώστηκε τὴ χαρμολύπη τοῦ πένθους. Αὐτὴ τὴ χαρὰ ἤθελε νὰ μοιραστεῖ μὲ τὸν κόσμο, γι' αὐτὸ ἔφτιαξε τὸ ἀλυπιακὸ μοσχάτο· ἡ ἀλυπιακὴ χαρὰ ἦταν ἡ καθημερινή του μέθη· χαρὰ ποὺ δὲ γεύτηκα ἐγὼ ἀκόμα... ἐκτός, ἐκτός ἐκείνη τὴ φορά ποὺ ἦπια τὴν εὐλογία τοῦ μοσχάτου στὴ σκιά τοῦ σταυροπηγιακοῦ, στῆς Ἀγαλλιανοῦς τὸ ρέμα... ἐκτός ἴσως ἐκείνη τὴ μοναδικὴ φορά. Καὶ πάλι πῶς νὰ τολμήσω νὰ βάλω ἐκεῖνο τὸ κρασί σὲ τοῦτο τὸ παλιὸ ἀσκι ποὺ ἔχει γίνει ἡ ψυχὴ μου· «ρήσσει ὁ οἶνος ὁ νέος τοὺς ἀσκούς, καὶ ὁ οἶνος ἐκχεῖται καὶ οἱ ἀσκοὶ ἀπωλοῦνται». Ἔτσι παρηγοριέμαι μὲ τὸ κοκκινέλι τοῦ Καχριμάνη.

— Ἐέρεις Λύσαντρο τί θυμήθηκα, ἔ; τὸν ἔκοψε ὁ Σάλβος παραγμένος. Θυμᾶσαι, πῶς τὸ λέει τὸ βιβλίον τῶν ἐμπρῆ... φυτεύεις ἀμπέλι χωρὶς νὰ κάνει σταφύλι;

— Ἀμπελῶνα φυτεύσεις, καὶ οὐ μὴ τρυγήσεις αὐτόν, φηθύρισε ὁ κυρ Λύσανδρος καὶ ἄπλωσε τὸ χέρι του στὸν Ἀλμπέργο ποὺ γέμιζε τὰ ποτήρια.

— Μὴ χολοσκᾶς Σαββατίκο, ὅσο κερνάμε ἐμεῖς, τὸ ἀμπέλι τοῦ Καχριμάνη δὲν ἔχει φόβο νὰ ξεραθεῖ, εἶπε ὁ Ἀλμπέργος κλείνοντας τὸ μάτι στὸν κυρ Λύσανδρο.

Ὁ Σάλβος ἦταν ἕτοιμος νὰ ἀρπαχτεῖ, ἀλλὰ σταμάτησε ξαφνικὰ σὰν εἶδε τὸν μπαρμπα-Πούπη τὸν Κερκυραῖο πὺ τράβηξε μιὰ καρέκλα καὶ κάθισε πλάι του.

— Σὲ καλὸ σου, Σαμπατάη — ὁ μπαρμπα Πούπης τὸν φώναζε πάντα μὲ τὸ ἑβραϊκὸ του ὄνομα γιὰ νὰ τὸν πειράζει — πάλι ἀναμμένος εἶσαι; ἅ, μὰ κουέλλι σιτσιλιάνι νὸν σὶ μάντζα, συμπλήρωσε ὁ Κερκυραῖος παραφράζοντας σκόπιμα τὸν Ἀλμπέργο πὺ εἶχε χρησιμοποιήσει τίς προάλλες τὴν ἴδια φράση καθὼς παραπονοῖταν στὸν κυρ Λύσανδρο γιὰ κάτι πὺ τοῦ εἶχε κάνει ὁ Σάλβος, λέγοντας μπροστά του: «Ἄ, κόζα βολέτε;... μὰ κουέλλι ἐμπρέι νὸν σὶ μάντζα» (αὐτοὶ οἱ Ἑβραῖοι δὲν τρώγονται). Πράγμα πὺ ἐξόργισε περισσότερο τὸ Σάλβο· πετάχτηκε φουρμισμένος μουρμουρίζοντας τὸ προοίμιό του στὰ ἑβραϊκά, ἠσύχασε ὅμως μεμιᾶς σὰν εἶδε τὸ ποτήρι του γεμάτο καὶ ἀρκέστηκε νὰ τραβήξει τὴν καρέκλα του καὶ νὰ κάτσει πλάι στὸν Ἀλμπέργο.

— Καὶ πάλι δοξάζω τὸ Θεό, συνέχισε ὁ κυρ Λύσανδρος σὰ νὰ μὴν εἶχε συμβεῖ τίποτα, συνηθισμένος σὲ τέτοιου εἶδους παρεκβάσεις. Κοιτᾶχτε πῶς μᾶς ἐνώνει τόσα χρόνια, τοῦτο τὸ κρασί. Τέσσερις ἄνθρωποι μαζεμένοι γύρω ἀπὸ τὸ ἴδιο τραπέζι. Κανεῖς μας δὲν εἶναι ἀπὸ τὸν ἴδιο τόπο. Οὔτε ἡ φυλὴ μᾶς ἐνώνει, οὔτε τὸ θρήσκευμα. Ὁ Ἀλμπέργος τὸ πίνει καὶ ὄνειρεύεται τὴν Κατάνια· προχτὲς Σάλβο, τὸ ἔπινες καὶ ὄνειρευόσουν τὴ δική σου γῆ πὺ χάθηκε γιὰ πάντα· οὔτε πὺ μὲ πρόσεξες σὰν κάθισα κοντά σου. Σὲ ἄκουσα νὰ μουρμουρίζεις: κὶ ἀβὶ βὲ ἀμὶ ναδζαβού-νὶ β' Ἀδωνάι ἀασπέ-νὶ.

— Θα παζάρει με τὸ Γιεχωβά του, ψιθύρισε ὁ μπαρ-
μπα-Πούπης στὸ αὐτὶ τοῦ ἼΑλμπέργου.

— Καὶ ἄδικα νὰ χύνεται τὸ κρασί τοῦ Καχριμάνη,
συνέχισε ὁ γέροντας, ἀφήνει στὸ τέλος ἓνα καταπάτι, τὴ
μαγιά πού ζυμώνει τὸν κόσμο, τὴ ζύμη πού πληθαίνει
τὸ φύραμα καὶ μᾶς ἐνώνει πέρα ἀπὸ αὐτὸ τὸ τραπέζι,
ἔξω ἀπὸ τὸ καπηλειό, μᾶς φανερώνει μιὰ χαμένη γῆ σὰν
αὐτὴ πού ψάχνει ὁ Σάλβος, μετουσιώνει τὴν Κατάνια
τοῦ ἼΑλμπέργου, τῆς ἸΑγαλλιανοῦς τὸ ρέμα, ἀνασταίνει
γιὰ ὅλους μας ὅ,τι χάσαμε γιὰ πάντα.

Πῆρε τὸ μολύβι πού εἶχε ἀφήσει ὁ κάπελας στὸ τρα-
πέζι γιὰ νὰ σημειώνει τὶς παραγγελίες καὶ ἔγραψε πάνω
στὸ μπακαλόχαρτο μὲ πυκνὰ γράμματα:

Ποτήρι μ' οἶνον ἄδολον καὶ πλήρες μυστηρίου
καὶ γέρνει ἐδῶ, καὶ γέρνει ἐκεῖ, στὸ χέρι τοῦ
Κυρίου·

καὶ ἂν ὁ οἶνος χύνεται τὸ καταπάτι μένει.

Αὐτὸ θὰ πιοῦμε ὅλοι μας, ἁμαρτωλοὶ καημένοι!

Ἦ ἸΑλμπέργος σήκωσε τὸ μπουκάλι καὶ ἔγνεψε στὸ
παιδί τοῦ κάπελα. Καθῶς τὸ πρόσθετε στὸ λογαριασμό,
ψέλλισε μὲ κόπο τὸ τετράστιχο, τὸ ξανακοίταξε κουνών-
τας σιωπηλὰ τὰ χεῖλη του καὶ φώναξε ἐνθουσιασμένος,
φέρνοντας ἓνα γύρω τὴν ὁκιά: «Μπράβο Λύσαντρο, πολὺ
ὀριτζινάλε...».

Τὸν ἔκοψε μιὰ φωνὴ ἀπὸ τὸ διπλανὸ τραπέζι. Ἦ-
φτασε στὰ αὐτιά τους καθαρὴ καὶ βαριά, φορτισμένη μὲ
χοντρόχη φωνήεντα· «πλὴν ὁ τρυγίας αὐτοῦ οὐκ ἔξε-
κενώθη· πίνονται πάντες οἱ ἁμαρτωλοὶ τῆς γῆς». Καθό-

ταν μόνος του στο τραπέζι, πίσω από τὸν πάγκο. Ὁ σκοῦρος τζουμπές τυλιγμένος χαλαρὰ στὸ σῶμα, τόνιζε ἔντονα τὰ χαρακτηριστικὰ τοῦ προσώπου του. Μιὰ χαλαρὴ ἔνταση στὸ βλέμμα του κράτησε πολλή ὥρα τὰ μάτια τους πάνω του. Καθόταν ἀνάλαφρα στὴν καρέκλα· τὰ πόδια μὲ τὸν κορμὸ του σχημάτιζαν μιὰ ἀδιόρατη καμπύλη χωρὶς βάρος. Τὰ μέλη του διαλύονταν μέσα στις πτυχές τοῦ ράσου φανερώνοντας κάτω ἀπὸ τὴν τραχιὰ ὕφανση τοῦ ξεθωριασμένου μαλλιῶ τὸ σχῆμα τοῦ ἄσαρκου κορμιοῦ του. Ὁ Λύσανδρος τὸν κοίταζε καὶ ἀναρωτιόταν ἀπὸ ποῦ εἶχε ἐμφανιστεῖ. Θὰ ἔπρεπε νὰ εἶχε μπεῖ στὸ καπηλειὸ τὴν ὥρα ποὺ μιλοῦσε καὶ δὲν πρόσεχε τί γινόταν γύρω του. Ψηλός, μελαψός, ἀδύνατος, μὲ λευκὸ σαρίκι καὶ χρωματιστὸ τζουμπέ, καθόταν στὴν καρέκλα ἀκουμπώντας τὸ ἓνα χέρι στὸ τραπέζι, λές καὶ βρισκόταν ἐκεῖ χρόνια, ἓνα μὲ τὸν περίγυρο ποὺ τὸν εἶχε ἀφομοιώσει. Πλάι στὸ ποτήρι του εἶχε ἀφήσει ἓνα μακρὸ τουνέζικο τσιμπούκι καὶ ἓνα μακρόστενο σουραύλι ἀπὸ καλάμι. Τὰ μάτια τοῦ γέροντα πῆγαν ἀπὸ τὸ νάι στὰ λεπτὰ δάχτυλα τοῦ ξένου ποὺ ἔμοιαζαν νὰ εἶναι τυλιγμένα μὲ τόση σάρκα, ὅση χρειαζόταν νὰ κλείνει τὶς τρύπες τοῦ αὐλοῦ του σὰν ἔπαιζε τὸ νάι, καὶ ἀναρωτήθηκε ἂν ἦταν ντερβίσης, ἰμάμης, χότζας ἢ οὐλεμάς, ἂν εἶχε ἔρθει ἀπὸ τὴ Ρούμελη, ἀπὸ τὴν Ἀνατολή ἢ ἀπὸ τὴ Σταμπούλ, ἂν εἶχε πέσει σὲ δυσμένεια, ἂν εἶχε ἐξοριστεῖ, ἂν ἦταν πῖρ, μπαμπὰς ἢ ντεντέ, μπεκτασής, καλεντέρης ἢ μεβλεβής. Τὸν κοίταζε καὶ ὅσο τὸν μελετοῦσε τόσες ἐρωτήσεις μαζεύονταν στὸ μυαλό του, μέχρι ποὺ τοῦ ἦρθε ἀντίκτυπος τοῦ νοῦ καὶ κατὰ-

ληξε πώς θα πρέπει να ἦταν κάποιος ξεπεσμένος ντερβίσης.

Λὲς καὶ κατάλαβε τὶς σκέψεις του, ὁ ξένος σήκωσε τὸ ποτήρι μὲ τὸ τσίπουρο καὶ κοιτάζοντας τὸ Λύσανδρο στὰ μάτια: «Μποὺ ντουινιά τσὰρκ φελὲκ» εἶπε καὶ τὸ κατέβασε μονορούφι. «Ἄσκ ολσούν», ψιθύρισε ὁ γέρος καὶ σκούπισε μὲ τὴν ἀνάστροφη τοῦ χεριοῦ τὰ ψαρὰ γένια του. «Ντεντέ, τὸ τσίπουρο εἶναι κακὸ θεμέλιο γιὰ τὸ κρασί», συνέχισε ὁ Λύσανδρος. «Κρασί δὲ βάζω στὸ στόμα μου», τὸν ἔκοψε ὁ γέρος. «Τοῦτο ποὺ πίνω εἶναι κράμα ἀπ' ὅλα τὰ φίλτρα καὶ τοὺς χυμούς καὶ τ' ἀρώματα, ἀπ' ὅλες τὶς ἀνταρσίες καὶ τὶς ἐλευθερίες καὶ τὶς οὐτοπίες καὶ τοὺς παραλογισμούς, ἀπ' ὅλες τὶς μαγγανεῖες καὶ τὶς ἀλχημεῖες, εἶναι τὸ ἀποσταγμένο, τὸ καθαρὸ πνεῦμα ποὺ φουσαεὶ μέσα στὸ νάι μου καὶ τοῦ δίνει πνοή· γι' αὐτὸ πίνω· γιὰ νὰ μὴ γυρίσει ἡ ἐγκράτεια τὴ γνώση τοῦ Θεοῦ σὲ ἀγνοία». «Ζωὴ νὰ ἔχεις», ψιθύρισε ὁ Λύσανδρος. «Σὲ ἄκουσα ποὺ μιλοῦσες γιὰ τὸ ἀλύπιο», συνέχισε ὁ γέρος· «σκορπίζουμε τὸ κρασί γιὰ νὰ φτάσουμε στὸ κατακάθι. Ἔτσι σκόρπισα κι ἐγὼ τὴ ζωὴ μου· στὴν Κατάνια, στὴ Γιερουσαλήμ, στὴ Σταμπούλ, στὸ νησί μου. Οὔτε τὸ καταπάτι δὲν μπόρεσα νὰ γευτῶ· περιμένω τὸ καινούριο κρασί. Μέχρι νὰ ἔρθει ἐκείνη ἡ βλογημένη μέρα, ὀρκίστηκα μὲ τὴν τὸ βάλω στὸ στόμα μου. Τέσσερις ἀνθρώποι ἔλεγες, ποὺ δὲν τοὺς ἐνώνει μήτε ἡ φυλὴ μήτε τὸ θρήσκευμα, τοὺς ἐνώνει τὸ κρασί. Κι ἐκὰτὸν τέσσερις νὰ ἦταν, πάλι θὰ τοὺς ἐνώνε, φτάνει νὰ ἤξεραν τί ζητοῦσαν· ἀν ξέραμε ὅμως τί ζητᾶμε, δὲ θὰ γινόταν κουβέντα».

Σηκώθηκε, τράβηξε τὴν καρέκλα στὸ τραπέζι καὶ κάθισε ἀντίκρου στὸ γέροντα. Τὸ μπουκάλι ἦταν ἄδειο, κανένας ὅμως δὲ σκέφτηκε νὰ τὸ ξαναγεμίσει. Καθόντουσαν ὅλοι σὲ μιὰ ἀπόσταση ἀπὸ τὸ τραπέζι, σὰ νὰ ἀποτραβιόντουσαν ἀπὸ τὰ πράγματα ποὺ ἀπλώνονταν ἀπάνω του. Ὁ γέρος κρατοῦσε στὰ χέρια του τὸ νάι. Ἀνεβοκατέβαζε τὰ δάχτυλά του πάνω στὸν αὐλό, ἀνοιγοκλείνοντας τὶς τρύπες· εἶχε τὴν ἐντύπωση πὼς ἔφτανε στὰ αὐτιά του ἀπὸ μακριὰ ἓνας πρωτόγνωρος ἤχος. Τὸ ὑπόλοιπο μαγαζὶ βουτήχτηκε στὸ σκοτάδι· μόνο τὸ ἀδύναμο φῶς τῆς λάμπας τρεμόπαιζε γύρω ἀπὸ τὸ μικρὸ κύκλο ποὺ σχηματίζαν τὰ σώματά τους. Οἱ φωνές τῶν ἀτζαμήδων ποὺ κατέβαζαν ἀδιάκριτα τὸ κρασί, ἀχόρταγες ρουφηχτρες, σταμάτησαν ἀργὰ καὶ τὸ μάτι τοῦ Ἀλμπέργου ἔπιασε τὸν κάπελα ποὺ εἶχε κάτσει στὸ τραπέζι τοῦ ντερβίση καὶ κάπνιζε μὲ ἀργές ρουφηξιές τὸ τσιμπούκι του.

— Τέσσερις ἄνθρωποι, τέσσερις φυλές. Ἀτζέμης, Ἀραβας, Τοῦρκος, Ρωμιός. Ταξιδεύανε μαζί. Βρήκανε στὸ δρόμο ἓνα γρόσι. Ὁ Ἀτζέμης ἤθελε νὰ πάρει ἀγκούρ· ὁ Ἀραβας ἰνάμπ· ὁ Τοῦρκος οὐζούμ· ὁ Ρωμιός σταφύλι. Δὲν ἤξερε τί ἤθελε ὁ καθένας στὴ γλώσσα τοῦ ἄλλου· πέρασε κάποιος, τοὺς ἄκουσε νὰ μαλώνουν. Τοὺς ζήτησε νὰ τοῦ δώσουν τὸν παρά, νὰ πάει νὰ φέρει στὸν καθένα τους αὐτὸ ποὺ ζητοῦσε. Σὲ λίγο γύρισε μὲ αὐτὸ ποὺ ἤθελαν καὶ οἱ τέσσερις. Οἱ ἐπιθυμίες τους ἦταν ἐνωμένες μὲ μιὰ εὐχή, κοινὴ γιὰ ὅλους. Ὁ ἄνθρωπος αὐτὸς ἦταν ὁ μόνος ποὺ ἤξερε πὼς καθένας στὴ γλώσσα του καὶ οἱ τέσσερις μαζί, ζητούσανε τὸ ἴδιο πράγμα: σταφύλια.

Ὁ κυρ Λύσανδρος τὸν ρώτησε σιγά: Ἐέρεις ποιὸς ἦταν αὐτὸς ὁ ἄνθρωπος;

Ὁ ντερβίσης ἀκούμπησε τὸ νάι στὰ χεῖλια του:

— Αὐτὸς ποὺ πιστεύεις πῶς εἶναι.

Ὁ κυρ Λύσανδρος σήκωσε τὸ ποτήρι του:

— Μείνατε ἐν ἐμοὶ ἵνα βότρυν φέρητε· ἐγὼ γάρ εἰμι τῆς ζωῆς ἡ ἀμπελος.

Ἡ φωνή του βγῆκε σχεδὸν μέσα ἀπὸ τὸ νάι καὶ ἀκούστηκε μὲ τοὺς πρώτους ἤχους ποὺ γέμισαν τὸν ἄδειο χῶρο. Ἐπὶ ποια πνευμῶνια ἔβγαίνει αὐτὴ ἡ μεθυστικὴ πνοή; Ἐπὶ ποῦ ἐρχόταν αὐτὸς ὁ γλυκὸς ἤχος; Ἐπὶ ποῦ φουσοῦσε αὐτὴ ἡ δροσερὴ αὔρα ποὺ χάιδευε τὰ ἐξαντλημένα του μέλη; Ποιὸς οὐρανὸς ἔκρυβε στὰ πνευμῶνια του αὐτὸ τὸ μελιχρὸ ἀέρα;

Νάι, νάι γλυκό.

Ἐπὶ ποῦ ἐρχόταν αὐτὸ τὸ πρωτάκουστο παράπονο;

Νάι, νάι γλυκό.

Αὔρα, οὐρανός, ἄσμα γλυκό, μελιχρὸ, ἀβρό, μεθυστικό.

Κάπως ἔτσι θὰ μιλοῦσε ὁ Χριστός. Μὲ τὴν ἴδια πνοὴ θὰ εἶπε ἐκεῖνο τὸ Ναὶ τὸ ἥμερο, τὸ ταπεινό, τὸ πράο, τὸ Ναὶ τὸ φιλόανθρωπο ποὺ ψιθύρισε ἀπὸ τὸ σταυρὸ στὸ ληστή.

Νάι, νάι.

Ἐπὶ ποῦ βγαίνει τὸ παράπονό σου; Εἶναι κλάμα ψυχῆς ποὺ ἔχασε τὸν ἀγαπημένον της ἢ θρηῆνος τοῦ ἀγαπημένου γιὰ τὴ χαμένη ψυχὴ τοῦ Φίλου; Ποιὸ λαβωμένο ἀηδόνι μοιρολογεῖ τὸ χαμένο σύντροφό του;

Νάι, νάι.

Πῶς χορδίζεις μὲ πόθο τὴν ψυχὴ ποὺ λαχταράει νὰ γευτεῖ τὴν ἄπιαστη χαρὰ τῆς!

Ἐψελνε τὰ πασαπνοάρια τῶν Αἰνῶν ὅταν τὸν εἶδε νὰ στέκεται στὴ γωνία τοῦ νάρθηκα, πίσω ἀπὸ τὸ παγκάρι. Ἄκουμποῦσε στὸ ντουβάρι μὲ σκυμμένο κεφάλι καὶ σταυρωμένα χέρια. Τὸ πρόσωπό του δὲ φαινόταν, κρυμμένο ἀπὸ τὸ πρόχειρα τυλιγμένο στὸ κεφάλι του σαρίκι. Εἶχε βγάλει τὸ βρεμένο πράσινο χιρὰ καὶ εἶχε μείνει μὲ τὸ σκοῦρο ἔνταρί του. Μπῆκε στὴ δοξολογία καὶ τὴν ἔπιασε ἀργὰ στὸν δ' ἦχο αγια τοῦ Πέτρου Πελοποννήσιου. Σήκωσε τὸ κεφάλι, ξετύλιξε τὸ σαρίκι ἀπὸ τὸ σικὲ καὶ ἔμεινε μὲ τὸ μαῦρο καλυμμαῦκι. Στὸ «Ἄγιος ὁ Θεός», μέσα στὸ ἀχνὸ φῶς τῶν κεριῶν, τὸν εἶδε νὰ ὑψώνει τὶς δυὸ παλάμες του τεντωμένες καὶ νὰ καλύπτει τὸ πρόσωπο· ἔκανε τὸ σταυρό του.

Τὸ πρῶτο φῶς τῆς μέρας ἔμπαινε στὴν ἐκκλησιά μαζί μὲ Αὐτὸν ποὺ ἔδειξε τὸ φῶς, ἀπὸ τὴ στενὴ χαραμάδα τῆς ἀψίδας τοῦ ἱεροῦ. Ἡ ὁρμὴ τοῦ φωτὸς πλημμύριζε τὸ μικρὸ χῶρο καὶ ξεχώριζε ἀπὸ τὸ σκοτάδι ἕνα ἕνα τὰ ἱερὰ σκεύη· τὸ φῶς μαλάκωσε τὴν ἔνταση τῆς λάμψης τῶν κεριῶν. Μαζὶ μὲ τὰ πρόσωπα τῶν ἀγίων στὶς εἰκόνες ἄρχισαν νὰ ξεχωρίζουν ἕνα ἕνα τὰ πρόσωπα τοῦ λαοῦ ποὺ πλημμύριζε σὰν ἄλλο φῶς τὸ ναό. Στεκόταν πάνω στὸ στασίδι καὶ ξαναγευόταν τὴ δύναμη ποὺ ἔκρυβε κείνος ὁ μικρὸς χῶρος. Στεκόταν στὴν ἄκρη τῆς ἐκκλησίας καὶ ἔνιωθε πῶς ἦταν ὀλόκληρος Ἐκκλησία,

ένα με τὸ λαὸ πού τῆ γέμιζε καὶ ἀνάσαινε στὸ ρυθμὸ τῆς φαλμωδίας του. Μόνο στὴ Δοξολογία τὸν πλημμύριζε αὐτὸ τὸ φῶς τῆς ἐπίγνωσης γιὰ τὴ διάλυση τοῦ σκότους. Τὴν ὥρα πού ἐνιωθε τὸ φῶς νὰ τρυπώνει σὲ κάθε μυστική γωνιὰ τῆς ἐκκλησίας γιὰ νὰ τὴ φωτίσει με τὴ δόξα τῶν πλασμάτων πού τὴν καθαγιάζανε. «Δόξα σοι τῷ δείξαντι τὸ φῶς». Μὲ αὐτὴ τὴ χαρὰ πού τοῦ ἔδωσε τὸ αἰώνιο φῶς, γύρισε τὸ κεφάλι του πίσω, ψάχνοντας νὰ βρεῖ τὰ ἴχνη τῆς ἴδιας χαρᾶς στὸ πρόσωπο τοῦ ἄγνωστου. Τὸ παγκάρη ἦταν ἄδειο.

Μετὰ τὴν ἀπόλυση τακτοποίησε τὰ λειτουργικὰ βιβλία στὸ ἀναλόγιο, προσκύνησε τὶς εἰκόνες τοῦ προφήτη Ἡλία καὶ Ἐλισσαίου πού κρέμονταν ἀπάνω ἀπὸ τὸ στασίδι, πῆρε ἀντίδωρο ἀπὸ τὸ χέρι τοῦ παπα-Γρηγόρη καὶ βγῆκε στὴν αὐλή. Οἱ πλάκες εἶχαν καταπιεῖ στοὺς πόρους τους τὸ ἀγιάζι τῆς νύχτας· ἡ δροσιά του νότιζε ἀκόμα τὶς πικροδάφνες πού σκέπαζαν τὴ μιὰ πλευρὰ τοῦ τοῖχου. Κάθισε στὴ γούρνα τῆς βρύσης. Γέμισε τὸ μπακιρένιο τάσι πού κρεμόταν ἀπὸ μιὰ ἀλυσίδα στὸν τοῖχο καὶ ἤπιε τὸ δροσερὸ νερὸ με μικρὲς γουλιές. Ἐνιωσε τὸ λάρυγγά του καθαρὸ, λευτερωμένο ἀπὸ τὰ ζεφύρια τῆς νύχτας. Ἐπλεε χωρὶς βᾶρος στὴν ἐπιφάνεια τοῦ διάφανου ὑγροῦ πού εἶχε καθαρῖσει τὰ σωθικά του. Τὸ φῶς δυνάμωνε συνέχεια τὴν ἔντασή του, διαλύοντας τὰ κατακάθια τοῦ σκότους· προσπάθησε νὰ ζωντανέψει ξανά τὴ λύτρωση πού ἐνιωσε με τὸ πρωτοφανέρωμά του στὴν

ἐκκλησία, ἓνα κομμάτι ὅμως τοῦ ἑαυτοῦ του ἦταν ἀκόμα παραδομένο στήν ἠδυσπάθεια τῆς νύχτας. Δὲν εἶχε σκάσει ἀκόμα τ' ἀφιόνι· ὁ αὐλόγυρος ἦταν ἔρημος. Χαμήλωσε τὸ κεφάλι καὶ μισόκλεισε τὰ μάτια σὲ μιὰ τελευταία προσπάθεια νὰ κρατήσῃ τὸ πρῶτο φῶς ἀμόλευτο· τίποτα ὅμως δὲν μποροῦσε νὰ σταματήσῃ τὴν ἀκάθεκτη ὀρμὴ τοῦ κόσμου ποὺ ζωντάνευε ὀλοένα μὲ τὴν παραμικρὴ ἔνταση τοῦ κτιστοῦ φωτός. Ἡ ἔνταση τῶν θορύβων ἦταν ἀνάλογη μὲ τὴν ἔνταση τῆς μέρας ποὺ ξυπνοῦσε τὰ πλάσματά της. Τὸ καναρίνι στὸ κλουβί, κρεμασμένο στὸν ἀσβεστωμένο τοῖχο δίπλα στὸ παράθυρο, κεληδοῦσε τὸ νέο φῶς τῆς μέρας κλείνοντας τὰ μέτρα τῆς χαρᾶς του σὲ μιὰ χούφτα τόπο. Ἐνα περιστέρι βιάδιζε ἐπίμονα μὲ τὸ ἀστεῖο περπάτημά του πίσω ἀπὸ μιὰ περιστέρα ποὺ προσπαθοῦσε νὰ κρατήσῃ σταθερὴ τὴν ἀπόσταση μεταξύ τους. Πουλιὰ φτερούγιζαν ἀσταμάτητα γεμίζοντας τὸν ἀέρα μὲ τὰ μπερδεμένα τιτιβίσματά τους. Μιὰ καινούργια μέρα ἔμπαινε στὴ ζωὴ του. Τοῦ φάνηκε πῶς ἄκουσε ἀπὸ μακριὰ τὴ φωνὴ τῆς κυρα Μαρίας, τῆς σπιτονοικοκυρᾶς του. Σήκωσε τὸ κεφάλι καὶ τὴν εἶδε νὰ κλείνει τὴν καγκελόπορτα, παρέα μὲ τὴν κυρα Ρήνη τὴν Ἐλευθέραινα ποὺ στεκόταν λίγο πιὸ πίσω καὶ μιλοῦσε μὲ τὸν Χριστοφίλη τὸν Λαμπαδάριο. Σὲ λίγο χάθηκαν καὶ οἱ τρεῖς κατηφορίζοντας πρὸς τὰ Τσαρουχάδικα. Τὸ μάτι του πῆρε τὸν μπάρμπα Μάρκο ποὺ ἔβγαινε ἀπὸ τὸ ἐκκλησάκι μὲ τρία πρόσφορα στὸ χέρι. Σὰν ἔφτασε στὴ μέση τῆς αὐλῆς κοντοστάθηκε λίγο καὶ πῆγε νὰ τοῦ μιλήσῃ· τὸν εἶδε μὲ σφαλιχτὰ μάτια καὶ

τράβηξε για τὸ σπῖτι τῆς γερόντισσας τῆς Ὀλυμπιάδας πού εἶχε στρώσει κιόλας τὸ τραπέζι για τοὺς ἀγροπνοῦντας.

Σηκώθηκε ἀργά, ἀναψε τσιγάρο, πέρασε τὸ στενὸ διάδρομο τῆς αὐλῆς καὶ πῆρε τὸ δρομάκι πού ἐβγαζε στὸ τζαμί. Πραματευτάδες μὲ τὰ καροτσάκια τους, γυρολόγοι καὶ περαστικοὶ στριμώχνονταν στὸ στενὸ δίαυλο. Δὲν ἦταν πολὺς καιρὸς πού εἶχε κατεδαφιστεῖ ἡ Μεγάλῃ Παναγία καὶ τὸ πίσω δρομάκι πού ἦταν πέρασμα γιὰ ὄλον αὐτὸν τὸν κόσμο εἶχε κλείσει μὲ τὰ χώματα τῶν ἀνασκαφῶν τῆς ἀρχαιολογικῆς ἐταιρείας. Κάτω ἀπὸ τὴν πλατεία ἓνας ἀλλοπρόσαλλος καὶ ὁμοίομορφος κόσμος συνάμα κινιόταν μέσα στοὺς θόρυβους τῆς πραιμάτειας πού πουλοῦσε καὶ ἀγόραζε. Τὸ πλῆθος πηγαινοερχόταν ἀσταμάτητα, ἀλλάζε ροή, μαζευόταν γύρω ἀπὸ κάποιον πού χειρονομοῦσε, μιλοῦσε μὲ χίλιες ἀποχρώσεις στὴ φωνή του, βραχνές, ξαφνιασμένες, γρήγορες, ἀργές, παρακλητικὲς ἢ ἀγανακτισμένες, ἔσπαζε τὸν κύκλο, ἀλλάζε ροή, ὁ πραιματευτῆς ἔμενε μόνος μέχρι νὰ φτιαχτεῖ ξανὰ γύρω του ἄλλος κύκλος, νὰ διαλυθεῖ μέσα στὴν ἀσταμάτητη ροή τοῦ πλήθους, νὰ σχηματιστεῖ ἄλλος κύκλος παραπέρα, γύρω ἀπὸ κάποιον ἄλλο πού πουλοῦσε καὶ ἀγόραζε, φώναζε, παρακαλοῦσε, πρόσταζε, ἔδιωχνε κόσμο, ξαναμάζεψε γύρω του ἄλλους, μιὰ ἀτέλειωτη διαδοχὴ κύκλων καὶ ἀνθρώπων πού ἔρχονταν, ἔφευγαν, ἀλλάζαν κύκλους, χειρονομοῦσαν, γελοῦσαν, πουλοῦσαν καὶ

ἀγόραζαν πιὸ φτηνά, πιὸ ἀκριβά, ἀνάλογα μὲ τὴν ἐκτίμηση πού εἶχαν γιὰ τὸν πελάτη, καθορίζοντας τὴν ἀξία τοῦ ἀντικειμένου πού πουλοῦσαν σὲ ἀντίστοιχη ἀναλογία τοῦ ὑποκειμένου πού τὸ ἀγόραζε. Ὁ αἰώνιος νόμος τοῦ παζαριοῦ πού ταῦτιζε τὰ ἀντικείμενα καὶ τὴν ἀξία τους μὲ τὸ πρόσωπο πού θὰ δικαίωνε τὴ χρήση τους καὶ ἴσως δικαιονόταν καὶ αὐτὸ ἀπὸ τὴ σωστὴ μεταχειρίσῃ τους. Ἡ σοφία τοῦ παζαριοῦ, τὸ μέτρημα τῆς ἀξίας τοῦ ἀνθρώπου, ἢ ἐκτίμησή του. «Ἐχεις δίκιο, δὲν κάνει γιὰ σένα. . . τέτοιο πράμα μιὰ φορὰ στὰ χίλια χρόνια. . . ἐγὼ τί νὰ βγάλω. . . κουσουριασμένο πράμα. . . δὲν πάω παρακάτω. . . ἐδῶ τὸ κελεπούρι. . . χαρὰ στὸ σερμαγια. . .».

Στὸν Ἅγιο Φίλιππο, μπροστὰ στὸ καφενεῖο, ἓνας μεγαλύτερος κύκλος. Στὴ μέση του δύο σώματα πού ἐνώνονταν, χωρίζονταν, ἀγκαλιάζονταν, γλιστροῦσαν μέσα ἀπὸ τὰ χέρια τους σὰν φίδια. Τὸ πέτσινο μαῦρο κοντοβράκι τους γυάλιζε στὸν ἥλιο. Τὰ γυμνά κορμιὰ πασαλειμμένα μὲ λάδι, χάνανε τὶς γραμμὲς τους στὶς φευγάλεες λαβὲς καὶ στὰ ἐλαστικὰ πιασίματα τῶν πεχλιβάνηδων. Τὸ πλῆθος σὲ βουβὴ ἀνάταση, διάκρινε στὸ ἀγκάλιασμα τους τὰ θανατερὰ δίχτυα τῆς δικῆς του ἀπόδρασης πού στήνονταν ἀπάνω στὴ λαδερὴ ἐπιφάνεια τῶν κορμιῶν τους, τὸ ξαπόλυμα τῆς σκοτεινῆς του ψυχῆς στὴν καμπύλη μιᾶς ὀλισθηρῆς πραγματικότητας. Ἐνα παιχνίδι χωρὶς τέλος, μιὰ φυγὴ δίχως ἀρχή, τὸ πιάσιμο πού ὄλο γλιστράει μέσα ἀπὸ τὰ χέρια, κυλάει σὰ νερό, χάνεται σὰν ἀέρας, ἴσαμε ὁ ἰδρώτας νὰ καταπιεῖ τὸ λάδι, ἢ σκόνη, τὸ χῶμα καὶ ὁ καιρὸς νὰ σκεπάσουν τοὺς πόρους καὶ νὰ ρουφήξουν στὰ βάθη τους τὰ φευγαλέα τερ-

τίπια τῆς πρόσκαιρης ἀπόδρασης ἀπὸ τὸ θανατερό σφίξιμο τοῦ αἰώνιου ἀντίπαλου, τοῦ φοβεροῦ πεχλιβάνη μὲ τὸ μελανὸ κορμί καὶ τὰ ματωμένα μάτια.

Ὁ κύκλος μεγάλωνε στὴν περιφέρειά του καὶ στένευε τὸν ἐλεύθερο χῶρο γύρω ἀπὸ τὸ κέντρο του, κόντευε νὰ γίνεи μιὰ ἄμορφη μάζα. Ἀμέτρητοι κύκλοι τοῦ ἔσφιγγαν τὸ κορμί, τὴν καρδιά, δυνάμωναν τοὺς χτύπους τῆς πού ἀντηχοῦσαν μὲ ἐπιμονή στὰ μηνίγγια του. Ξέφυγε ἀπὸ τὸν κλοιὸ τοῦ κύκλου καὶ ἀκούμπησε στὸν τοῖχο τῆς ἐκκλησίας. Ἐνας γέρος ζήτησε στὰ σκαλιὰ παρακαλώντας γιὰ μερικὰ ἀπομεινάρια τοῦ κέρδους πού χάριζε τὸ παζάρι στοὺς ἀγοραίους ὀργανισμούς του. Τὸ ἀλίσβερῖσι αὐτὸ πού γινόταν στὰ μέτρα τοῦ ἀνθρώπου, μέσα στὰ ὄρια ἑνὸς μετρημένου κέρδους πού πῆγαζε ἀπὸ τὴ δύναμη τῆς ἰσορροπημένης οἰκονομίας του καὶ κατευθυνόταν ἀπὸ τὴν ἐσωτερικὴ τάξη τῶν μετρημένων ἀνθρώπινων ἀναγκῶν, δὲν εἶχε στὴ βάση του τὴν ἐλεημοσύνη; Τὴν ἴδια ἐλεημοσύνη ζήτηγε τὸ σκυλὶ πού εἶχε ξαπλώσει στὰ πόδια τοῦ ζητιάνου καὶ ἀκουμποῦσε τὸ κεφάλι στὰ γόνατά του. Ἀπὸ τὴν ἴδια ἐλεημοσύνη δικαιωνόταν τὸ ἀντικείμενο καὶ ἡ χρῆση του στὰ χέρια τοῦ ἀγοραστῆ του. Μὲ τὴ δύναμη τῆς ἴδιας ἐλεημοσύνης ἐπιβίωνε ὁ ἄνθρωπος, πρόσφερε τὴν εὐχαριστία του, συνεχιζόταν ἡ ζωή.

Ἀπομακρύνθηκε μὲ γρήγορα βήματα ἀπὸ τὴν πλατεία. Αὐτὸ πού παραμόνευε στὸ σφιχταγκάλιασμα τῶν πεχλιβάνηδων, τὸ ἀδιόρατο κόχλασμα μιᾶς συγκρατημένης δυνάμεις πού δὲν ξέσπαγε ποτέ, πῆρε τὴ μορφή ἑνὸς ἐπίμονου βόμβου πού ρύθμιζε τὴν κίνηση τοῦ παζαριοῦ.

Ἔστριψε στὸ στενὸ καὶ ἔνωσε τὸ βόμβο νὰ ἀραιώνει τὴν πνιχτὴ μάζα του στοὺς κοφτοὺς ρυθμικοὺς ἤχους μιᾶς νταρμπούκας. Οἱ βίαιοι κραδασμοὶ τῆς κόντευαν νὰ σπάσουν σὲ χίλια κομμάτια τὸ ραγισμένο σῶμα του. Τὰ κοφτὰ ἀλλεπάλληλα χτυπήματα ἔβγαιναν ἀπὸ τὸ ντέφι τοῦ ἀρκουδιάρη. Ἔσερνε μιὰ γέρικη ἀρκούδα ἀπὸ ἓνα χαλκὰ περασμένο στὴ μύτη τῆς. Σταματοῦσε τὸ ντέφι καὶ τὴν πρόσταζε νὰ ξαπλώσει, νὰ κάτσει, νὰ χορέψει. Ἀπὸ τὴν ἐκφώνηση τῆς διαταγῆς μέχρι τὴν ἐκτέλεσή τῆς, περνοῦσε ἀρκετὴ ὥρα ποὺ ἔπεφτε σὰν διάλειμμα μεταξὺ δύο πράξεων, λὲς καὶ εἶχε μπερδέψει ἡ ἀρκούδα τὰ προστάγματα, εἶχε χάσει τὴ λογικὴ σειρὰ τῶν πράξεων τῆς, λὲς καὶ προσπαθοῦσε ἔτσι, μέσα σὲ αὐτὸ τὸ κενὸ ποὺ ἔπεφτε μεταξὺ προστάγματος καὶ ἐκτέλεσης, νὰ κερδίσει χρόνο, νὰ ἐξαγοράσει μιὰ ἀειπλόγητη ζωὴ σὲ γειτονιὲς φθαρμένων πόλεων, νὰ καταστρέψει τὴν τάξη τῆς διαδοχῆς ἀλλεπάλληλων προσταγμάτων, ἀτέλειωτων χορῶν καὶ σήκω καὶ κάτσε καὶ χτενίσου καὶ πλύσου καὶ δεῖξε μας πῶς περπατοῦν οἱ μεθυσμένοι, πῶς περπατοῦν οἱ κυρίες. . . Ἔσερνε τὰ βήματά τῆς καὶ τρίκλιζε. Τὸ χαϊβάνι σταμάτησε ξαφνικὰ καὶ στήθηκε στητό, πανύψηλο. Ἡ τρίχα του ἔλαμψε, τὰ μάτια του ζώηρεψαν, τὸ πετσί του τεντώθηκε, γύρισε τὸ κεφάλι στὸν ἥλιο καὶ ἔκανε ἓνα βῆμα πρὸς τὸ πλῆθος. Ὁ ἀρκουδιάρης πέταξε τὸ ντέφι καὶ τράβηξε τὸ χαλκὰ. Ὁ κόσμος ἔκανε πίσω, δυὸ τρία κοριτσάκια στρίγγλισαν τρομαγμένα, τὸ θηρίο ἔβγαλε ἓνα οὐρλιαχτὸ πόνου καὶ ἔπεσε κάτω. Ὁ ἀρκουδιάρης μιμήθηκε τὸν ἴδιο γδοῦπο στὸ ντέφι του καὶ ἡ παράσταση τελείωσε. Δὲν εἶχε κρατήσει πάνω ἀπὸ λίγα λε-

πτά, εἶχε ὅμως τὴν τραγικὴ ἔνταση μιᾶς ἄκαρπης, ἐξαντλημένης ζωῆς. Οἱ κραδασμοὶ τῶν ἤχων εἶχαν σβῆσει, ἀφήνοντας ἀδιόρατους κύκλους ποὺ ἀπλώνονταν στὴν πλατεία τῶν Ἑρώων, χτυποῦσαν στὴν πέτρινη διάμετρο της καὶ ἐξαφανίζονταν στὰ σοκάκια ποὺ τὴν περιζώνανε. Ἐνας γδοῦπος ἀντηχοῦσε μέσα του συνοδευμένος ἀπὸ τὴν εἰκόνα τοῦ θηρίου ποὺ ἔπεφτε ἀφοῦ ἐκτέλεσε τὸ νόμμερο τῆς ἀνταρσίας· τὸν ἔνιωσε νὰ ὑποχωρεῖ καθὼς ἀπομακρυνόταν ἀπὸ τὴν πλατεία, νὰ χάνει τὴν κούφια ἔντασή του μὲ κάθε πέσιμο, ὥσπου ἐξαφανίστηκε στὴν ἀνοιχτοσύνη τοῦ Θεσείου.

Κάθησε στὸ καφενεῖο, ἀντίκρου στὸ ναό. Ἔβγαλε ἀπὸ τὴν τζέπη τοῦ πανωφοριοῦ του ἓνα τσαλακωμένο τσιγάτο. Τὸ στριφογύρισε στὸ χέρι του. Ἀντίκρου, ἡ κίνηση τοῦ ἀλογοπάζαρου. Τὰ ἄλογα σκορπισμένα γύρω ἀπὸ τὸν ἀρχαῖο ναό, κοίταζαν μὲ ἓνα ἄχρονο βλέμμα τὸν κόσμο γύρω τους, λὲς καὶ βρίσκονταν ἐκεῖ αἰῶνες, στεριωμένα στὸν αἰώνιο περίβολο τοῦ ἀνάλαφρου ναοῦ. Οἱ ἀγοραστὲς παζάρευαν τὴν τιμὴ τους, ἐξέταζαν τὰ δόντια τους, χτυποῦσαν μὲ τὴν παλάμη τὰ καπούλια τους· ἐκεῖνα, ἀμέτοχα στὴν ἐκτίμηση τῆς ἀξίας τους, κοίταζαν μὲ τὰ ἀπορημένα τους μάτια τὸν κόσμο ποὺ θὰ ὑπηρετοῦσαν, ἀπομακρὰ, περήφανα, στεριωμένα στὴ σιγουριά τοῦ περιγυροῦ ποὺ τὰ ἐξημέρωνε ξαλαφραίνοντας τὸ βάρος τῆς αἰχμαλωσίας τους. Ἐσβησε ἀπὸ τὸ νοῦ του τὸ μαρμάρينو ναό καὶ εἶδε τὴν ἀγέλη μέσα στὸ ψηλὸ βαθυπράσινο χορτάρι, ἄλογα νὰ χλιμιντρίζουν, νὰ τινάζουν τὰ πόδια τους, χαῖτες νὰ κυματίζουν στὸ διάφανο ἄερα, ἄλογα νὰ ζευγαρώνουν κάτω ἀπὸ τὸν ἥμερο ἥλιο, πουλάρια νὰ βυ-

ζαίνουν, φοράδες με πιτσιλωτές βουβλες άπλωμένες στο πετσί τους, και όλόκληρη την άγέλη να βγάξει φτερά στα πλευρά, να τά δοκιμάζει σηκώνοντας τά πόδια στον άέρα και να πετάει μακριά, μέσα σε ένα πανδαιμόνιο από φτερουγίσματα, να ξεφεύγει από τούς άγοραστές, τά άφεντικά, τήν αίχμαλωσία, τήν ύποταγή, να ύψώνεται προς τόν ήλιο και να χάνεται πίσω από τό Λυκαβηττό. Έσκασε τó άφιόνι πάνω από τόν Έμηττό. «Σαμπάχ χαϊρ ολσούν». Ό ναός στήθηκε πάλι στη μέση του λιβαδιού, τά άλογα άραιώναν με τó ξεπούλημα, ό κόσμος γέμισε ξανά φωνές και θορύβους. Γύρισε τó κεφάλι και τόν είδε να στέκεται πλάι στο τραπέζι.

— Χαϊρ σαμπαχλάρ ντεντέ. Οτουρ.

Κάθησε δίπλα του.

— Μακααμί τζεννέτ ολσούν, ουστά. Ό Θεός να δώσει ραχάτι στην ψυχή σου. Τέτοιο μακάμι είχαν ν' άκούσουν τ' αύτιά μου από τότε που πέθανε ό γέροντάς μου. Μοϋ θύμισες τόν Ομέρ Τσελεμπί, ζωή να 'χεις. Τό ταξίμι σου ρουχουμού τζανλαντιρντί. . . ζωντάνεψε τήν ψυχή μου. Ό γέροντάς μου τόν ήξερε καλά τόν Χιρσιζ Πέτρο. Στο Πατρικχανέ έπαιρνε καμιά φορά στο ψαλτήρι τόν Ντεντέ Ίσμαηλάκη του τεκέ μας και λέγανε μαζί κάτι μισχάλια που έκαναν τες καρδιές τών φίλων να λιώνουν από λαχτάρα για τó Θεό. Τά φασλιά και τά πεσρέφια του Λαμπαδάριου ήταν στο στόμα όλων τών ντερβισάδων τής Πόλης. Ήταν άσίικης από τούς λίγους ό Πέτρος. Ό ντεντές μου έλεγε πώς μέχρι κι ό χανεντές του σαραγιού, ό 'Αχμέτ 'Αγάς ό Σαραηλής, δάκρυσε όταν τόν άκουσε να παίζει στον ταμπουρά ένα σαρκί χουσεϊνί.

Τὸν πῆρε στὸ Γιλντιζ Κιόσκι, τὸν πῆγε στὸν παντισάχ. Ὁ σουλτάνος καθόταν σταυροπόδι, βυθισμένος στὸν πορφυρὸ κατιφὲ τοῦ θρόνου του, πνιγμένος στοὺς λαλέδες. Ἔπεφτε τὸ βράδι καὶ ἡ αἴθουσα τοῦ θρόνου λαμπύριζε γλυκὰ ἀπὸ τὸ φῶς ποὺ καθρέφτιζαν τὰ ρουμπίνια καὶ τὰ διαμάντια στὸ θρόνο τοῦ χιουνκιάρη. Ὁ παντισάχ ἄκουγε μὲ σκυμμένο κεφάλι, βαριά μάτια, τὸν γκαζελχάν τοῦ σαραγιοῦ νὰ κελαηδαίει τοὺς μελένιους στίχους τοῦ Μπεγιανί. Ὁ Ἀχμέτ Ἀγάς ἔσκυψε καὶ τοῦ εἶπε κάτι στὸ αὐτί. Μὲ μιὰ κίνηση τοῦ χεριοῦ του σταμάτησε τὸ γκαζέλι· κόπηκε μεμιᾶς ὁ ἦχος τοῦ σαζιοῦ. Χαιρέτησε τοὺς μπέηδες καὶ τοὺς πασάδες ποὺ καθόντουσαν ἓνα γύρω στὰ μιντέρια. Ἔσκυψε καὶ φίλησε τὸ χαλὶ μπροστὰ στὸ θρόνο. Ὅταν σηκώθηκε, ὁ Ἀχμέτ Ἀγάς τὸν ρώτησε τί ἤξερε ἀπὸ μουσική. Ὁ Πέτρος κοίταξε στὰ μάτια τὸ σουλτάνο: «Χιουνκιάριμ. Ἄν θέλεις ἀρχίζω μὲ γιεγκιάχ κι ἔπειτα μπαίνω ἀργὰ στὸ ντουγκιάχ, νιγκιάχ, τσαργκιιάχ, πεντογκιάχ, σὲς αγάζ καὶ ράστ, πιάνω τοὺς τρόπους τοῦ Ἰσφαχάν καὶ νισαμπουρέκ, νικρίζ, μαχούρ, ρεχαβί, ιράκ, χουσεϊνί, νεβά, ουσάκ, σαμπὰ καὶ μουχαγιέτ. Ἄν πάλι ἡ καρδιά σου τραβάει κάτι πιὸ γλυκὸ ἀρχίζω μὲ τὸ μουσελικ καὶ συνεχίζω τὸ μακάμι μὲ τὸ γκερντα-νιγιέ καὶ τὸ ζενγκιού. Μπούγιουρουν».

Τὰ μάτια τοῦ σουλτάνου ἀνοιξαν καὶ ζωήρεψαν. Ἀπὸ τὸ ντιβάνι τῶν μπέηδων ἀκούστηκε μιὰ φωνή: «Μπρέ σου κιαφίρ νε ατζαγίπ νταβὰ μουράντ εττί! Ις ντουζέν μιντίρ γιόκσα μπου σοηλεντικλερινί γιαπμαὰ μουκτεντίρ μιντίρ;» Ὁ σουλτάνος ἀγνόησε τὴν παρατήρηση καὶ γύρισε στοὺς μουσικούς του: «Πέτρος ἔουν ζενγκιουλέρ

μακαμινὶ ντινλέρμισινιζ;» ρώτησε. Χαμήλωσαν τὸ κεφάλι καὶ ἀκούμπησαν τὴν παλάμη στὸ στήθος.

Ὁ Πέτρος ἔκλεισε τὰ μάτια, ἀνάπνευσε βαθιὰ καὶ ἀνοιξε μπεσμελὲ ἀρχίζοντας μὲ τὴ σούρα αλ Μπάκαρα, συνέχισε μὲ τὶς διακόσιες ἕξι εὐχὲς καὶ ἔπιασε σὲ ψηλὸ τόνο τὰ δώδεκα μακάμια, μπῆκε στοὺς εἴκοσι τέσσερις σουμπέδες καὶ ἔκλεισε ἀπαγγέλοντας τὶς σαράντα ὀχτὼ στροφὲς σὲ βαρὺ χαμηλὸ ἦχο.

Ἄνοιξε τὰ μάτια καὶ τὰ στήλωσε στὸ σουλτάνο. Ὁ παντισάχ δὲν εἶχε ἀλλάξει θέση, καθόταν ὅπως πρὶν, σταυρωμένα πόδια, ἡ πλάτη ἀκουμπισμένη ἀλαφριὰ πάνω στὰ μεταξωτὰ μαξιλάρια, τὸ χέρι του νὰ παίζει τὸ κοραλλένιο τεσμπίχι. Παρὰ τὴν ἀδιάφορη στάση του, ὁ Πέτρος κατάλαβε πὼς πάλευε μέσα του γιὰ νὰ μὴν ἀνοίξει ἐντελῶς τὰ μισόκλειστα μάτια του. Τὸ πάθος τοῦ σουλτάνου γιὰ τὴ μουσικὴ ἦταν γνωστό. Δὲν ὑπῆρχε μουσικὸς σὲ ὀλόκληρο τὸν κόσμον τοῦ Ἰσλάμ πού νὰ μὴν εἶχε παίξει μπροστά του. Ἡ ἀπόδοση πολλῶν εἶχε κριθεῖ ἐπιζήμια γιὰ τὴ μουσικὴ καὶ εἶχαν πληρώσει μὲ τὴ ζωὴ τους τὶς συνέπειες τῆς ἀδιαφορίας τους γιὰ τὴν τέχνη. Ἡ τύχη τοῦ Πέτρου βρισκόταν στὰ χέρια τοῦ σουλτάνου. Καὶ πάλι κανεὶς δὲν μπορούσε νὰ προβλέψει τὴ διάθεση τοῦ παντισάχ. Τὶς προάλλες εἶχε φορτώσει μὲ δῶρα ἕναν ἀνίδεο πού τοῦ εἶχαν στείλει ἀπὸ τὸ παζάρι τοῦ Χαλεπιουῦ ἐπειδὴ εἶχε καταφέρει μὲ τὸ κακό του παίξιμο νὰ τὸν ἀπαλλάξει γιὰ λίγο ἀπὸ τὸ πάθος του γιὰ τὴ μουσικὴ. Προχτὲς εἶχανε φτάσει οἱ τρεῖς χανεντέδες ἀπὸ τὴν Περσία καὶ θὰ παίζανε ἐκείνη τὴ βραδιά μπροστά του. Μὲ αὐτοὺς εἶχε νὰ παραβγεῖ ὁ Πέτρος, ἕνας ραγιαῶς

κιαφίρης στὰ μάτια τοῦ σουλτάνου πού θὰ μπορούσε νὰ ἐκπροσωπήσει μιὰ μορφή τῆς ἐπιείκειας καὶ φιλανθρωπίας τοῦ πανίσχυρου ἡγεμόνα πρὸς τοὺς ὑπηκόους του, ἢ νὰ γίνεῖ ὁ μαγνήτης πού θὰ τραβοῦσε πάνω του τὴ λύσσα τῆς ὀργῆς του γιὰ τὸ ἀχαῖρευτο μιλλέτι πού ἐκπροσωποῦσε. Τὸ κέφι τοῦ σουλτάνου προτίμησε νὰ τὸν δεῖ ὡς ἐνσάρκωση τῶν ἀνεκπλήρωτων πόθων του γιὰ τὴ μουσική. Ἀφοῦ ὑπῆρχε στὴν ἐπικράτειά του ἓνας ραγιάς πού ἔκφραζε τοὺς δικούς του πόθους, μπορούσε νὰ χρησιμέψει ὡς δοχεῖο τοῦ πάθους τῆς Μεγαλωσύνης του. Ἐνιωθε δικαιωμένος μὲ τὴν παράδοσή του πού ὑλοποιόταν στὰ χεῖλη τοῦ κιαφίρη ὑπηκόου του, ἔτσι ὅπως θὰ ἔνιωθε δικαιωμένος λόγου χάρη ὁ Κανουν-ὶ Σουλεημάν μὲ τὰ ἔργα τοῦ Μιμάρ Σινάν πού ἐκπροσωποῦσε γι' αὐτὸν ἓνα φανέρωμα τῆς ἀκαθόριστης παράδοσής του. Ὁ παντισάχ βιάδιζε στὰ χνάρια τοῦ Μεγάλου Κανουν-ὶ Σουλεημάν. Τὸ Ἰσλάμ δὲν θὰ πέθαινε ποτὲ ὅσο εἶχε τέτοιους ραγιάδες στὴν ἐπικράτειά του.

Τὸ Κιόσκι εἶχε βουλιάζει στὴ σιωπή, ποῦ καὶ ποῦ τὸ κελάηδημα ἑνὸς ἐπίμονου ἀηδονιοῦ τοὺς θύμιζε πῶς ἡ ζωὴ συνεχιζόταν ἔξω, σχεδὸν παρὰ τὴ θέληση τῶν μισόκλειστων ματιῶν τοῦ σουλτάνου. Ἀπὸ μακριὰ ἐρχόταν τὸ κελάρυσμα τοῦ νεροῦ πού χυνόταν ἤρεμα στὴ μαβιὰ χαβούζα μὲ τὰ τσινιὰ τῆς Κιουτάχειας. Ἀπὸ τὰ μισάνοιχτα παράθυρα ἔμπαινε ἓνας λεπτὸς ἀέρας χρωματισμένος ἀπὸ τὶς εὐωδιὲς μυριάδων τριαντάφυλλων, ἀνακατωμένος μὲ τὸ ἀδιόρατο ἄρωμα τουνέζικων γιασεμιῶν. Ὁ κῆπος πού χανόταν μέσα στὶς σκιὲς τῆς νύχτας, πιδ πέρα ἢ Πόλη πού τυλιγόταν στὸ σκοτάδι, ἀκόμα πιδ

πέρα ἢ ἀπέραντη αὐτοκρατορία, ὅλα ἔμοιαζαν νὰ εἶχαν μισοκλείσει τὰ μάτια ἀναστέλλοντας τὴ λειτουργία τους, κρατοῦσαν μὲ κόπο τὴν ἀναπνοή τους γιὰ νὰ μὴν ξεσπάσουν σὲ ἀσυγκράτητη κραυγὴ τὸν ἀβάσταχτο πόνο τους.

Δυὸ τρεῖς χελῶνες σέρνονταν στὶς ἀλέες μὲ κολλημένα κεριά στὰ καβούκια τους, φωτίζοντας ἀργὰ τὸν κῆπο. Ὁ Πέτρος γέμισε μὲ ἀέρα τὰ σωθικά του, κόντευε νὰ πλαντάξει. Στεκόταν ἀλύγιστος, τὸ βλέμμα του χαμένο σὲ μιὰ καμπύλη τοῦ Βόσπορου. Ἡ Πόλη χάθηκε μέσα στὴ σιωπὴ τοῦ σούρουπου. Οἱ λαλάδες εἶχαν ἀνάψει τοὺς λύχνους. Γλίστρησαν σιωπηλὰ ἀνάμεσά τους καὶ χάθηκαν μὲ τὸ ἀναμμα τοῦ τελευταίου καντηλιοῦ. Κανεὶς δὲν τολμοῦσε νὰ μιλήσει πρὶν ἀνοίξει τὸ στόμα του ὁ σουλτάνος.

Ξαφνικὰ τὸ κιόσκι πλημμύρισε ἀπὸ τοὺς ἤχους τῆς φωνῆς τοῦ μουεζίνη πὺ καλοῦσε ἀπὸ τὸ μιναρὲ τοὺς πιστοὺς στὸ τελευταῖο ναμάζι τῆς μέρας. Ἀμέτρητες φωνὲς ἀπάντησαν σὰν ἠχώ στὸ κάλεσμά του, ἀπὸ τοὺς μινარέδες τῆς Βασιλεύουσας πὺ εἶχε βασιλέψει μέσα στὴ νύχτα.

Ὁ σουλτάνος ἀνοίξε τὰ μάτια καὶ γύρισε στὸν Ἐμίρ Γκιουνὲ Χάν: «Γιὰ μίρ! Ατζεμντὲ μποηλὲ Κουράν οκουνούρ μου!» Ὁ Ἐμίρης δὲν τόλμησε νὰ παρουσιάσει τοὺς ἀτζέμηδες χανεντέδες πὺ εἶχε φέρει ἀπὸ τὴν Περσία γιὰ νὰ διασκεδάσουν τὸ σουλτάνο. Ἀναρωτιόταν μόνο πῶς εἶχε καταφέρει αὐτὸς ὁ γκιαούρης νὰ κλέψει τὰ μακάμια τους καὶ νὰ τὰ παρουσιάσει γιὰ δικά του. Μουρμούρισε ἀμήχανα: «Ἐφέντι! Γιὰ μπου μπιζιμ σαραγμιζ τεμπελχανέ, μεηχανέ, εσκιγιαχανέ μιντίρ! Τί εἶναι

τὸ σαράι μας ἀφέντη; Τεμπελχανές ἢ ταβέρνα; Μέρα νύχτα διδάσκομε τριακόσιους νέους σὲ ὅλες τὶς τέχνες καὶ τὶς ἐπιστῆμες καὶ δὲν μπορεῖ νὰ παραβγεῖ ἓνας τους μπροστὰ στὸν Πέτρο».

Ὁ σουλτάνος γύρισε στὸν Πέτρο καὶ τὸν ρώτησε ποῦ εἶχε διδαχτεῖ τὴν τέχνη· «Στὸ Μεβλαχανὲ τοῦ Μπέηκοζ, στὸν τεκέ τῶν Μεβλεβήδων». «Ἄφεριμ. Παῖξε κάτι στὸν ταμπουρά».

Ὁ Πέτρος κάθησε σταυροπόδι μπροστὰ στὸ χαλί τοῦ θρόνου καὶ ἔπιασε ἓνα ταξίμι δικό του. Σὰν τελείωσε ἔψαλε τὸ ἀτζέμικο μισχάλι τοῦ Μάστορα Πέτρου τοῦ Μπερεκέτη. Ὁ σουλτάνος ψιθύρισε ἓνα στίχο τοῦ ἀγαπημένου του ποιητῆ, τοῦ Σαμί.

Μπουλμπουλὸν λανεσίντιρ κιασεῖ ταμπουρά μπεντέλ.

Φωλιά τῶν ἀηδονιῶν ὁ ταμπουράς σου, Πέτρο.

Ἐκείνη τὴν ὥρα κελάηδησε ξανά τὸ ἀηδόνι· μιὰ πνοὴ νυχτερινῆς αὔρας φύσηξε ἀλαφριά ἀνάμεσα στὰ καφάσια. Ἐφερνε μαζί της τὴ δροσιὰ τοῦ Βόσπορου νοτισμένη ἀπὸ τὶς εὐωδιὲς τῆς νύχτας. Ἐρχόταν μὲ τὴ δύναμη μιᾶς πανάρχαιας ἐπανάληψης, σὰ νὰ κουβαλοῦσε μέσα της τὶς πνοὲς μυριάδων ἀνθρώπων ποὺ τὴν ἀνάσαιναν αἰῶνες. Ὁ Πέτρος ἔνωσε τὴν ἀνάσα ποὺ ζωντάνευε τὴν ψυχὴ του νὰ τοῦ χαϊδεύει τὸ πρόσωπο. Ρούφηξε τὴν πνοὴ τῆς αὔρας καὶ παίρνοντας δύναμη ἀπὸ τὴν ὑπόσχεση τοῦ φωτὸς ποὺ ἔκλεινε μέσα της πῆρε τοὺς στίχους τοῦ Σαμί ἀπὸ τὸ στόμα τοῦ σουλτάνου καὶ τοὺς τραγούδησε στὸ μέλος τοῦ ἀηδονιοῦ. Ἡ πνοὴ τῆς αὔρας φτερούγιζε μπρο-

στά στά μάτια του. Ἐπιασε, μὲ τὸ χέρι ποὺ κρατοῦσε τὸν ταμπουρά, τὸν ἀδιόρατο κραδασμὸ τῆς ποὺ τρεμόπαιζε στά φυλλοκάρδια του καὶ μετάφερε ἀπαλὰ τὸν ἦχο τῆς στὶς χορδές. Ἐνα λεπτὸ φτερούγισμα ἔπαλλε ἀπὸ τὸν κεσὲ τοῦ ταμπουρά καὶ ἔχασε τὴν ψυχὴ του μέσα στὸ σαρκὶ ποὺ βγῆκε σὰν κελάρυσμα ρυακιοῦ, φωνὴ ποὺ ἔβγαινε ἀπὸ τὰ βάθη τῆς ζωῆς του σὰν μύρο, ἄχνη, ἀτμός, θρῆνος, πάθος. Ἡ μελωδία ἔβγαινε ἀπὸ τὸ ρέμα τῆς τρεχομένης ζωῆς του, καθισμένη ἀνάλαφρα πάνω στά πούπουλα τῆς νυχτερινῆς αὔρας, γέμιζε τὸ σκοτάδι μὲ πραότητα καὶ γλύκα, ἀκουγόταν σὰ χαμηλὸς ψίθυρος, χόρδιζε τὸν ἄερα, χαιρέτιζε τὸ ἀπέραντο κενό, ἰκέτευε τὸ ἄπειρο, φωνὴ παρθένας ποὺ μοιρολογοῦσε, παράπονο λαβωμένου πουλιοῦ, ψιθυριστὸ τιτίβισμα πτηνοῦ χειμαζομένου ποὺ λαχταροῦσε τὴν ἐπάνοδο τοῦ ἕαρος.

Αὐτὰ τὰ ἄκουσα ἀπὸ τὸ στόμα τοῦ Ἰμπραχίμ Ντερτλῆ Ντεντέ ποὺ ἦταν ἐκεῖνο τὸ βράδι στὸ κιόσκι. Τὰ εἶδε μὲ τὰ μάτια του καὶ τὰ ἄκουσε μὲ τὴν ψυχὴ του. Μοῦ εἶπε ἀκόμη πὼς εἶδε δάκρυα νὰ κυλοῦν ἀπὸ τὰ μάτια τοῦ σουλτάνου ποὺ κατέβηκε ἀπὸ τὸ θρόνο του καὶ φίλησε τὰ χέρια καὶ τὸν ταμπουρά τοῦ Πέτρου. Ὁ Ἐμίρ Γκιουνὲ Χάν τὸν πλησίασε γελώντας καὶ ψιθύρισε στὸ αὐτί του: «Χιρσιζ Πέτρο. Δὲν κλέβεις μόνο τὰ μακάμια τῶν χανεντέδων, κλέβεις καὶ τὴν πνοὴ τοῦ ἄερα. Ἄσκολοσουν, χαλάλι σου».

Ὁ σουλτάνος φώναξε τὸν χαζινεντάρμπαση, τὸ θησαυροφύλακα, καὶ γέμισε τὸν ταμπουρά τοῦ Πέτρου μὲ χρυσάφι. Ἐπειτα ἔγραψε ἕνα φιρμάνι ὅπου τοῦ ἔδινε ἕνα κιαφιγιέ μὲ δύο κονάκια στά Θεραπειὰ καὶ τὰ χειρόγρα-

φα ποιήματα τοῦ Ζικρί Νεκαμπί, τοῦ Τζερμπί Χαηρανί, τοῦ Σερκίζ Ζεκί καὶ τοῦ Πιράν Απτάλ, ὅλοι τους χριστιανοὶ ποιητές. Μοῦ εἶπε ἀκόμη πῶς σὰν πέθανε ὅλοι οἱ τεκέδες τῆς Πόλης πένθησαν τὰ σαραντάμερά του καὶ ζήτησαν ἄδεια ἀπὸ τὸν Πατριάρχη νὰ παίξουν σεμὰ στὸν Ἄη Γιώργη τοῦ Πατριαρχείου, ὅπου θὰ γινόταν ἡ κηδεῖα του· ὁ Πατριάρχης τοὺς ἄφησε νὰ κάνουν τὰ δικά τους στὸ νεκροταφεῖο, μετὰ τῆ νεκρώσιμη ἀκολουθία. Μαζεύτηκαν σαράντα ντερβισάδες ἀπὸ ὅλους τοὺς τεκέδες τῆς πόλης καὶ παίξανε σεμὰ πάνω στὸν τάφο του. Σὰν τέλειωσαν, ὁ τσελεμπῆς τοῦ ἀρχιτεκῆ τῶν Μεβλεβήδων τοῦ Πέρα κατέβηκε στὸν τάφο καὶ ἀκούμπησε στὰ χέρια τοῦ Πέτρου τὸ νάι του, νὰ συντροφεύει γλυκὰ τὶς ψαλμουδίες του στὸν ἄλλο κόσμο.

Ὁ ντερβίσης πῆρε τὸ τσιμπούκι του ἀπὸ τὸ τραπέζι καὶ τὸ γέμισε ἀπὸ μιὰ καπνοσακούλα ποὺ κρεμόταν περασμένη στὸ λαιμό, μέσα ἀπὸ τὸ ἐνταρί του. Ὁ γέρος ἔπαιζε στὰ χέρια του τὸ σχοινένιο τεσμπίχι τοῦ ντερβίση. Ἔβαλε τὸ χέρι στὴ μέσα τζέπη τοῦ σακακιοῦ του καὶ ἔβγαλε ἓνα κομποσχοῖνι. Τὸ ἔδωσε στὸ ντερβίση.

— Φύλαγέ το πάνω σου, τοῦ εἶπε. Ἔχει κι αὐτὸ ἐνενηντα ἑννιά κόμπους, εἶναι ἀπὸ τὸ Ἄγιονόρος.

— Σέντε τεσμπιχτέν γκετσίμισιν γκάλιμπα ουστά.

— Πέρασα κι ἐγὼ ἀπὸ τὸ τεσμπίχι τὸ δικό μου, ἀπάντησε ὁ γέρος. Τὸ ἔχω τυλιγμένο γύρω μου, φυλαχτὸ καὶ φάρμακο γιὰ τὶς ἀρρώστιες τῆς ζωῆς. Τὸ μέτρημα

τῶν κόμπων του κομποσταλιάζει μέσα μου τὴν ἀγάπη πού χύνει τὸ ὄνομά Του. Τὴν ἴδια ἀγάπη θὰ ἐνωσε ὁ Πέτρος νὰ χορδίζει τὸν ταμπουρά του με τὴν πνοή τῆς νυχτερινῆς αὔρας καὶ τὴν ἔκανε τραγούδι.

— Γι' αὐτὸ τὸ λέμε νεφές, πνοή· εἶπε ὁ ντερβίσης. Τὸ τραγούδι μας τὸ λέμε πνοή. Πνοή εἶναι τὸ νεφές τοῦ Ἀλλάχ πού φυσάει ζωὴ στὸν ἄνθρωπο. Αὐτὴ τὴν πνοή φύσηξε μέσα στὴ Μεριέμ Ἀνά καὶ γέννησε τὸν Ἰσά. Τὸ νεφές ζωντανεύει τὴν πνοή πού φυσᾶ μέσα στὸ νάι κι ἀπὸ πνοή τὴν κάνει πνεῦμα. Αὐτὲς οἱ ἑπτὰ τρύπες ἀπάνω στὸ νάι εἶναι τὰ αὐλάκια πού μπαίνουν στοὺς πόρους τῆς ψυχῆς· οἱ κλιμακωτοὶ ἤχοι πού βγάζουν, σκαλοπάτια γιὰ τὸ ἀνέβασμά μας πάνω στὴν πνοή Του. Τὸ νάι εἶναι τὸ σῶμα καὶ τὸ μέλος, τὸ νεφές ἢ πνοή καὶ ἢ ψυχὴ σου. Ἡ πνοή δὲν εἶναι φυλακισμένη μέσα στὸ σῶμα, εἶναι δεμένη πάνω του, ἕνα με τὸ κορμί, σὰν δύο ἐρωτευμένοι στὸ σφιχταγκάλιασμά τους. Αὐτὸ τὸ νάι περιμένει τὴν πνοή τοῦ Αὐλήτη γιὰ νὰ λιώσει μέσα στὶς φλόγες τῶν ἤχων του τίς ἀτσάλινες καρδιές μας. Δὲν μπορούμε ἀλλιῶς νὰ ἐνωθοῦμε με τὸ Θεό, νὰ σβήσομε μέσα στὸ φανὰ τῆς πνοῆς Του, νὰ γίνομε ἀπὸ πνοή πνεῦμα, ἀφοῦ μέσα στὸ πνεῦμα Του βρίσκονται οἱ πνοές μας.

Ἐδῶ χωρίστηκαν ὁ γέρος καὶ ὁ ντερβίσης. Ὁ γέρος τράβηξε πρὸς τοὺς Ἁγίους Ἀσώματους. Ὁ ντερβίσης τὸν κοίταζε καθὼς ἀπομακρυνόταν σκυφτός, με ἀργὸ βήμα, ὥσπου χάθηκε στὴν ὁδὸ Λεπενιώτου. Σκέφτηκε πόσους ἀνθρώπους εἶχε συναντήσει στὶς περιπλανήσεις του, τίς μοναχικὲς ψυχὲς πού χάνονταν πάντοτε σὲ μιὰ στροφή τοῦ δρόμου, ἔξαφανίζονταν μέσα στὴν ἀειπλάνητη

ζωή του. Κανένας, ἔκτος ἀπὸ αὐτὸν τὸν ἄγνωστο, δὲν εἶχε μπορέσει νὰ μοιραστεῖ τὸ πάθος τῆς ψυχῆς του.

Ὁ καφετζῆς εἶχε σκουπίσει τὰ τραπέζια καὶ καθόταν σὲ μιὰ καρέκλα ἀκουμπώντας τὸ νυσταγμένο του πρόσωπο στὴν ἀνοιχτὴ του παλάμη. Τὸ καφενεῖο εἶχε ἀδειάσει. Ὁ δρόμος, ἔρημος. Ὁ οὐρανὸς σκεπασμένος μὲ σύννεφα πού ἔκρυβαν τὸν ἥλιο. "Ἐνιωθε τὰ βλέφαρά του βαριά. Σηκώθηκε καὶ τράβηξε πρὸς τὴ σήραγγα τοῦ νέου σιδηροδρομικοῦ σταθμοῦ πού σκαβόταν παραπέρα. "Ἐστρωσε τὸν τζουμπέ του στὸ χῶμα, δίπλα στὶς παρατημένες ἀξίνες καὶ στὰ φτυάρια τῶν ἐργατῶν, τυλίχτηκε στὸ χιρὰ του καὶ σφάλιξε τὰ μάτια.

Δούλευε συνέχεια ἀπὸ τὸ μεσημέρι χωρὶς νὰ σηκώσει κεφάλι καὶ εἶχε γεμίσει μιὰ στοίβα χαρτιά· ἦταν ὅλα ἀπλωμένα στὸ μπροστινὸ μέρος τοῦ τραπεζιοῦ ὅπου ἐργαζόταν, χωρισμένα σὲ κατηγορίες· πρώτη στοίβα: ἐπικαιρότητα, δεύτερη: ἡ συνέχεια τῆς νουβέλας, τρίτη: διάφορες πρακτικὲς ὁδηγίες καὶ εἰδήσεις μεταφρασμένες ἀπὸ ἀγγλικὲς ἐφημερίδες. Τοῦ πονοῦσε τὸ χέρι. "Ἄφησε τὴν πένα καὶ κοίταξε τὰ χέρια του. "Ἐνας σκοῦρος κίτρινος λεκὲς ἀπλωνόταν στὸ μεσαῖο του δάχτυλο καὶ προχωροῦσε στὸ δείκτη καὶ τῶν δύο χεριῶν του. "Ἐνιωσε τὴν ἀνάσα του βαριά καὶ κοφτὴ. Μὲ τὴ δουλειὰ εἶχε ξεχάσει τὸ σῶμα του, ἀλλὰ τῶρα ξαναρχόταν μὲ ὅλους τοὺς πόνους του νὰ τοῦ θυμίσει τὴν ἐξαντλημένη ζωὴ του. Προσπάθησε νὰ πάρει μιὰ βαθιὰ ἀνάσα. Τὰ πνευμόνια του τίνα-

ξαν τὸν ἀέρα πού ἔβαλε μέσα του, ἀπότομα, μὲ βίαιες συσπάσεις ἀκράτητου βήχα. Σηκώθηκε ἀπὸ τὴν καρέκλα καὶ πῆγε στὴν ἄλλη ἄκρη τοῦ διαδρόμου νὰ ἀνοίξει τὸ παράθυρο. Πῆρε μέσα του σὲ μικρὲς δόσεις τὸν κρῦο ἀέρα τῆς φθινοπωριάτικης νύχτας. "Ἐνας πόνος στὸ στομάχι τὸν ἀνάγκασε νὰ κλείσει τὸ παράθυρο καὶ νὰ ξαναγυρίσει στὴν καρέκλα του. Δὲν εἶχε περάσει πολλὴ ὥρα πού ὁ θυρωρὸς τοῦ κτιρίου εἶχε σφουγγαρίσει τὸ πάτωμα· ἡ μυρωδιὰ τοῦ ὑγροῦ ξύλου ἀνακατωμένη μὲ τὴ σκόνη πού εἶχε καθίσει χρόνια στοὺς πόρους του καὶ ἔπαιρνε μιὰ ὀξύτητα κάθε φορά πού βρεχόταν, τοῦ ἔφερνε ἓνα παράξενο συναίσθημα καθαρότητας καὶ ζεστασιᾶς πού ἐρχόταν σὲ ἀντίθεση μὲ τὸ στενὸ διάδρομο ὅπου δούλευε, τὸ τραπέζι μὲ τὸ πόδι πού κουνιόταν, τὴν ἐτοιμόρροπη καρέκλα. "Ἐτσι κι ἄλλιῶς ὁ πόνος θὰ ἀργοῦσε νὰ περάσει. Τὸν εἶχε μάθει τώρα· πότε ἐρχόταν, πότε ἔφευγε, πότε ξεχνιόταν. Φόρεσε τὸ βαρὺ παλτό του, ἔσβησε τὴ λάμπα καὶ κατέβηκε ψηλαφητὰ τὶς σκάλες.

Ψιλόβρεχε. Στὸ δρόμο εἶχαν ἀνάψει τὰ γκαζοφάναρα. Περπατοῦσε ἀργά, ἔκοβε τὸ βῆμα του σὰν ἔφτανε κάτω ἀπὸ φανάρι, ἔψαχνε μὲ τὰ μάτια τὸ σκοτάδι καὶ προχωροῦσε πάλι μέχρι τὸ ἀχνὸ φῶς τοῦ παρακάτω φαναριοῦ. Τὴ νύχτα ἦταν πιὸ δύσκολο νὰ διώξει τὰ φαντάσματα πού παραφύλαγαν στὸ σκοτάδι. Ξεχασμένοι φίλοι, πεθαμένοι συγγενεῖς, ξενιτεμένοι γείτονες, ἔβγαιναν ἀπὸ κάθε στενὸ καὶ στήνονταν μπροστά του, ἄλλοι στοιχειωμένοι ἀπὸ τὸ χῶμα τοῦ νησιοῦ, ἄλλοι νὰ ἀναδύονται ἀπὸ τὰ βᾶθη τῆς θάλασσας, νὰ βγαίνουν ἀπὸ βυθισμένα ναυάγια, ἄλλοι νὰ γυρνοῦν ἀπὸ τὴν Ἀμερική, τὴν Ἀφρι-

κή, ἔτσι πού δὲν ἤξερε πιά πόσοι τὸν συντρόφευαν στοὺς νυχτερινούς του περιπάτους· πόσοι ζωντανοί, πόσοι στοιχειωμένοι, πόσοι ξενιτεμένοι. Κάποτε ξεχνιόταν καὶ ὅπως ἦταν τριγυρισμένος μὲ νεράιδες καὶ ὄραματα περπατοῦσε μέχρι τὶς πρωινὲς ὥρες στοὺς ἔρημους δρόμους τῆς πολιτείας ὥσπου ἀπαντοῦσε τὸ σαλεπτοῦ καὶ συνερχόταν μὲ τὴ βοήθεια τοῦ μαλακτικοῦ ὑγροῦ.

Ἡ βροχὴ σταμάτησε. Τὸ κρύο τῆς νύχτας τοῦ Νοέμβρη τοῦ πάγωνε τὴν καρδιά. Χρόνια τώρα, στρώματα φύχους εἶχαν καλύψει τὴν ξενιτεμένη καρδιά του. Κάτω ἀπὸ τὴν παγωνιά πού τίποτα δὲν μποροῦσε νὰ λιώσει, ἔνωθε τὴ σπίθα τῆς ζωῆς νὰ τρεμοπαίξει ἀδύναμη, ἔτοιμη νὰ σβῆσει. Ἡ βαρυχειμωνιά ἐρχόταν μέσα ἀπὸ τὴ νύχτα καὶ ἔφερνε μαζί της πόνο, λύπη, τὸ πένθος τῆς ἀειπλόνητης ζωῆς του. Εἶχε φτάσει στὴν ἀνοιχτοσύνη τοῦ Θεοῦ. Τὰ φανάρια εἶχαν ἀραιώσει καὶ τὸ σκοτάδι πῆχτωσε. Τὸ μυαλό του εἶχε ἀδειάσει ἀπὸ τοὺς ἤχους πού εἶχαν γεμίσει τὴ μέρα του. Ἐφτασε μπροστὰ στὸ καφενεῖο, ἐκεῖ πού εἶχαν χωριστεῖ τὸ μεσημέρι μὲ τὸ ντερβίση. Τὸ μαγαζὶ ἦταν κλειστό. Μᾶλλον μετὰ ἀπὸ ἐντολὴ τοῦ νέου ἀστυνομοῦ πού πίστευε πὼς μὲ τὸ νὰ δείχνει δόντι μποροῦσε νὰ ἐπιβάλλει τὴν τάξη στοὺς ἄμοιρους αὐτῆς τῆς ζωῆς. Τὸ τραπέζι ὅπου καθόντουσαν, κάτω ἀπὸ τὸ δέντρο, ἦταν ἀκόμα ἐκεῖ. Γύρισε ἄθελά του καὶ τὸν ἔψαξε. Ποῦ εἶχε πάει; Μήπως συντρόφευε κιόλας τὰ ὄραματά του; Εἶχε μπεῖ καὶ αὐτὸς στὸ χορὸ τῶν στοιχειωμένων; Εἶχε σμίξει μὲ τοὺς ξεχασμένους, τοὺς πεθαμένους, τοὺς ξενιτεμένους, εἶχε χαθεῖ κιόλας μέσα στὸ σκοτάδι; Ποιὰ δύναμη τὸν τραβοῦσε κοντά

του; Ἡ ψυχὴ του λαχταροῦσε τὸν ἦχο πού εἶχε λιώσει χτῆς τὴν παγωνιά της, ἔτσι ὅπως δὲν μποροῦσε νὰ τὴν κάψει κανένα κρασί. Τί νὰ ἦταν αὐτὴ ἡ παγωνιά πού πάσχιζε νὰ λιώσει μέσα στὴ θερμὴ πνοὴ τοῦ καλαμιοῦ; Πῶς εἶχε κάτσει στὴν ψυχὴ του ἡ βαρυχειμωνιά, ὁ πόνος, ἡ λύπη, τὸ πένθος τῆς φευγάτης ζωῆς του; Τί ἦταν αὐτὸς ὁ ἀσταμάτητος θρῆνος πού σκοτόωνε ἀργὰ τὴ χαρὰ του; Καθόταν στὴν καρέκλα τοῦ ἔρημου καφενείου, μὲ μόνη του σκέψη τὸ κενὸ πού ἄφηνε ὁ χαμένος σύντροφός του. Καθόταν μόνος μέσα στὴν ἄδεια νύχτα, ζωσμένος ἀπὸ τὸ βαρὺ σκοτάδι, τριγυρισμένος ἀπὸ πρόσωπα πού ἔχαναν μὲ τὸν καιρὸ τὴ δύναμή τους. Μέσα ἀπὸ ὅλα αὐτὰ τὰ πρόσωπα πού διαλύονταν τὸ ἓνα μέσα στὸ ἄλλο, σχηματίστηκε ξανά ἡ μορφὴ τοῦ ντερβίση μὲ τὰ φαρὰ γένια, τὸ μελαψὸ πρόσωπο. Ποῦ νὰ ἦταν; Πῶς λαχταροῦσε νὰ ξανακούσει τὴν αὔρα τὴ λεπτὴ νὰ βγαίνει μέσα ἀπὸ τοὺς ἦχους τοῦ αὐλοῦ, νὰ νιώσει τὴ ζεστὴ ἀνάσα τῆς πνοῆς του, κύματα πόνου νὰ λιώνουν τὴ λάβα τοῦ καμινιοῦ τῶν παθῶν του, νὰ δροσιστεῖ μέσα στὴν πνοὴ πού καταπράυνε τὴν καύση τῶν σωθικῶν του, δροσιὰ πού καταλάγιαζε τὴ φωτιὰ στὰ πυρακτωμένα ἀπὸ τὸν πόνου φυλλοκάρδια του. Ποῦ νὰ ἦταν;

Τὸ φεγγάρι φάνηκε γιὰ μιὰ στιγμὴ πίσω ἀπὸ τὰ βαριὰ σύννεφα καὶ φώτισε τὶς λεπτὲς γραμμὲς τοῦ ναοῦ. "Ἐνας μακρόσυρτος ἦχος ἀκούστηκε ἀπὸ τὰ βάθη τῆς σκοτεινῆς σήραγγας." Ἐσβησε ἀργὰ μὲ τὴ λάμψη τοῦ φεγγαριοῦ, σὰ νὰ χάθηκε πίσω ἀπὸ τὰ σύννεφα. Κράτησε τὴν ἀνάσα του μέσα στὴ σιωπὴ τοῦ σκοταδιοῦ. Τὸ ἴδιο ἰσοκράτημα ξανακούστηκε σὰν ἡχώ καὶ ἀμέσως ἀνα-

λύθηκε σὲ μελωδικούς φθόγγους πού ἔβγαιναν ἀπὸ τὸ βάθος τοῦ βάραθρου, ἀπὸ τὸ σκοτεινὸ λάκκο, σὰν κελάρυσμα ρυακιοῦ στὸ ρέμα καὶ χόρδιζαν τὸν ἀέρα μὲ νέα πνοὴ ζωῆς. Ἐσφιξε γύρω στὸ σῶμα του τὸ πανωφόρι, ἔκλεισε τὰ μάτια καὶ ἀφέθηκε νὰ λικνίζεται πάνω στὰ πούπουλα τῆς νυχτερινῆς αὔρας πού κουβαλοῦσε μέσα στὸ λεπτό της ἀέρα τὴν πνοὴ τοῦ αὐλοῦ. Ἀνάσαινε ἀλαφριά τῇ φωνῇ τῆς αὔρας πού ἔμπαινε λεπτὴ μέσα στὰ ρουθούνια του, διαλυόταν κάπου μέσα στὸ μυαλό του, καθάριζε τὸ νοῦ καὶ χυνόταν ἡρεμα σὲ μικρὲς δόσεις θερμῆς πνοῆς μέσα στὴν καρδιά του. Λὲς καὶ εἶχε ἀκουμπήσει τὸ στόμα τοῦ ἀγαπημένου Του στὰ πικραμένα του χεῖλη καὶ δροσοστάλιαζε καθάρια πνοὴ μειλίχιας Ζωῆς στὰ νεκρωμένα ἀπὸ τὴν ἄπνοια πνευμόνια του. Ἄδολοι ψίθυροι πραεῖας αὔρας τοῦ χαϊδεύανε τὰ αὐτιά, τὸ λικνισμα γινόταν ὄλο καὶ πιὸ ἀδιόρατο καθὼς τὸν βύθιζε στὴ γλυκιὰ ὑπόσχεση ἑνὸς ἀξύπνητου ὕπνου σὲ τόπους χλοερύς, τόπους ἀναψυχῆς πού διαπνέονταν ἀπὸ ριπὲς αὔρας λεπτῆς, αὐλὲς πού τέμνονταν ἀπὸ μεθυστικὰ αὐλάκια γλυκερῶν ποταμῶν ἐλέους, ὕδατος Ζωῆς τῶν Ζώντων, τῶν Ζώντων μέσα στοὺς ἤχους μελιχρῶν αὐλῶν. Κάπως ἔτσι θὰ ἔψελναν ἀδιάκοπα τὰ ὠσαννά ἀγγελικὲς δυνάμεις γύρω ἀπὸ τὸ Θρόνο τοῦ αἰώνιου Αὐλητῆ πού κρατοῦσε μέσα στοὺς ἤχους τῆς πνοῆς Του ὅλες τὶς πνοὲς τῶν πλασμάτων Του. Ἐνιωσε τοὺς ψίθυρους νὰ μπερδεύονται μέσα στοὺς ἤχους τοῦ ναγιοῦ, νὰ χορδίζουν τὸν ἀέρα, νὰ χαιρετίζουν τὸ ἀχανές, νὰ ἱκετεύουν τὸ ἄπειρο πού ἀπλωνόταν μπροστά του. Τὸ κυπαρισσάκι τῆς αὐλῆς σειόταν χαρούμενα, ξεκολλοῦσε ἐπιτέλους τῇ λικνιζόμενη

στὸν ἀέρα κορφὴ του, τὴ λευτέρωνε ἀπὸ τὸν κορμὸ μὲ
τις ἀπλωμένες ρίζες στὴ γῆ πού γεννοῦσε τὸ θάνατο καὶ
πετοῦσε ἀνάλαφρο στὰ αἰθέρια χώματα τῆς αὐλῆς. «᾽Ω
γλυκύ μου ἔαρ, πῶς λαχταρῶ τὸ γυρισμὸ Σου, ἄφησέ με
νὰ ζήσω μέσα στὴν πνοή Σου». Καὶ τὸ νάι ἀπάντησε ναί.
“Ἐνα Ναὶ ἤρεμο, ταπεινό, πράο, τὸν τύλιξε μέσα στὴν
κατάφρασή του.” Ἀφησε τὴν τελευταία του πνοὴ μέσα
στὴν πνοὴ τοῦ Ναὶ τοῦ Φιλάνθρωπου πού τὸν σήκωσε
ἀπαλὰ πάνω στὰ πούπουλα τῆς νυχτερινῆς αὔρας καὶ τὸν
ἀπόθεσε, μέλος τοῦ νάι, μέσα στοὺς κόλπους τῆς πνοῆς
τοῦ Ναὶ πού λαχταροῦσε.

Μοντρεάλ, 1980.

ΑΥΛΑΙΑ

«Ἡύλησαμεν ὑμῖν καὶ οὐκ ὠρχήσασθε»

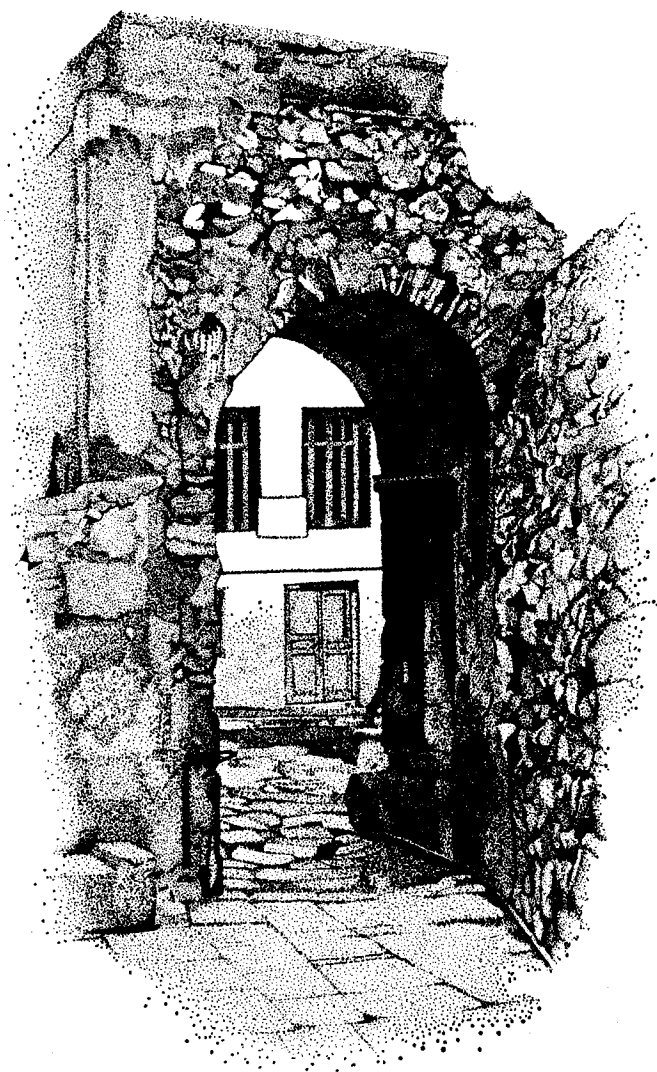
Κατὰ Λουκᾶν 7.32

«ἤκουον μόνον τὴν φλογέραν, καὶ ἐκοίταζον νὰ ἴδωσι
ποῦ ἦτο ὁ αὐλητής, ὅστις δὲν ἐφαίνετο. . .»

Α. Παπαδιαμάντης, Τὸ μοιρολόγι τῆς φώκιας

«οὐ γὰρ ἀπέθανε τὸ κοράσιον, ἀλλὰ καθεύδει»

Κατὰ Ματθαῖον 9.24

Σῶμα κούφιο

Ἄντηχεῖ

Ἦχους μετάλλου

Πάλλεται

Στῆ σκουριά

Ὅπες

Προσμένουν

Δαχτύλων ἄγγιγμα

Χεῖλια στεγνά

Διψοῦν

Τὸ φίλημα

Πνοῆς

Ἐναυλης

Ἐλα

Στὴν αὔρα

Τὴν πρωινή

Φύσα

Στὴν ἔρημη αὐλή

Ἐπιποθεῖ τὸ πνεῦμα

Πνοῆ Ζωῆς

Βρῶμα πνευματικόν

Χώρα τῶν Ζώντων

Στεῖλε

Ἀέρα

Στὰ πανιά

Τοῦ βυθισμένου караβιοῦ

Χώρα πλεόντων

EXIT

ΑΥΛΑΙΑ

Ἄνοιξε

Τὴν Αὐλή Σου

Αὐλὲ

Καμώντων.

ΛΥΡΑΣ ΛΕΠΤΗΣ ΕΓΚΑΛΕΣΜΑ

«... καλὸν ὁ Κύριος ὄργανον ἔμπνουν τὸν
ἄνθρωπον ἐξειργάσατο κατ' εἰκόνα τὴν ἑαυτοῦ...»

Κλήμης Ἀλεξανδρείας, *Προτρεπτικὸς πρὸς Ἕλληνας*, I. 6.

«Μόνο νὰ μὲ ἄγγιζε ὁ Ἀγαπημένος μὲ τὰ χεῖλη Του
Καὶ θὰ ξέσπαγα, σὰν τὸ νάι, σὲ μελιχροὺς φθόγγους.»

Τζελαλ-εντ-Ντίν Ρουμ-ί, *Μασναβ-ί*.

Τώρα όλα σώπασαν... ἡ σιωπὴ γογγύζει... βγαίνει ἀπὸ τὰ βάθη ἡ πνιχτὴ φωνὴ τοῦ νάι... ὁ θρῆνος τῆς φλογέρας... οἱ φθόγγοι πέφτουν χαμηλά... ἔπειτα ἀνεβαίνουν λιγυροί.

Τὸ μέλος ὑψώνεται σὲ ὀξεῖς ἤχους, γλυστράει στὸ βάθος... βυθίζεται στὸ ἄπειρο. Μοιρολογαίει ὁ ἤχος θρῆνων ρυθμοὺς καὶ ἀναφυλλητῶν. Τέλος, ἀργά, χαμηλώνει καὶ γράφει κύκλους ἐλαφροῦς...

Σώπασε τὸ νάι.»

Τὸ παραπάνω κομμάτι εἶναι ἀπόσπασμα ἀπὸ ἓνα ποίημα τοῦ Ἀδαμάντιου Κετσέογλου ποὺ δημοσιεύτηκε στὸ τούρκικο περιοδικὸ *Γκιουντούζ*, μὲ ἡμερομηνία 5.1.1940, γραμμένον, φυσικά, στὰ τούρκικα. Τὸ μνημονεύει καὶ ὁ Βλαδίμηρος Μιρμίρογλου στὴ μελέτη του *Οἱ Δερβίσσαι* ὅπου, μεταξὺ ἄλλων, ἀναφέρει καὶ τὸν περίεργο τρόπο τῆς ἀποκάλυψης τῆς μυστικῆς ζωῆς τοῦ κυρ Ἀδαμάντιου ποὺ ἐξασκοῦσε ἔντιμα, σιγὰ καὶ ταπεινά, τὸ ἐπάγγελμα τοῦ δικηγόρου, κάπου στὸ Γαλατὰ· τὸ βράδυ φοροῦσε τὸ ντερβίσικο χιρκὰ καὶ τὸ σικκὲ καὶ προσευχόταν στοὺς κρυφοὺς τεκέδες τῶν Μεβλεβήδων τῆς Πόλης. Στὰ μοναστικά τάγματα τῆς Ἀνατολῆς ἦταν γνωστὸς ὡς *Γιαμὰν ντεντέ* (τρομερὸς γέροντας), πετυχημένη παρήχησις τοῦ Διαμαντῆς, ποὺ οἱ Τοῦρκοι προφέρουν *Γιαμαντή*.

Ἐφτά αἰῶνες πρὶν, ὁ ἰδρυτὴς τοῦ τάγματος τῶν Μεβλεβί, Μεβλανά Τζελαλ-εντ-Ντίν Ρουμ-ι (ὁ Ρωμιός), ἔγραφε στὸ Ἰκόνιο τὸ μνημειῶδες ἔργο του *Μεσνεβ-ι* ποὺ ἀποτελεῖται ἀπὸ σαράντα χιλιάδες ὁμοιοκατάληκτους στίχους (μαθνάουι στὰ πέρσικα καὶ ἔπειτα μασναβι γιὰ νὰ γίνεῖ στὰ τούρκικα *μεσνεβί*, εἶναι ποιητικὸς ρυθμὸς ποὺ ἀποτελεῖται ἀπὸ ὁμοιοκατάληκτα δίστιχα καὶ ποὺ ἀντιστοιχεῖ πάνω-κάτω στὰ δικά μας λιανοτράγουδα, ἐνῶ τὸ ρουμπαϊγιὰτ ἀποτελεῖται ἀπὸ τετράστιχα) καὶ ποὺ ἀνοίγει μὲ τοὺς λιγυροὺς ἤχους τοῦ αὐλοῦ νάι:

Ἄκου τὸ σουραύλι, πῶς παραπονιέται

Θρηνεῖ τὴν ἐξορία ἀπὸ τὸν τόπο του:

«Μὲ ξεριζῶσαν ἀπὸ τὸν καλαμιῶνα

κι οἱ θρῆνοι μου λιγώνουν τοὺς ἀνθρώπους».

Δὲν εἶναι κὰν πνοὴ ὁ πόνος τοῦ αὐλοῦ, εἶναι φωτιά.

Ὅποιος δὲν ἔχει μέσα του ἐτούτη τὴ φωτιά, μετρίεται μὲ νεκροὺς

Ἡ φωτιά τῆς Ἀγάπης φυσάει μὲς στὸ νάι

Ἡ ζύμη τῆς Ἀγάπης πνέει μέσα στὸ κρασί.

Τὸ νάι, μπιστικὸς ἀνέλπιδων ἐραστῶν.

Εὐλογο εἶναι νὰ ἀναρωτιέται ὁ ἀναγνώστης — ποὺ ἐπικαλοῦμαι ἀνοιχτὰ τὴ φιλανθρωπία καὶ ὑπομονή του μὲ ἀντάλλαγμα μερικὸς φθόγγους νάι ποὺ ἴσως ἀφουγκραστεῖ στὸ τέλος τῶν σκέψεών μου — τί σχέση μποροῦν νὰ ἔχουν ὄλα αὐτὰ μὲ τὸν Παπαδιαμάντη ποὺ μνημονεύομε,

σὲ τοῦτες τὶς σελίδες, τῇ θύμησίν του. Ἄς ἀκούσομε καλύτερα τὸν ἴδιο:

«Κάτω εἰς τὸ βάθος, εἰς τὸν λάκκον, εἰς τὸ βάραθρον, ὡς κελάρυσμα ρύακος εἰς τὸ ρεῦμα, φωνὴ ἐκ βαθέων ἀναβαίνουσα, ὡς μύρον, ὡς ἄχνη, ὡς ἀτμός, θρῆνος, πάθος, μελωδία, ἀνερχομένη ἐπὶ πτίλων αὔρας νυκτερινῆς, αἰρομένη μετάρσιος, πραεῖα, μειλιχία, ἄδολος, ψίθυρος, λιγεῖα, ἀναρριχωμένη εἰς τὰς ριπὰς, χορδίζουσα τοὺς ἀέρας, χαιρετίζουσα τὸ ἀχανές, ἱκετεύουσα τὸ ἄπειρον, παιδική, ἄκακος, ἐλισσομένη, φωνὴ παρθένου μοιρολογούσης, μινύρισμα πτηνοῦ χειμαζομένου, λαχταροῦντος τὴν ἐπάνοδον τοῦ ἕαρος.»

Τὸ ἀπόσπασμα εἶναι ἀπὸ τὸν *Ξεπεσμένο δερβίση*, πρωτοδημοσιευμένο τὸ 1896¹ καὶ προσπαθεῖ νὰ μεταδώσει μὲ λόγια τὴ συγκίνηση πού ἔνιωσε ὁ Παπαδιαμάντης σὰν ἄκουσε μιὰ χειμωνιάτικη νύχτα τὸν ἤχο τοῦ αὐλοῦ νὰ βγαίνει ὡς πνοὴ μελωδικὴ ἀπὸ τὰ χεῖλη τοῦ ντερβίση· ἔπαιζε τὸ νάι μέσα στὰ βάθη τῆς σήραγγας τοῦ σιδηροδρομικοῦ σταθμοῦ ὅπου εἶχε καταφύγει γιὰ νὰ βρεῖ

---

1. Τὸ 1896 εἶναι ἡ χρονιά πού τελοῦνται οἱ πρῶτοι Ὀλυμπιακοὶ ἀγῶνες σὲ μιὰ πόλη ὅπου ἡ ἀναβίωση τοῦ ἀρχαίου κλασικοῦ πνεύματος βρίσκεται στὸ ἀπόγειό της. Εἶναι χαρακτηριστικὸ ὅτι στὸ λεύκωμα πού κυκλοφορεῖ ἡ «Ἀκρόπολις» γιὰ τοὺς Ὀλυμπιακοὺς ἀγῶνες—ἕναν ὀγκώδη τόμο μεγάλου σχήματος—στὸ ὁποῖο κυριαρχεῖ μιὰ στάση ἑλληνολατρίας, ὁ Παπαδιαμάντης δημοσιεύει δύο ἄρθρα ἀναιρετικὰ αὐτῆς τῆς στάσης: τὸ ἕνα εἶναι «Αἱ Ἀθῆναι ὡς ἀνατολικὴ πόλις» καὶ τὸ δεύτερο «Ἱερεῖς τῶν πόλεων καὶ ἱερεῖς τῶν χωρίων». Δὲν μπορούμε, κατὰ τὸν Παπαδιαμάντη, νὰ φτάσομε στὸν Παρθενῶνα ἐὰν δὲν ξεδιψάσομε στὶς πηγὰς τῆς χριστιανικῆς ἀνατολῆς, μὲ ὁδηγὸ τὸν προστάτη τῶν Ἀθηνῶν καὶ μέγα μυστικὸ Διονύσιο τὸν Ἀρεοπαγίτη πού οἱ ἑλληνολάτρεις μελετητὲς τοῦ προσδίδουν τὸν τίτλο τοῦ Ψευδο-Διονυσίου.

ἀπάγκιο ἀπὸ τὸ τσουχτερὸ κρύο τῆς νύχτας. Ἐνῶ ὅμως τὰ δύο πρῶτα κομμάτια ἔχουν γραφεῖ ἀπὸ μύστες, ἀπὸ ἀνθρώπους δηλαδή πού εἶναι μπασμένοι στὰ μυστήρια πού ἐγκαλεῖ ὁ ἐκστατικὸς ἦχος τοῦ νάι, αὐτὸ ἐδῶ τὸ ἀπόσπασμα πού στέκεται ἀνάμεσα στὰ δύο, φανερώνει τὸν μυστικὸ κόσμον τοῦ νάι καὶ ἀγγίζει τὴν οὐσία τοῦ ἦχου καθὼς προσπαθεῖ νὰ ἀναπλάσει μὲ μετάρσιες λέξεις ὄχι πιά τὸν ἦχο, ἀλλὰ τὴ συγκίνηση τῆς παθιασμένης ψυχῆς τοῦ ἀνθρώπου πού τὸ ἄκουσε.

Μιλᾷει τὸ νάι τοῦ Ρουμ-ί:

Καθένας ἐρμηνεύει τοὺς φθόγγους μου σύμφωνα μὲ τὸν ἑαυτό του.

Κανεὶς ὅμως δὲν μπαίνει στὰ βάθη τῆς μυστικῆς καρδιάς μου.

Τὰ μυστικά μου συντροφεύουν τοὺς πονεμένους φθόγγους μου,

Κι ὅμως δὲ φανερώνονται στὸ αἰσθητήριο αὐτὶ καὶ μάτι.

Τὸ κείμενον φανερώνει πῶς ὁ ἄνθρωπος ἐρμηνεύει τοὺς φθόγγους πού φέρνει ἢ νυχτερινὴ αὖρα μὲ διαφορετικὸ αἰσθητήριο. Πῶς τὸ κατάφερε, αὐτὸ πού ἄλλοι πολεμοῦν ὀλόκληρη ζωὴ νὰ ἀποχτήσουν καὶ τοὺς ξεφεύγει, εἶναι ἄλλη ὑπόθεση. Ἐμᾶς ἐδῶ θὰ μᾶς ἀπασχολήσῃ ἡ ἀνάπτυξη αὐτοῦ τοῦ διαφορετικοῦ αἰσθητήριου πού κάνει καὶ τὸ ἴδιον τὸ ἔργο τόσο διαφορετικὸ ἀπὸ ὅλα τὰ ἄλλα, τὰ περιττὰ καὶ ἀχρείαστα πού ξεφύτρωναν καὶ ξεφυτρώνουν σὲ αὐτὸ τὸν τόπον, ὅπως καὶ ἄλλοῦ. Παντοῦ τὰ πάντα· σὲ αὐτὸ τὸν τόπον ὅμως, ἀπὸ παράδοση πάππου

πρὸς πάππον, εἶχαμε συνηθίσει νὰ περιοριζόμεστε μόνο στὰ ἀναγκαῖα καὶ νὰ ἀπορρίπτομε τὰ ἀχρεῖαστα. Ἡ διαφορά μας μὲ τὴ Δύση; Ἴσως. Αὐτὸ πὺ φαίνεται ξεκάθαρα στὸ ἔργο του μὲ τὴ λεπτομερειακὴ καταγραφὴ ἑνὸς κόσμου στὸ τελευταῖο στάδιο τῆς αὐτοκαταστροφῆς του, ἢ τῆς ἀπορρόφησής του ἀπὸ τὴ Δύση, τὸν βάζει στὸ χορὸ τῶν χρονικογράφων τῆς "Ἀλωσης" τοῦ Δούκα, τοῦ Φραντζῆ, τοῦ Κριτόβουλου. Ἄς ξαναγυρίσομε ὅμως στὸ ἐσωτερικὸ αἰσθητήριον, αὐτὸ πὺ δὲν ἔχει σχέση μὲ τίς πέντε αἰσθήσεις καὶ ἀντιλαμβάνεται μὲ τῆς ψυχῆς τὰ μάτια καὶ αὐτιά αὐτὸ πὺ δὲν μποροῦν νὰ δοῦν καὶ νὰ ἀκούσουν ἄλλοι, οἱ δοῦλοι τῶν αἰσθήσεων:

Ἡ παρέα πὺ φιλεῦει μερικὰ ποτηράκια μαστίχα τὸν ντερβίση, τοῦ ζητάει, μέσα στὴ γενικὴ εὐθυμία τῆς βραδιάς, νὰ παίξει κάτι στὸ νάι του. Φανταχτερὴ εἰκόνα· τὰ τσιμπουσακία αὐτὰ στήνονται στὰ πρόχειρα ὅποτε τύχει καὶ κερδίζει στὴ λοταρία κάποιος πὺ ζεῖ ἀπὸ τὰ τυχερὰ παιχνίδια· βάζουν γιουβetsάκι, κατεβάζουν κρασί, τραγουδᾶνε. Ἡ ἄγνοιά τους, ἢ μᾶλλον ἡ προσήλωσή τους στὸ «αἰσθητήριον αὐτὶ καὶ μάτι», καὶ ἡ ἀνατολίτικη ἐμφάνιση τοῦ ἀνθρώπου πὺ φιλεύουν στὸ τραπέζι τους θὰ πρέπει νὰ τοὺς προδιαθέτει γιὰ καρσιλαμάδες. Ἐντὶ αὐτῶν, ὁ ἦχος τοῦ νάι πὺ ἀνταποκρίνεται στὸ ἐσωτερικὸ αἰσθητήριον, τοὺς ξενίζει ὀλότελα. Ὁ Παπαδιαμάντης προσθέτει, γιὰ νὰ ξεκαθαρίσει τὰ πράγματα, πὺς ὁ ντερβίσης ἔπαιζε τὸν καθαυτὸ ἀμανέ· αὐτὸν πὺ τοὺς ἦταν ἀκατανόητος· τὸν ἀμανέ πὺ ἔπαιζε χρόνια κι ὁ ἴδιος καὶ εἶναι ἀκατανόητος ἀπὸ τοὺς πολλοὺς μέχρι σήμερα, τώρα πὺ ὀλοκληρώθηκε ἡ "Ἀλωση.

Τὴν ἴδια χρονιά πάντα (1896), κάνει ἓνα νυχτερινὸ περίπατο στὰ Ἐναφιώτικα· τὴν ἄλλη μέρα βεβαιώνει τοὺς ἀναγνώστες του πὼς ἡ Ἀθήνα εἶναι ὄντως ἀνατολίτικη πόλη, παρὰ τὸ δυτικὸ μανδύα ποὺ ἔχει μασκαρευτεῖ ἄτεχνα. Ὁ προορισμὸς τῆς εἶναι νὰ λειτουργεῖ «ὡς ἀνατολικὴ πόλις»:

«Ἐπάνω εἰς τὸ παραθυράκι, αἱ γάστραι μὲ τὰ βασιλικά, μὲ τοὺς μενεξέδες, καὶ μὲ πολλῶν λογιῶν φραγκολούλουδα... ἐφαίνοντο ὅτι ἐσειόντο ἴσως ἀπὸ τὴν νυκτερινὴν αὔραν, ὅπου ἔπνεεν εἰς τὸ ὕψωμα ἐκεῖνο...»

Ἦκουες μελιχίους ψιθυρισμοὺς ν' ἀναμιγνύονται μὲ τὴν νυκτερινὴν αὔραν, καὶ ὅλα αὐτά, ἡ μελωδία τῶν ἁσμάτων, τῆς κιθάρας οἱ φθόγγοι, τὸ φύσημα τῆς αὔρας, οἱ ψιθυρισμοὶ εἰς τὸ σκότος, καὶ τῶν ἀνθέων τὸ ἄρωμα, ἀπετέλουν κρᾶμά τι ἡδυπαθές, ἀπερίγραπτον, ἄρρητον, τὸ ὁποῖον μόνον ἡ τουρκικὴ λέξις γκιουζέλ θὰ ἠδύνατο κατὰ προσέγγισιν νὰ ἐκφράσῃ.»

Νομίζω πὼς ἀρχίζει νὰ φανερώνεται ὁ τρόπος λειτουργίας αὐτοῦ τοῦ ἄπιαστου αἰσθητήριου ποὺ μεταμορφώνει ὅ,τι πιάνει στὰ χέρια του ὁ κάτοχός του. Ὁ κόσμος τῆς ἀνατολῆς τὸ κρατάει στὸν κόλπο του: ἀχνοφαίνεται μέσα στὴ νύχτα, δυναμώνει τὴν ἔντασή του μὲ τὸ φύσημα τῆς αὔρας, πραγματοποιεῖται μέσα ἀπὸ τοὺς φθόγγους μιᾶς ἀπόμακρης μελωδίας.

«Ὁ κόσμος καὶ τὸ ἄσμα καὶ ἡ ἀπόλαυσις αὐτὴ μὲ ἀπεκοίμιζον ὠραῖα, κατ' ἐκεῖνον τὸν χρόνον. Ἐκτοτε εὐτυχίαν λογίζομαι ν' ἀκούω μουσικὴν καὶ ἄσμα κατὰ τὰς ὥρας τοῦ ὕπνου ἢ τῆς ἀυπνίας.»

Καὶ ἀμέσως στὸ "Ερως-Ηρως, γραμμένο τὴν ἐπόμενη χρονιά:

«Ὁ νέος εὐρίσκετο ἐν ἡμιασυνειδησίᾳ καὶ δὲν ἐνόει τίποτε. . . Ἐπειτα ἐκοιμήθη πάλιν, κ' ἐκοιμήθη ἐπὶ πολὺ. Ἄλλὰ μέσα εἰς τὸν ὕπνον τοῦ εἶχε συνειδησιν ὀνείρου μελωδικοῦ, οὕτως εἰπεῖν, ἐφέρετο ἐπὶ πτερύγων μουσικῶν φθόγγων, ἐπὶ πτίλων αὔρας ἑναρμονίου, λιγυρᾶς. Μετὰ πολλὴν ὥραν ἐξύπνησεν.

Ἦκουσεν εὐκρινῶς βιολιά, λαγοῦτα, λαλούμενα. Τί ἦτο;»

Ἀλήθεια, τί ἦταν; Ὁ ἦχος ἀκούγεται ἀκόμα πιὸ καθαρά μέσα στὸ κοσμικὸ φύσημα τῆς νυχτερινῆς αὔρας μεταμορφωμένος σὲ ἀπόκοσμη μελωδία στὸ Σταγόνα νεροῦ. Στὸ πανηγύρι τοῦ ἁγίου Γιάννη τοῦ Πρόδρομου, βγαίνει τὴ νύχτα ὁ ἄνθρωπος γιὰ νὰ ἀπολαύσει τὴ μαγεία τῆς σελήνης ποὺ χύνει τὸ ἀργυρὸ φῶς τῆς ἀπάνω στοὺς βράχους, τὴ μαργαρώδη λάμψη τῆς ἀπάνω στὰ φωσφορίζοντα κύματα, «τὴν ἄπειρον σκιαυγῆ θέαν, μὲ τὸν ψίθυρον τῆς αὔρας ἐπὶ τῶν θάμνων καὶ ἀγριελαιῶν, τοὺς μακρυσμένους φλοίσβους τῶν κυμάτων κάτω, τοὺς δούπους τοῦ ρεύματος εἰς τὴν χαράδραν τῆς βαθείας κοιλάδος, καὶ τοὺς μυστηριώδεις θροῦς, ἦχους, μορμύρους τῆς κοιμημένης φύσεως, ὡς ἐν ὀνείρῳ λικνιζομένης καὶ ἀναφρισσοῦσης». Ἐδῶ δὲν κοιμᾶται ὁ ἴδιος, οὔτε ὁ Γιωργῆς, ἀλλὰ ὀλόκληρη ἡ φύση ποὺ ἀνθρωπομορφώνεται καὶ λικνίζεται μέσα στὸ ὄνειρο ποὺ τῆς στέλνει ὁ Θεός. Ἐνα τραγούδι ἀκούγεται σὰν ψίθυρος ἀπὸ μερικὸς προσκυνητὲς ποὺ ἔχουν ξαπλώσει σιμὰ στοὺς θάμνους. Πῶς ἀλλιῶς μπορεῖ νὰ μιλήσει ὁ ἄνθρωπος μὲ τόση ὁμορφιὰ ποὺ

τοῦ θεοφανερόνεται, ἔξόν μὲ τὸ τραγοῦδι, τὸν ὕμνο, μοναδικὸ μέσο ἐπικοινωνίας μὲ τὸν ἀρμωστὴ τῆς θείας ἀρμονίας;

Τὴν ἴδια χρονιὰ πάντα, καταγράφει ἐκεῖνη τὴν ἀσύγκριτη στὴν ἀπλότητά της ἐπωδὸ «ἄσματος ἐπιθαλασσίου καὶ αἰθερίου ποιήματος κοινοτοπιακοῦ, ὑψηλοῦ, παθητικοῦ, ἀνιαροῦ καὶ σπαρακτικοῦ, τὸ ὁποῖον δὲν ὑπῆρξε ποτέ, καὶ τὸ ὁποῖον ποτέ δὲν ἔπαυσε νὰ ὑπάρχη· ἄς μὴ εὐρέθη ποιητῆς διὰ νὰ τὸ συνθέσῃ, μήτε μουσικὸς διὰ νὰ τὸ τονίσῃ.

Καλό σας κατευόδιο, φτωχοὶ τυραγνισμένοι!...», ἀφιερωμένο στοὺς βιοπαλαιστὲς πού «ἠγωνίων, κ' ἐπάλαιον κ' ἐτήκοντο, εἰς τὸ καραντὶ κ' εἰς τὴν χιονιάν» γιὰ ἓνα κομμάτι ψωμί. Τοὺς βλέπει νὰ ἀγωνιοῦν μέσα ἀπὸ τὸ βαπόρι πού τὸν πάει στὸ νησί του, ὁ κόπος τους νὰ καθαγιάζει τὴ σοδειά τους· τὸ ὑψηλὸ καὶ παθητικὸ ποίημά τους, δὲν ἔπαψε ποτέ νὰ ὑπάρχει, ὅσο δὲν ἔχουν τελειωμὸ τὰ πάθια κι οἱ καημοὶ αὐτοῦ τοῦ κόσμου. Λίγο πρὶν ψιθυρίσει τὸ ἐπιθαλάσσιο ἄσμα του, «ἡ αὔρα ἢ ἀπόγειος ἐφύσα δροσερωτέρα καὶ ψυχροτέρα ὀλονέν». Στὴ θάλασσα, στὴ στεριά, στὸ νησί του, στὴν Ἀθήνα τῆς ἀνατολῆς, παντοῦ ἢ αὔρα προεικάζει τὸ τραγοῦδι, τοῦ ἀφυπνίζει τὴ συνείδηση, βάζει σὲ λειτουργία τὸ ἐσωτερικὸ αἰσθητήριον. Ἡ αὔρα ἀποκαλύπτει ὄλον αὐτὸν τὸ μυστικὸ κόσμον, στὸ σκοτάδι. Ἡ ἔντασή του κλιμακώνεται μὲ μιὰ σειρὰ κοφτὰ ἐπίθετα ἢ οὐσιαστικά πού ἐνισχύουν τὸ αἰσθητήριον καθὼς αὐξάνουν τὴ δύναμή τους μὲ κάθε νέο ἐπίθετο ἢ οὐσιαστικὸ πού προστίθεται στὴ σειρὰ καὶ μεταφέρει λίγο πιο πάνω τὴν ἔνταση τοῦ προη-

γούμενου μέχρι να τεντώσει τη συγκίνηση στο έπακρο και να τη σβύσει με έναν τελευταίο φθόγγο, καθώς επαναφέρει το αίσθητήριο στην αρχική του μορφή, τη σιωπή ή τη σιγή. Από αυτή την άποψη όλα τα κομμάτια που κοιτάζουμε εδώ είναι μελωδικά επειδή επαναλαμβάνουν την ένταση της μουσικής κλίμακας που ξεκινάει από τη σιωπή, αναπτύσσει ένα κρεσέντο, σβύνει με ντιμινουέντο, για να καταλήξει στη σιωπή από όπου ξεκίνησε. Η ένταση της μουσικής κλίμακας, ένταση κάθε πραγματικής τέχνης, είναι τόσο φανερή στον *Ξεπεσμένο δερβίση*, το πιό μουσικό από όλα τα κομμάτια, που φτάνει μέχρι το βαθμό να αναπαράγει άκέρια όλη την οκτάβα της μουσικής κλίμακας. Η μελωδία του νάι ακούγεται μέσα στη σιωπή της νύχτας, «φωνή εκ βαθέων αναβαίνουσα, ως μύρον, ως άχνη, ως άτμός, θρηῆνος, πάθος, μελωδία», σταματάει για λίγο, παίρνει το μισό φθόγγο του ήμιτόνιου, δυναμώνει και συνεχίζει να ανεβαίνει, «άνερχομένη επί πτίλων αύρας νυκτερινῆς, αίρομένη μετάρσιος, πραεῖα, μειλιχία, ἄδολος, ψίθυρος, λιγεῖα», συνεχίζει το κρεσέντο «ἀναρριχωμένη εἰς τὰς ριπὰς, χορδίζουσα τοὺς ἀέρας, χαιρετίζουσα τὸ ἀχανές, ἰκετεύουσα τὸ ἄπειρον», αρχίζει να χάνει την έντασή της, «παιδική, ἄκακος», για να πέσει πρὸς τὰ κάτω διαγράφοντας κύκλους, «ἐλισσομένη, φωνή παρθένου μοιρολογούσης, μινύρισμα πτηνοῦ χειμαζομένου, λαχταροῦντος τὴν ἐπάνοδον τοῦ ἔαρος». Η ένταση της μουσικής κλίμακας είναι τόσο δυνατή, που μέχρι και ὁ ἀριθμὸς τῶν ἐπιθέτων που ἀρχίζουν με τὸ «αἰρομένη» και τελειώνουν με τὸ «λιγεῖα» είναι ἑφτά, ὅσοι δηλαδή οἱ φθόγγοι τῆς οκτάβας, ἢ οἱ ὀπές τοῦ νάι.

Στὸ *Λαμπριάτικος ψάλτης*, ὁ μπαρμπα Κωσταντὸς φεύγει τὸ βράδυ τῆς Ἀνάστασης ἀπὸ τὸν Ἅγιο Χαράλαμφο γιὰ νὰ πάει στὸν Ἄη Γιάννη. Τὸν φωτίζει τὸ φεγγάρι καὶ καθὼς περπατάει ἀνάμεσα στοὺς θάμνους, ἀκούει «τὸ δειλὸν κελάδημα ὀλίγων πτηνῶν κρυμμένων εἰς τὰς λόχμας, τὸν κρότον τῆς αὔρας σειούσης τοὺς κλώνας καὶ τὰς κορυφὰς τῶν δένδρων, καὶ τὸν μυστηριώδη θροῦν τῆς φυλλάδος τὸν παραγόμενον ὑπ' ἀγνώστων νυκτερινῶν πλασματίων, ὑπὸ μικρῶν κατωτέρων πνοῶν κρυπτουσῶν τὴν ὕπαρξίν των ἐν μέσῳ τοῦ σκότους καὶ τῆς μοναξίας». Καὶ πάλι ἀκούγονται οἱ ἴδιοι ἤχοι ποὺ ἐκπνέονται ἀπὸ τὴ νυκτερινὴ αὔρα τοῦ Σταγόνα νεροῦ: τὸν ψίθυρο τῆς αὔρας «ἐπὶ τῶν θάμνων καὶ ἀγριελαιῶν, τοὺς μυστηριώδεις θροῦς, ἤχους, μορμύρους». Ἡ μελωδία ἐδῶ βγαίνει καὶ αὐτὴ μέσα ἀπὸ τὴ φύση: «τὸ δειλὸν κελάδημα ὀλίγων πτηνῶν», τὰ νυκτερινὰ πλασμάτια, οἱ μικρὲς κατώτερες πνοές.

Στὸ *Βαρδιάνο στὰ σπόρκα* ὁ Βαυαρὸς γιατρὸς Βούντ, καπνίζοντας τὸ τσιμπούκι του, ἀκούει μέσα στὴν ἡσυχία τῆς νύχτας τοὺς ἤχους ποὺ βγάζει ἡ γκάντα τοῦ Ἀγκόρτζα· καὶ ἀποπνέοντας «πυκνὰ νέφη καπνοῦ ἀνερχόμενα εἰς τὸ φύλλωμα τοῦ πεύκου, τὸ συρίζον μελωδικῶς ἀπὸ τὸ φύσημα τῆς αὔρας τῆς νυκτερινῆς, ἔτεινε τὸ οὖς, ἤκουε τοὺς τραχεῖς μεμακρυσμένους ἤχους, ἐγέλα μοναχός του καὶ ἔλεγε:

— Κεῖνο τὸ Ἀγκόρτζα εἶναι πάλι... Ντιάολο!... Πῶς τὸ παίζει τὸ γκάντα... Πίνει, πίνει κρασί καὶ κἀνει κέφι τὸ ντιάολο!... Κάτε βράντυ, κάτε βράντυ... ὄρεξη ποὺ τὴν ἔχει.

Ἐκάγχαζεν, ἐρρόφα δύο ἢ τρεῖς ραγδαίας εἰσπνοάς καπνοῦ καὶ εἶτα ἐπέφερε.

— Κα-λά. Αὐτὸ εἶναι ζωὴ!... Νά, αὐτὴ ζωὴ μ'ἀρέσει ἐμένα... φυσικὴ ζωὴ... ντὶ Νατούρ... ντὰς Λέμπεν... ντὰς ἴστ, ντὰς Λέμπεν!».

Μέσα ἀπὸ ὅλες αὐτὲς τὶς πνοὲς ποὺ φυσοῦν μέσα στὴν καλοκαιριάτικη νύχτα, ἀνάμεσα στοὺς τραχεῖς ἤχους τῆς γκαίντας τοῦ μεθυσμένου τσομπάνη καὶ τὶς δύο ἢ τρεῖς ραγδαῖες εἰσπνοὲς καπνοῦ ἀπὸ τὸ τσιμπούκι τοῦ ἀγαθοῦ γιатροῦ, παρεμβάλλεται, σχεδὸν ἀπαρατήρητη, ἡ πραγματικὴ μελωδία, ὁ καθαυτὸ ἀμανές, τὸ φύσημα τῆς αὔρας ἀνάμεσα στὶς πευκοβελόνες. Τὸ παράξενο κράμα τῶν ἐλληνογερμανικῶν τοῦ Βαυαροῦ γιатροῦ, ποὺ μεταφέρεται τόσο πιστά, μέχρι ποὺ φτάνει νὰ γράφει τὰ οὐσιαστικά («ντὶ Νατούρ») καὶ («ντὰς Λέμπεν») μὲ κεφαλαῖα, ὅπως στὰ γερμανικά, ἐντείνει τὸ συναίσθημα τῆς ἀλλοτρίωσης ἀπὸ τὴ μυστικὴ πνοὴ ποὺ φυσάει δίπλα του ἀπαρατήρητη.

Καὶ πάλι, λίγο παρακάτω:

«Μετ' ὀλίγας στιγμᾶς ἠκούσθησαν σπαρακτικοὶ οἱ τραχεῖς φθόγγοι τῆς γκαίδας πλήττοντες τὰς εἰρηνικὰς ἠχούς, βουβαίνοντες τὸ μελωδικὸν σύριγμα τῆς αὔρας, τῆς φυσώσης τοὺς κλῶνας τοῦ μεγάλου πεύκου.»

Ταράζεται ξανά τὸ μήνυμα τῆς νυχτερινῆς αὔρας ἀπὸ τὴν ἐξωτερικὴ λειτουργία τοῦ αἰσθητήριου, ποὺ μὲ τὴ μορφή τῆς γκαίντας αὐτὴ τὴ φορὰ, χτυπάει ἀλύπητα τοὺς εἰρηνικοὺς ἤχους, βουβαίνει τὸ μελωδικὸ σφύριγμα τῆς αὔρας, καλύπτει («έντεχνα») τὸ μήνυμά της ἐκεῖ ποὺ πᾶει νὰ τὸ πιάσει ὁ ἀνυποψίαστος ἄνθρωπος καὶ τοῦ ξεφεύγει

μέσα από τὰ χέρια. Ἄν δὲν εἶναι αὐτὸ δαιμονικὴ συνεργία, δὲν ξέρω τί ἄλλο μπορεῖ νὰ εἶναι. Στὸν ἐπόμενον παράγραφο εἶναι κιόλας πολὺ ἀργὰ γιὰ τὴ σύλληψη τοῦ ἀδιόρατου διερχόμενου μηνύματος:

«Ἦναψε τὸ τσιμπούκι του, καὶ ἐκβάλλων μεγάλας τολύπας καπνοῦ ἀνεκλίθη ἐπὶ τοῦ ὄχθου πρὸς τὸν κορμὸν τοῦ δένδρου, πλαταγίζων τὰ χεῖλη, ἀκούων τοὺς ἤχους τοῦ ἀρχετύπου ὀργάνου, μειδιῶν, βλέπων ἐπάνω καὶ ρεμβάζων πρὸς τὸ βαθυπράσινον καὶ ψιθυρίζον ὑπὸ τῆς αὐρας φύλλωμα τοῦ πεύκου.» Τέλεια εἰκόνα τοῦ ἀνίκανου νὰ συλλάβει τὴν πνοὴ τῆς μυστικῆς αὐρας ἀνθρώπου, παραδομένου στὸ ἐξωτερικὸ αἰσθητήριον: στοὺς τραχεῖς ἤχους τῆς γκαίντας, στὴν ἀπόλαυση τοῦ καπνοῦ ποὺ ὄλο καὶ τὸν ἀπομακραίνει ἀπὸ τοὺς λεπτοὺς ψίθυρους τῆς αὐρας ποὺ πνέει στὸ φύλλωμα τοῦ δένδρου, πάνω ἀπὸ τὸ κεφάλι του. Κάτι πάει νὰ φανερωθεῖ, ἀλλὰ κρύβεται τὴν τελευταία στιγμή, καλύπτεται ἀπὸ ἐγκόσμιους ἤχους ποὺ πνίγουν τὸν ψίθυρό του. Ἡ ἀποκάλυψη δὲν ἔρχεται, ἢ λύτρωση ξεφεύγει. Τὸ γιατί θὰ τὸ δοῦμε παρακάτω. Γιὰ τὴν ὥρα, ἃς ξαναγυρίσωμε πίσω στὴν ἀνατολικὴ πόλη καὶ στοὺς ἡδυπαθεῖς ἤχους ποὺ τῆς ἀποκαλύπτονται μέσα ἀπὸ τὴν πνοὴ τῆς νυχτερινῆς αὐρας. Παρακολουθοῦμε τὸν γέροντα νὰ περνᾷ τὴν ὥρα τοῦ σούρουπου κοντὰ ἀπὸ τὸ παλιὸ Τζαμί.

«Ἐπῆρχον ἀνέκαθεν, ἐκτὸς τοῦ Τζαμίου τούτου, δύο ἄλλα, ἴσως μικρότερα. Τὸ ἐν εἶχε χρησιμεύσει ὡς φυλακὴ, ἂν καλῶς ἐνθυμοῦμαι, τὸ ἄλλο ὡς στρατιωτικὸς φοῦρνος. Ἐκεῖνο, περὶ οὗ ἐν ἀρχῇ ὁ λόγος, ἐχρησίμευεν ὡς στρατῶν τῶν ἀνδρῶν τῆς μουσικῆς. Τὸν χορὸν τῶν

ὄρχουμένων δερβισῶν διεδέχθη χορὸς μουσικῶν Ἑλλήνων.

Ὅταν ἐτύχαινε νὰ περάσῃς κάπου ἐκεῖ σιμά, κατ' ἐκείνους τοὺς χρόνους, ἤκουες τὸν εὐάρεστον καὶ παράξενον ἤχον τῶν χορδιζομένων ὀργάνων καὶ τῶν συλλαβιζομένων ἢ παραλλαγιζομένων μελωδιῶν. Καὶ διετίθεσο τότε εὐθύμως, καὶ ἐνόεις τί θὰ πῆ νὰ εἶναι τις δερβίσης.)

Ἡ ἐντύπωση, καταγραμμένη γιὰ τελευταία φορὰ ἀπὸ τὸν Παπαδιαμάντη, δὲν εἶχε ἀφήσει ἀδιάφορος τοὺς παλαιότερους ἐπισκέπτες τῆς ἀνατολικῆς πόλης. Περὶ πού ἕναν αἰῶνα πρὶν, γιὰ τὴν ἀκρίβεια στὶς 9-11 Φεβρουαρίου τοῦ 1812, τὸ Θέατρο τῆς Βουδαπέστης ἀνοίγε τὴν αὐλαία του μὲ τὸ ἔργο πού εἶχε συνθέσει ὁ Μπετόβεν τὸν προηγούμενον χρόνον, «Τὰ ἐρείπια τῶν Ἀθηναίων» («Die Ruinen von Athen»). Τοὺς στίχους αὐτοῦ τοῦ γιορταστικοῦ κομματιοῦ (Festspiele) εἶχε γράψει κάποιος Kotzebue. Τὸ ἔργο στὸ σύνολό του θὰ πρέπει νὰ ἔμοιαζε μὲ κάτι μεταξὺ πολὺ σοβαροῦ μουσικοῦ kitsch καὶ κακόγουστης ἐπιθεώρησης vaudeville, μὲ tableaux vivants ἀπὸ ἀρχαῖα θέματα καὶ παραστάσεις ἀπὸ τὴ σύγχρονη ζωὴ· μὲ ἄλλα λόγια ἦταν πολὺ γερμανικό, πολὺ βαρὺ, χωρὶς ἔχνος χιούμορ. Μετὰ τὴ φανφάρα τῆς οὐβερτούρας τὸ χορικό ἐξυμνοῦσε τὴν κόρη τοῦ Παντοδύναμου Δία, ἔπειτα ἀκολουθοῦσε τὸ δραματικὸ ντουέτο «Χωρὶς αἰτία νὰ ὑποφέρεις δουλεία» (Ohne Verschulden Knechtschaft dulden) καὶ ἀμέσως μετὰ ὁ χορὸς τῶν ντερβισάδων (Chor der Derwische) πού ἐξυμνοῦσαν καὶ αὐτοί, συνοδευμένοι ἀπὸ τοὺς μονοκόμματους ἤχους στρατιωτικῆς μπάντας, τὴν πόλιν τῶν Ἀθηναίων πού ἔχασε

μέσα στὰ ἐρείπια τὸ ἀρχαῖο κάλλος της, ἀλλὰ ἐξακολουθεῖ νὰ ἔχει στὰ μανίκια της διπλωμένο τὸ φεγγάρι (Du hast in deines Armels Falten den Mond getragen). Τὸ ἔργο τελειώνει θριαμβευτικὰ μὲ ἓνα Marcia alla Turca. Τί σχέση ἔχουν ὅλα αὐτὰ τὰ στρατιωτικὰ ἐμβατήρια ἐνὸς ξεκουρντισμένου αἰσθητήριου μὲ «τὸν εὐάρεστον καὶ παράξενον ἤχον τῶν χορδιζομένων ὀργάνων καὶ τῶν συλλαβιζομένων ἢ παραλλαγιζομένων μελωδιῶν»; ἄς κρίνει ὁ ἀναγνώστης. Τὸ σημαντικὸ ἐδῶ εἶναι πῶς ὁ Βαυαρὸς γιατρὸς στὰ χέρια τοῦ Παπαδιαμάντη δὲν ἀντιμετωπίζεται ὡς tableau vivant ἢ νεκρὴ φύση, ἀλλὰ ὡς ζωντανὸς ἄνθρωπος· τοῦ προσφέρεται μάλιστα καὶ ἡ πιθανότητα τῆς λύτρωσης. Ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριά οἱ ντερβίσηδες καὶ ὀλόκληρη ἡ πόλη τῶν Ἀθηνῶν μέσα στὰ ἐρείπια της (!) ὑποφέρουν τὰ πάνδεινα στὰ χέρια τοῦ Μπετόβεν.

Καὶ τοῦτο εἶναι πολὺ σημαδιακό: πῶς ἓνας ἄνθρωπος ποὺ ἀνήκει στοὺς κατακτητὲς αὐτοῦ τοῦ τόπου, διαβαίνει ἀπὸ τὴν Ἀθήνα καὶ ὄχι μόνον δὲ βλέπει ἐρείπια, ἀλλὰ δὲ χορταίνει νὰ θαυμάζει τὶς ὁμορφιές του.

«Ἐγὼ ὁ ταπεινός, ὁ γεμάτος ἐλαττώματα, ἔλιωσα νὰ διαβαίνω τὶς ἑπτὰ χῶρες τῆς Οἰκουμένης», γράφει στὸ Ὀδοιπορικὸ του (*Seyahatname*) ὁ Ἐβλιγιὰ Τσελεμπί. «Ἐγύρισα τὸν κόσμον, μὰ δὲν εἶδα σὲ καμιὰ χώρα τὰ ἀριστουργήματα ποὺ εἶναι σ' αὐτὴ τὴν πόλιν τῆς Ἀθήνας.» Χορδιζόμενα ὄργανα, ἡ πνοὴ τοῦ νάι χορδίζουσα τοὺς ἀέρας καὶ ὁ φουκαρὰς ὁ Φιλάρετος ὁ βιολιτζῆς ποὺ ὅταν ἔπαιζε γιὰ τὸ κέφι του «δὲν ἐπρόκειτο ἐδῶ περὶ χορδίσματος βιολίου ἢ παντὸς ὀργάνου ἀπλῶς· ἐπρόκειτο περὶ χορδίσματος ἀνθρώπου, τὸ ὁποῖον εἶναι ὅλως διά-

φορον πράγμα». Κάπως ἔτσι θὰ χόρδιζε ὁ ἀέρας κραδαίνοντας τὶς ψυχὲς μέσα στοὺς παλμούς πού ἔστελναν κύματα νυχτερινῆς αὔρας, καὶ τὴν ψυχὴ τοῦ Ἑβλιγιὰ σὰν μπῆκε στὸν Πύργο τῶν Ἀνέμων γιὰ νὰ προσευχηθεῖ. Ντερβίσης Μεβλεβὶ ὁ ἴδιος, ὅπως φαίνεται ἀπὸ τὸ Τσελεμπὶ πού εἶναι μοναστικὸς τίτλος τοῦ τάγματος, εἶναι πολὺ προσεχτικὸς σὲ ὅ,τι σχετίζεται μὲ τὸ τυπικὸ καὶ τὶς ἱεροτελεστιῖες τοῦ τάγματός του, πού δὲν τὶς ἀναφέρει πουθενά. Τὸ μόνο πού σημειώνει γιὰ τὸν Τεκὲ τῶν Ἀέρηδων, πού χρησιμοποιόταν ἀπὸ τοὺς Μεβλεβὶ τῆς Ἀθήνας ὡς χώρος προσευχῆς καὶ ἱεροτελεστιῶν, εἶναι πὼς «ὅταν ἓνας ἄνθρωπος μπεῖ μέσα σ' αὐτὸν τὸν κωνικὸ θόλο, ἀναστατώνονται τὰ σωθικά του καὶ ξεραίνει καὶ τὰ βγάζει ὅλα κομμάτια-κομμάτια, κίτρινη χολή, μαύρη χολή, ροχάλες καὶ χυλούς», γιὰ νὰ τονίσει συμβολικὰ τὴ μεταμόρφωση τοῦ παλαιοῦ ἀνθρώπου πού ξερνάει τὰ ὑπολείμματα τῆς πρότερης ἀμύητης ζωῆς του γιὰ νὰ μπεῖ καθάριος καὶ ἄγνος στὴ νέα. Θὰ ξαναγυρίσουμε σὲ λίγο στοὺς Ἀέρηδες, στοὺς ντερβίσηδες καὶ στὸ νάι: σὲ αὐτὸ τὸν κόσμον τῆς ἀνατολῆς καὶ στοὺς ἤχους του πού ἑναρμονίζονται μὲ τὰ ἀρχαῖα κτίσματα πού τοὺς θυμοῦνται καὶ τοὺς ἀναγνωρίζουν, πού δὲν ἐκπλήσσονται μὲ τὴ φωνή τους· «καὶ ἄλλοτε τὴν εἶχον ἀκούσει. Καὶ εἰς τοὺς αἰῶνας τῆς δουλείας καὶ εἰς τοὺς χρόνους τῆς ἀκμῆς». Καιρὸς εἶναι τώρα νὰ δοῦμε τί σημαίνει γιὰ τὸν ἴδιο τὸν Παπαδιαμάντη «ἡ φωνὴ αὔρας λεπτῆς» πού τόσο ἐπίμονα ἔρχεται καὶ ξανάρχεται μέσα στὰ γραφτά του γιὰ νὰ σημαδέψει αὐτὸ πού ὀνομάσαμε ἐσωτερικὸ αἰσθητήριον. Εἶπαμε παραπάνω πὼς βρίσκει τὴν πλέρια

της έκφραση στὸν *Ξεπεσμένο δερβίση*. Διαβάζω τὸ κείμενο:

«Παρῆλθεν ὥρα. Ὁ κλήτωρ, ὅστις ἐπεριπάτει ἐκεῖ τριγύρω, ἐσκέπτετο τί νὰ εἶχε γίνει ὁ δερβίσης, τὸν ὁποῖον εἶχεν ἰδεῖ νὰ καταβαίνη εἰς τὴν σήραγγα.

Ποῦ νὰ εἶναι;

Εἰς τὴν ἐρώτησιν αὐτὴν τὴν ἄφωνον ἀπήντησε φωνή, ἦχος, μέλος γλυκύ.»

Κάτι γνώριμο μὲ πηγαίνει σὲ ἓνα ἄρθρο του· ὁ τίτλος του: *Φωνὴ αὔρας λεπτῆς*. Ἀρχίζει μὲ τὸ τροπάριο τῆς ἑορτῆς τοῦ Προφήτη Ἡλία. «Αὔρα πραεῖα ὑπέδειξε, καὶ λεπτοτάτη Κύριον σοὶ Ἡλιού». Ξεφυλλίζω τὴ Γραφή. *Βασιλειῶν Γ'* 19, 23. Ὁ Προφήτης ἔχει χωθεῖ σὲ μιὰ σπηλιὰ τοῦ ὄρους Χωρήβ. Ἀναζητᾷ τὸ Θεό, νὰ τὸν λυτρώσει ἀπὸ τὴ μανία τοῦ κόσμου ποὺ τὸν καταδιώκει. Ποῦ νὰ εἶναι; Στὴν ἐρώτησίν του αὐτὴ τὴν ἄφωνη δὲν ἀπαντᾷ ὁ Θεὸς μὲ πνεῦμα, δηλαδὴ μὲ φύσημα βίαιο, οὔτε μὲ σεισμό, οὔτε μὲ φωτιά, ἀλλὰ μὲ «φωνὴ αὔρας λεπτῆς» ποὺ φυσάει μελωδικὰ τριγύρω καὶ τοῦ χαϊδεύει μὲ τοὺς γλυκοὺς φθόγγους τῆς τὸ πρόσωπό του. Ξαναγυρίζω στὸν Παπαδιαμάντη:

«Ὁ Θεὸς ἐφανερῶθη εἰς τὸν Προφήτην ὄχι ἐν τῷ πνεύματι τῷ βιαίῳ, ὄχι ἐν τῷ συσσεισμῷ, ὄχι ἐν πυρί, ἀλλ' ἐν φωνῇ αὔρας λεπτῆς. Καὶ ἡ φωνὴ τῆς αὔρας τῆς λεπτῆς εἶναι ἡ φωνὴ τοῦ πράου Ἰησοῦ, εἶναι ἡ φωνὴ τοῦ Εὐαγγελίου. Διὰ τοῦτο λέγει ὁ μελωδός, “Ἰησοῦ τῷ πράῳ ψάλλομεν”. Καὶ διὰ τοῦτο, θαρρούντως ἐπιφέρομεν ἡμεῖς, ὀφείλομεν νὰ ψάλλωμεν ἐν Ἐκκλησίᾳ μὲ πραεῖας φωνάς, μὲ φωνὴν αὔρας λεπτῆς, καὶ ὄχι μὲ πολυφωνίας

καὶ παραφωνίας, αἵτινες ὁμοιάζουν μὲ τὸ πνεῦμα τοῦ ἀνέμου τὸ βίαιον καὶ μὲ τὸν συσσεισμόν, μέσῳ τῶν ὁποίων δὲν ἐφανερώθη ὁ Θεός». Ἐδῶ ἔχομε τὴν καταδίκη τῆς θύραθεν μουσικῆς, αὐτῆς ποὺ τέρπει πρόσκαιρα τὶς αἰσθήσεις, αὐτῆς ποὺ μᾶς ἀπομακραίνει ἀπὸ τὸν πρᾶο Ἰησοῦ, ἀπὸ τῆ φωνῆ αὔρας λεπτῆς, ἀπὸ τῆ Θεοφάνεια. Συνεχίζω μὲ τὸ κείμενο τοῦ *Ξεπεσμένου δερβίση*. Ἀκούγεται ἡ γλυκιὰ μουσικὴ ποὺ βγαίνει ἀπὸ τὸ νάι τοῦ δερβίση.

«*Αὔρα, οὐρανός, ἄσμα γλυκερόν, μελιχρόν, ἄβρόν, μεθυστικόν.*

Νάϊ, νάϊ.

Κατὰ δύο κοκκίδας, διαφέρει διὰ νὰ εἶναι τὸ Ναί, ὅπου εἶπεν ὁ Χριστός.

Τὸ Ναί τὸ ἡμερον, τὸ ταπεινόν, τὸ πρᾶον, τὸ Ναί τὸ φιλάνθρωπον.»

Τὰ λόγια περισσεύουν μπροστὰ στὸ Θεοφανέρωμα. Γιὰ τὸν Παπαδιαμάντη, δύο εἶναι τὰ σημάδια τῆς θείας παρουσίας: ἡ αὔρα, καὶ ἡ μελωδία ποὺ τῆ συνοδεύει. Πολλὲς φορές ἡ μελωδία βγαίνει μέσα ἀπὸ τὰ πλάσματα τοῦ Θεοῦ καὶ τὶς φωνές τους, τὰ κελαδήματα τῶν πουλιῶν. Τότε ἡ ἔκστασή του γίνεται ἀσυγκράτητη καὶ τὸν πηγαίνει στὴν καρδιὰ τῆς ἐρωτικῆς πράξης. Ὁ Θεὸς φανερώνεται στὸν ἄνθρωπο μέσα ἀπὸ τὸν κόσμον καὶ τοὺς ἤχους τοῦ ποὺ τὸν γεμίζουν καὶ ὁ ἄνθρωπος ἐπικοινωνεῖ μὲ τὸ Θεὸ μὲ τὴν εὐχαριστιακὴν πράξιν τοῦ ἔρωτα καθαγιαζόμενος μὲ αὐτὸ τὸν τρόπο τὸ δῶρο τῆς ζωῆς ποὺ τοῦ χαρίστηκε ἀπὸ θεία φιλάνθρωπία. Ὅλα αὐτὰ πραγματώνονται μέσα ἀπὸ τὴν καθαρότητα τῆς παιδικῆς ψυ-

χῆς πού μόνο αὐτή μπορεῖ νὰ χαρεῖ ἀμόλευτα τὴν ἔκσταση τοῦ θείου ἔρωτα πού δὲν ἔχει κρυσταλλωθεῖ ἀκόμα σὲ σαρκικό. Παρ' ὅλα αὐτὰ δὲν ἀναιρεῖται ἡ σάρκα. Ἰσαῖσα, ἡ ἐμπειρία εἶναι δυνατὴ μόνο μέσα ἀπὸ τὶς αἰσθήσεις πού δέχονται πλέρια πάνω τους τὴ θεία πνοὴ τῆς αὔρας καὶ πού ἀπὸ ἀπλὴ πνοὴ τὴν ἐκ-στασιάζουν σὲ θεῖο ἔρωτα. Ὁ Θεὸς γίνεται μιὰ ὀξιά καὶ διαπνέει τὸν κορμό, τὰ φύλλα της. Διαβάζω τὸ Ἵπο τὴν βασιλικὴν δρυῖν. Ὁ μικρὸς Ἀλέξανδρος ξεφεύγει ἀπὸ τὴν προσοχὴ τῶν γονιῶν του καὶ τρέχει ξέφρενος στὸ ἀγαπημένο λημέρι του· φοβᾶται μὴν τὸν ἀνακαλύψουν, δὲ θέλει νὰ μοιραστεῖ τὸ μυστικό του, πού τὸ φυλάει σὰ θησαυρό, μὲ κανέναν.

«Ἡμην κατάκοπος, κάθιδρος καὶ πνευστιῶν. Ἄμα ἔφθασα, ἐρρίφθην ἐπὶ τῆς χλόης, ἐκυλίσθην ἐπάνω εἰς παπαροῦνες καὶ χαμολούλουδα. Ἄλλ' ὅμως ἡσθανόμην κρυφὴν εὐτυχίαν, ὄνειρώδη ἀπόλαυσιν. Ἐρρέμβάζον ἀναβλέπων εἰς τοὺς κλῶνάς της τοὺς κραταιούς, καὶ ἡνοιγόκλειον ἡδυπαθῶς τὰ χεῖλη εἰς τὴν πνοὴν τῆς αὔρας της, εἰς τὸν θροῦν τῶν φύλλων της. Ἐκατοντάδες πουλιῶν ἀνεπαύοντο εἰς τοὺς κλῶνάς της, ἔμελλον τρελὰ τραγούδια. . . Δρόσος, ἄρωμα καὶ χαρμονὴ ἐθώπευον τὴν ψυχὴν μου. . . Ὁ κορμὸς μου ἐφάνη ὅτι διεπλάσσετο καὶ ἐμορφοῦτο εἰς ὄσφυν, εἰς κοιλίαν καὶ στέρνον, μὲ δύο κόλπους γλαφυρούς, προέχοντας. . .»

Ἡ ἴδια ἀσυγκράτητη ἐρωτικὴ ἔνταση, ὄργασμὸς θείας παρουσίας στὸ *Ὀνειρο στὸ κῦμα*:

«Ἐμάντευα τὸ στέρνον της, τοὺς κόλπους της, γλαφυρούς, προέχοντας, δεχομένους ὅλας τῆς αὔρας τὰς ριπὰς καὶ τῆς θαλάσσης τὸ θεῖον ἄρωμα.» Καὶ ἀμέσως ὅλη

ἡ μουσικὴ κλίμακα ποὺ ἀρχίζει μὲ τὴν πνοὴ τοῦ αὐλητῆ, λές καὶ βγαίνει ἀπὸ τὸ σουραύλι τοῦ βοσκόπουλου ποὺ μαρτυράει τὸ θεῖο ὄραμα, γιὰ νὰ ἐνωθεῖ μὲ τὴν ἐρωτικὴ θεία πνοὴ τῆς δημιουργίας: «³ Ἦτον πνοή, ἴνδαλαμα ἀφάνταστον, ὄνειρον ἐπιπλέον εἰς τὸ κῦμα· ἦτον νηρηίς, νύμφη, σειρήν, πλέουσα, ὡς πλέει ναῦς μαγικὴ, ἢ ναῦς τῶν ὀνείρων. . .»

Ἡ *Βασιλικὴ* δοῦς εἶναι ἡ ἀπόκριση τοῦ ἀδελφιδοῦ στὴ Σουλαμίτιδα νεράιδα τοῦ "Ὀνειρο στὸ κῦμα. Τὰ δύο ἀφηγήματα, γραμμένα μὲ πέντε μηνῶν διάστημα μεταξύ τους, ἔχουν κοινὴ ἀφετηρία καὶ κοινὴ ἀπόληξη. Ἡ γλώσσα ποὺ ἐνδύονται καὶ τὰ δύο, ὡς ἄρραφος χιτῶν, εἶναι γλώσσα βιβλική, συγκερασμένη μὲ πρωτόγονες εἰκόνες βουκολικῆς, μυθικῆς ἔντασης. Ἐνας ἄκρατος ἐρωτισμὸς θείας μέθης ζωντανεῖ τὸν ὄνειρικὸ κόσμον τῆς ἀκρογιαλιᾶς καὶ τῆς κοιλάδας. Ἡ θάλασσα καὶ ἡ στεριὰ δονοῦνται ἀπὸ κρούσματα νυμφῶν, σειρήνων, νεράιδων, μέσα στοὺς ἤχους τοῦ αἰπολικοῦ ἄσματος τοῦ βοσκόπουλου ποὺ παραδίδεται στὸ ὄνειρό του. Ἡ λεπτὴ πνοή, ἡ δρόσος, ἡ αὔρα ἢ πραεῖα τοῦ ὀνείρου, ἡ χλιαρὴ πνοὴ τοῦ ἰνδάλαματος στὰ μάγουλά του, τὸ ἀπαλὸ σῶμα τοῦ φορτίου τοῦ εὐάγκαλου, ἡ αἰθέρια ἐκείνη ἐπαφὴ τοῦ ἀνθρώπου μὲ τὴ γοητεία τοῦ ὀνείρου ποὺ πλέει μαζί του στὸν ἀφρὸ τῶν κυμάτων, τοῦ χαρίζει ἐκείνη τὴν ἐλαφράδα ποὺ θὰ τὸν συντροφεύει γιὰ πάντα στὴ ζωὴ. Εἶναι ὁ ἀνθρώπος ποὺ κατόρθωσε νὰ συλλάβει καὶ νὰ σώσει ἀπὸ τὸν πνιγμὸ καὶ τὸν καταποντισμὸ τὸ ὄνειρό του, ἔστω καὶ γιὰ μιὰ στιγμή, νὰ τὸ κρατήσῃ μελιχρὸ καὶ ἀνάλαφρο στὰ χέρια του, καὶ αὐτὸ τὸ ὄνειρο δικαίωνει τὴ ζωὴ του.

Αὐτὰ τὰ δυὸ κείμενα μαζί, εἶναι τὸ Ἶσμα Ἶσμάτων τοῦ Παπαδιαμάντη, ἐρωτικά καλέσματα Νυμφίου ποὺ τὰ ρίχνει σὰν ὄνειρα στὸν ἀδιάφορο καὶ ἀνέραστο κόσμο ποὺ τὸν περιβάλλει. Ἡ Μοσχούλα θυμίζει «τὴν νύμφην τοῦ Ἶσματος τὴν ἡλιοκαυμένην . . . Ἴδου εἶ καλή, ἡ πλησίον μου, ἰδου εἶ καλή· ὀφθαλμοί σου περιστραφαί. . .». Μᾶς δίνεται μόνο ἡ ἀρχή, ἡ ἀφορμή. Ἡ ὑπόλοιπη σύνθεση τοῦ Ἶσματος εἶναι καταδική του. Ἡ Μοσχούλα τοῦ φαίνεται νὰ μοιάζει «μὲ τὴν μικρὴν στέρφαν αἶγα . . . μὲ κατάστιλπνον τρίχωμα» ποὺ τὴν εἶχε βαφτίσει Μοσχούλα. Ἡ εἰκόνα, ὅπως καὶ ἡ γλώσσα, εἶναι παρμένη ἀπὸ τὸ Ἶσμα Ἶσμάτων, «τρίχωμά σου ὡς ἀγέλαι τῶν αἰγῶν (4, 1). Ὁ Παπαδιαμάντης συμπληρώνει τὰ πρόσωπα:

Ἐξελθε σὺ ἐν πτέρναις τῶν
ποιμνίων καὶ ποιμαίνε τὰς ἐ-
ρίφους σου ἐπὶ σκηνώμασι τῶν
ποιμένων. (1, 8)

Ἐκεῖ ἤρχιζεν ἡ περιοχὴ μου.
Ἔως ἐκεῖ κατηρχόμην συχνά,
κ' ἔβοσκα τὰς αἶγας τῶν κα-
λογήρων, τῶν πνευματικῶν πα-
τέρων μου.

Ἐζήτησα αὐτὸν καὶ οὐχ εὖ-
ρον αὐτόν. (3, 1)

Ἐφώναζα ὡς τρελός:
— Μοσχούλα! . . . ποῦ εἶν' ἡ
Μοσχούλα;

ἐκάλεσα αὐτόν, καὶ οὐχ ὑπή-
κουσέ μου. (3, 1)

Καθὼς ἤκουσε τὴν φωνὴν μου,
ἔκλεισε τὸ παράθυρον κ' ἔγινεν
ἄφαντη.

Μέσα στὸ «φῶς τῆς σελήνης τὸ μελιχρὸν» ὅπου φωσφορίζουν τὰ κύματα, τὴν βλέπει νὰ κολυμπάει γυμνή,

εἶχε βρέξει τὴν κόμην της, ἀπὸ τοὺς βοστρύχους τῆς ὁποίας ὡς ποταμὸς ἀπὸ μαργαρίτας ἔρρεε τὸ νερόν, καὶ εἶχεν ἀναδύσει·

ἔβλεπε κατὰ τύχην πρὸς τὸ μέρος ὅπου ἤμην ἐγὼ

ἔβλεπα ... τὸν τράχηλόν της τὸν εὐγραμμον ... τοὺς βραχίονας τοὺς τορνευτούς... Διέβλεπα τὴν ὀσφύν της τὴν εὐλύγιστον, τὰ ἰσχία της, τὰς κνήμας, τοὺς πόδας της... Ἐμάντευα τὸ στέρνον της, τοὺς κόλπους της, γλαφυρούς, προέχοντας...

ἡ κεφαλὴ μου ἐπλήσθη δρόσου καὶ οἱ βόστρυχοί μου ψεκάδων νυκτός· (5, 2)

ἀπόστρεψον ὀφθαλμούς σου ἀπεναντίον μου, ὅτι αὐτοὶ ἀναπτέρωσάν με (6, 5)

ὁ τράχηλός σου ὡς πύργος ἐλεφάντινος (7, 5) ... ὀμφαλός σου κρατῆρ τορευτός (7, 3)... χεῖρες αὐτοῦ τορευταὶ χρυσαῖ (5, 14) ... κνήμαι αὐτοῦ στῦλοι μαρμάρινοι (5, 15) ... μαστοὶ σου ὡς βότρυες τῆς ἀμπέλου. (7, 9)

Ζεῖ μὲ τίς αἰσθήσεις του: «Ἐβλεπα». Ξανοίγεται στὸ ὄνειρο: «Διέβλεπα». Ζεῖ τὸ ὄνειρο: «Ἐμάντευα». Ἐκεῖ πού κλιμακώνεται τὸ ὄνειρο, στοὺς κόλπους της τοὺς γλαφυρούς, τοὺς προέχοντας, φυσάει ἡ αὔρα μὲ τίς ριπὲς τῆς θάλασσας φορτισμένες μὲ «θεῖον ἄρωμα ... ὁσμὴ μύρων σου ὑπὲρ πάντα τὰ ἀρώματα» (1, 3). «Εἶχα μείνει χάσκων, ἐν ἐκστάσει, καὶ δὲν ἐσκεπτόμην πλέον τὰ ἐπίγεια.»

Σὲ αὐτὴ τὴν ἀνάστασι τῆς θείας μέθης, ἔξω — ἐν ἐκστάσει — ἀπὸ τὰ ἐπίγεια μᾶς ὀδηγεῖ, ἀπὸ τὸν κόσμον τῶν αἰσθήσεων μᾶς μπάζει στὸν κόσμον τῶν νοημάτων. Κατὰ τὸν ἀλληγορικὸν τρόπο τοῦ Ἄσματος, μεταχειρίζεται τὸν αἰσθητὸν κόσμον ὡς σύμβολο τοῦ νοητοῦ. Τὸ Ἄσμα χρησιμοποιοεῖ τὴ γλῶσσα ὡς ὄργανο γιὰ νὰ μᾶς μεθύσει μέσα στὴ σιωπὴ τῆς ἔκστασης τῆς ἐρωτικῆς πνοῆς, ἐκεῖ ὅπου γλῶσσα δὲν ἐκφράζει τὰ ἀνέκφραστα, ἐκεῖ ποῦ ἡ μέθη τῶν αἰσθήσεων εἶναι τόσο τέλεια, ποῦ ἀποκλείεται νὰ εἶναι αἰσθησιακὴ, ἀφοῦ τέτοια ἔκστασι δὲν μπορεῖ νὰ μᾶς προσφέρει ὁ κόσμος τῶν σωμάτων, τῆς ὕλης καὶ πάσης σαρκός. Σιγησάτω πᾶσα σὰρξ βροτεῖα, μπροστὰ στὸ μυστήριον . . .

«Ἀκούσατε τῶν μυστηρίων τοῦ Ἄσματος τῶν Ἀσμάτων· ὑμεῖς ἐντὸς γένεσθε τοῦ ἀκηράτου νυμφῶνος λευχειμονοῦντες τοῖς καθαρῶς τε καὶ ἀμολύντοις νοήμασιν. Μὴ τις ἐμπαθῆ καὶ σαρκώδη λογισμὸν ἐπαγόμενος καὶ μὴ ἔχων πρέπον τῷ θείῳ γάμῳ τὸ τῆς συνειδήσεως ἔνδυμα συνδεθῆ τοῖς ἰδίοις νοήμασι, τὰς ἀκηράτους τοῦ νυμφίου τε καὶ τῆς νύμφης φωνὰς εἰς κτηνώδη καὶ ἄλογα καθέλκων πάθη . . .» (765, 1-8).

Ὁ ἅγιος Γρηγόριος Νύσσης, στὸ Ἐξήγησις τοῦ Ἄσματος τῶν Ἀσμάτων, ἐξάντλησε τὸ κείμενον, ἀνάπλασε κάθε λέξη, ἔψαξε κάθε νόημα κρυφόν, διύλισε κάθε σημαντικὸν λόγον σὲ πνευματικόν, ἐπειδὴ τὸ γράμμα ἀποκτείνει ἐνῶ τὸ πνεῦμα ζωοποιεῖ, ἔψαξε «ἐν παραβολαῖς, ἐν ὁμοιώμασιν, ἐν σκοτεινοῖς λόγοις, ἐν ἀποφθέγμασι τοῖς δι' αἰνιγμάτων προφερομένοις» (761, 8-10), γιὰ νὰ φανερώσει σὲ ὅλη τὴ μυστικὴ τῆς ἡσυχίας, τὴν ἔνωσιν τοῦ

Νυμφίου με τὴ νύμφη Του, τοῦ Χριστοῦ με τὴν Ἐκκλησία, τοῦ Θεοῦ με τὴν κτίση Του.

Στὸ ὄνειρο στὸ κύμα ὁ ἄνθρωπος ἔζησε τὸ ὄνειρό του, τὸ κράτησε γιὰ μιὰ στιγμή στὰ χέρια του. Τόσο τοῦ δόθηκε νὰ τὸ χαρεῖ, ὁ ἔρωτάς του ἔμεινε ὄνειρικός, ἤπια τὸ θεῖο ἄρωμα τῆς νύμφης μόνος του, χωρὶς νὰ μοιραστεῖ τὴ χαρὰ του μαζί της.

Στὸ Ὑπὸ τὴν Βασιλικὴν δρυῖν, τὸ ὄνειρο παίρνει ἄλλη μορφή. Αὐτὴ τὴ φορὰ εἶναι ἀποφασισμένος νὰ τὸ πάει παραπέρα, νὰ τὸ ὀλοκληρώσει. Ἐξ ἄλλου, αὐτὴ ἡ νύμφη ἢ Ἀμαδρυὰς ποὺ εἶναι ἐνσαρκωμένη στὴν ὄξυά, δὲν εἶναι σὰν τὴν Μοσχούλα, (νηρηίς, νύμφη, σειρήν, πλέουσα, ὡς πλέει ναῦς μαγική, ἢ ναῦς τῶν ὀνείρων . . .), δὲν εἶναι ὄνειρο ποὺ πλέει στὸ κύμα, ἀλλὰ νύμφη στεριωμένη στὸ χῶμα, («ἐπιβάλλουσα ὡς νύμφη, ποθητὴ νύμφη τῶν δασῶν, δρυῖς μαγική . . . με ἐγοήτευε καὶ με ἐκάλει, ὡς νὰ ἦτο πλάσμα ἔμψυχον, κόρη παρθενικὴ τοῦ βουνοῦ»). Αὐτὴ τὴ φορὰ τὸ κάλεσμά της εἶναι ἔντονο καὶ ξεκάθαρο.

Μ' ἔθελγε, μ' ἐκήλει, μ' ἐκά- . . . ἐκάλεσα αὐτόν . . . (3, 1)
λει ἐγγύς της. ἐλθέ, ἀδελφιδέ μου . . . (7, 12)

Κι αὐτὴ τὴ φορὰ τὸ κάλεσμα ἔρχεται μέσα ἀπὸ τὸ ὄνειρο: «ἐρρέμβαζον γλυκά, ὠνειρευόμην τὴν δρυῖν, ἡσθανόμην . . . ὄνειρώδη ἀπόλαυσιν. Ἐρρέμβαζον ἀναβλέπων . . . τὸ μαντικὸν ὄνειρον . . . τὸ πόρισμά μου, τὸ ἐν ὀνείρω ἐξαχθὲν . . . ὡς συνέχειαν τοῦ ὀνείρου. . .».

Κι ἐδῶ τὰ νοήματα παραμένουν καθαρὰ καὶ ἀμόλυν-

τα, χωρὶς ἐμπαθεῖς, σαρκώδεις λογισμοῦς. Ἐπὶ τὰ φύλλα της σταλάζει καὶ ρέει ὀλόγυρά της «μάννα ζωῆς, δρόσος γλυκασμοῦ, μέλι τὸ ἐκ πέτρας». Οἱ «ἐν παραβολαῖς, ἐν ὁμοιώμασιν» λόγοι συνεχίζονται καὶ συμπληρώνουν ξανά τις εἰκόνες τοῦ Ἑσματος τῶν Ἑσμάτων ποὺ εἶχαν μείνει ἀνολοκλήρωτες στὸ ὄνειρο στὸ κῆμα. «Ἐθαλπὸν οἱ ζωηφόροι ὁποῖ της ἔρωτα θείας ἀκμῆς, κ' ἔπνεεν ἡ θεσπεσία φυλλὰς της ἡμερον τρυφῆς ἀκηράτου. . . Ἐπόθουν . . . νὰ τὴν ἀπολαύσω. . .»

Νὰ προσπαθῆσω ν' ἀναρριχηθῶ εἰς τὸ πελώριον στέλεχος . . . ν' ἀναβῶ εἰς τὸ σταύρωμα τῶν κλάδων της, ν' ἀνέλθω εἰς τοὺς κλῶνας, νὰ ὑψωθῶ εἰς τοὺς ἀκρέμονας. . .

εἶπα· ἀναβήσομαι ἐπὶ τῷ φοινίκι, κρατήσω τῶν ὕψων αὐτοῦ. (7, 9)

Ὅλην τὴν νύκτα, κοιμώμενος καὶ ἀγρυπνῶν, ἀνειρευόμην τὴν δρῦν . . . καθὼς ἐξάνοιγα τὸ πρῶτον τὴν δρῦν. . .

Ἐπὶ κοίτην μου ἐν νυξίν ἐζήτησα ὃν ἠγάπησεν ἡ ψυχὴ μου (3, 1) . . . Ἐγὼ καθεύδω καὶ ἡ καρδία μου ἀγρυπνεῖ. . . Ἄνοιξόν μοι, ἀδελφὴ μου. (5, 2)

Μέσα στὸ γλυκὺ ἔαρ, στὴν ἀνοιξὴ τῆς Ἀνάστασης, «τὴν πρωίαν ἐκείνην τοῦ Μεγάλου Σαββάτου», μὲ τὸ «Ἀνάστα ὁ Θεὸς» ποὺ ψέλνει ὁ παπὰς μέσα στὴ δαφνοφορεμένη ἐκκλησιά, καὶ ραίνει τοὺς πιστοὺς μὲ πέταλα ρόδων καὶ μενεξέδων, πρὶν τὴν ἀπόλυση τῆς λειτουργίας, ὁ μικρὸς Ἀλέξανδρος («ἔγινεν ἄφαντος») γιὰ νὰ πάει στὴν

έρωμένη του «... ν' άσπασθῶ τήν έρωμένην μου». Στο δρόμο βλέπει άπό μακριά βοσκούς και για να μην τον μαρτυρήσουν στους γονεΐς του, κρύβεται στους θάμνους. Θέλει να άποφύγει τήν τύχη τῆς νύμφης τοῦ Ἄσματος, πού τήν βρῆκαν οἱ φύλακες «οἱ κυκλοῦντες έν τῇ πόλει» καθώς έψαχνε τόν άγαπημένο της, και τήν χτύπησαν, τήν τραυμάτισαν άπονα. Μόλις φεύγουν, συνεχίζει «άσθμαίνων» τόν δρόμο του, φτάνει στήν κορφή τοῦ βουνοῦ και τήν βλέπει...

Ἐφαίνετο δέ ὡς νά μοι ἔνευε
μακρόθεν, καί με ὠδήγει νά
ἔλθω πλησίον της ...

Ἴδου εἶ καλή, ἡ πλησίον μου
... (4, 1)

ἤρχισα νά κατέρχωμαι, μέσω
τῶν άγρῶν, ὑπερπηδῶν αίμα-
σιάς, χάνδακας, φραγμούς ...

Ἴδου οὗτος ἤκει πηδῶν ἐπί
τά ὄρη, διαλλόμενος ἐπί τοὺς
βουνούς. (2, 8)

Στό «Ἄνάστα ὁ Θεός», νιώθει έπιτακτικό τὸ έρωτικό κάλεσμα, Μεγάλο Σάββατο πρωί τρέχει στά κρυφά νά ανταμώσει τή δική του Ἄνάσταση. Τὸ ἔαρ γλύκανε τή φύση, «ὁ χειμῶν παρῆλθεν... τὰ άνθη ὠφθη έν τῇ γῆ... φωνή τῆς τρυγόνος ἠκούσθη έν τῇ γῆ ἡμῶν... άνάστα, έλθέ, ἡ πλησίον μου» (2, 11-13). Στο «Ἄνάστα ὁ Θεός», άποκρίνεται με τή δική του Ἄνάσταση, «άποκρίνεται άδελφιδός μου, και λέγει μοι: άνάστα, έλθέ ἡ πλησίον μου...» (2, 10).

«Ταῦτα προδείκνυσι τῇ νύμφῃ ὁ λόγος τοῦ καλοῦ τῶν ψυχῶν ἔαρος τὰ γνωρίσματα και έπισπεύδει πρὸς τήν τῶν προκειμένων άπόλαυσιν διεγείρων αὐτὴν τῷ λό-

γω Ἀνάστα, λέγων, ἔλθέ, ἡ πλησίον μου, καλή μου, περιστερά μου» (*Ἐξήγ. Ἄσμ. Ἄσμ.*, 875, 5-8). Τρέχει στὰ βουνά, πηδάει ὄρη καὶ λαγγάδια, παραλλαγίζει τὴ γλώσσα του μὲ αὐτὴ τῆς Βίβλου, τῶν πατέρων, χρησιμοποιεῖ ὡς πρόσβαση τὴν παράδοσή του, σπαταλάει τὸν πλοῦτο τῆς κληρονομιάς του γιὰ νὰ φτάσει καὶ νὰ ἐγκλωπώθει τὴν Ἀνάστασή του, «ἐπιπηδᾷ τοῖς ὄρεσιν ἀπὸ τῶν ἀκρορειῶν ἐπὶ τὰς τῶν βουνῶν ἐξοχὰς μεθαλλόμενος καὶ πάλιν ἐν μείζονι καταστάσει ἡ νύμφη γίνεται φωνῆς δευτέρας πρὸς αὐτὴν ἐλθούσης . . . τῆς ἑαρινῆς ὥρας κατατρυφῆσαι δρεπομένην τοῦ καιροῦ τὰ ἄνθη ἀκμαῖα ὄντα . . . καὶ ὅσα ἄλλα πρὸς ἀπόλαυσιν ὁ καιρὸς τοῖς τρυφῶσι χαρίζεται ἐν ταῖς τῶν μουσικῶν ὀρνίθων φωναῖς. Δι' ὧν πάλιν τελειότερα γινομένη ἡ νύμφη αὐτὴν ἀξιοῖ τοῦ φθειγγομένου τὴν ὄψιν ἰδεῖν ἐμφανῶς καὶ τὸν λόγον παρ' αὐτοῦ δέξασθαι μηκέτι δι' ἑτέρων φθειγγόμενον . . . Τί γὰρ ἂν τις μείζον εἰς μακαρισμὸν ἐννοήσῃ τοῦ ἰδεῖν τὸν Θεόν; . . .” Ὁ τε γὰρ Θεὸς ἐν τῇ ψυχῇ γίνεται καὶ πάλιν εἰς τὸν Θεὸν ἡ ψυχὴ μετοικίζεται. Λέγει γὰρ ὅτι Ἀδελφιδός μου ἐμοὶ κάγῳ αὐτῶ, τῶ ἐν κρίνοις ποιμαίνοντι καὶ μετατιθέντι τὴν ἀνθρωπίνην ζωὴν ἀπὸ τῶν σκιοειδῶν φαντασμάτων ἐπὶ τὴν τῶν ὄντων ἀλήθειαν» (ᾠ.π., 891).

Παράθεσα σὲ ἔκταση τὸ ἀπόσπασμα ἀπὸ τὴν *Ἐξήγηση* τοῦ Καππαδόκη πατέρα, γιὰ νὰ γίνῃ φανερὸς ὁ τρόπος ἐρμηνείας τοῦ Ἄσματος τοῦ Παπαδιαμάντη. Οὐσιαστικὰ δὲν διαφέρει ἀπὸ τὴν πατερικὴ καὶ τὴ βιβλικὴ γλώσσα. Τίς ἴδιες πηγές ἀρδεύει, ἀπὸ τὸ ἴδιο αὐλάκι χύνεται στὸν χεῖμαρρο τῆς θεϊκῆς παρουσίας, τὰ ἴδια κρυφὰ νοήματα ἀνασκαλεῖ γιὰ νὰ δώσει μὲ μυστικὸ τρόπο

αὐτὰ πού καταλαβαίνει ὁ ἴδιος ξεκάθαρα μὲ τὴ διαίσθηση τοῦ θεοῦ ἔρωτα, πού μετεωρίζει τὸ ἔργο καὶ τὴ ζωὴ του στὰ ἀκρόδρυα, στοὺς ἀκρέμονας γαλήνιας μέθης, ζυμωμένης σὲ βιβλικὰ καὶ πατερικὰ ἀσκιά. Τὸ "Ονειρο στὸ κῦμα ἔχει πέντε βιβλικὲς παραπομπές, τὸ "Υπὸ τὴν βασιλικὴν δρυῖν, δύο. Τὸ «κάθιδρος» (τοῦ «κατάκοπος, κάθιδρος καὶ πνευστιῶν»), εἶναι καθαρὸς ἑβραϊσμός (βλ. Ἱερεμία 8, 6), ὅπως καὶ τὸ «ὄρφανὴν ἐκ κοιλίας μητρὸς», «καὶ εἶμαι περιωρισμένος καὶ ἀνεπιτήδειος», ὁ πλεονασμὸς «ἐπλύθην, ἐλούσθην», ἡ ἐμφαντικὴ ἐπίζευξη «καὶ νὰ φύγω, νὰ φύγω τὸν πειρασμόν» τοῦ "Ονειρο στὸ κῦμα, τῆς μορφῆς *mot tamut* «θανάτῳ ἀποθανεῖσθαι» τῆς Γένεσης (11, 17). Αὐτά, γιὰ ὅσους ἀναρωτιοῦνται γιὰ τὴ γλώσσα τοῦ Παπαδιαμάντη.

Ὁ τίτλος "Υπὸ τὴν βασιλικὴν δρυῖν ἔχει καὶ αὐτὸς βιβλικὴ προέλευση. "Ἄν ἤθελε νὰ περιοριστεῖ στὴν ἐμπνευσμένη ἀπὸ τὸν κόσμον τῆς ἐλληνικῆς ἀρχαιότητος περιγραφή τοῦ ἱεροῦ δέντρου τῆς Ἀμαδρυάδας, στὴν ἐρωτικὴ του ἐξομοίωση μὲ τὴ γυμνὴ νύμφη τῶν δρυμῶνων, θὰ μποροῦσε νὰ ἀρκεστεῖ στὸ «Ἡ βασιλικὴ δρυς». "Ἐχει ὅμως μεγάλη σημασία αὐτὸ τὸ ὑπό.

"Ὅταν ὁ Θεὸς παραγγέλνει στὸν "Ἀβραμ νὰ ἐποικίσει ξένη γῆ, «καὶ ἀποσκηνώσας "Ἀβραμ, ἐλθὼν κατώκησε παρὰ τὴν δρυῖν τὴν Μαμβρῆ. . .» (Γέν. 13, 18), τὸ σκηνωμα παρὰ τὴν δρυῖν, γίνεται σημεῖο θείας ἐντολῆς. Παρὰ τὴν δρυῖν παραμένει, μέχρι τὸν ἐρχομὸ τῶν τριῶν ἀνδρῶν-ἀγγέλων. Ὁ Ἀβραὰμ τοὺς φιλεῖ, καὶ τὸ προσταχθὲν μυστικῶς λαμβάνει ἐν γνώσει. Ἡ μυστικὴ προτύπωση τῆς Ἀγίας Τριάδας καὶ πρόρρηση τῆς θείας εὐ-

χαριστίας, οἱ τρεῖς ἄγγελοι ντυμένοι μὲ φθαρτὸ σῶμα, ἀφθαρτοποιοῦν τὴν ὕλη καθὼς τρῶνε κάτω ἀπὸ τὴν δρῦν: «καὶ καταψύξατε ὑπὸ τὸ δένδρον» (Γέν. 18, 4). Ἄλλου, οἱ Ἑβραῖοι θυσιάζουσι «ὑποκάτω δρυός» (ᾠσηέ 4, 13). Ὑπὸ τὴν δρῦν λοιπόν, εἶναι καλὸς τόπος, «καλὸν σκέπη, τοῦ ἰδεῖν τὸν Θεόν».

Ὁ ἥλιος καίει ψηλὰ στὸ καταμεσήμερο, ἀλλὰ κάτω ἀπὸ τὸ δέντρο «ἦτο σκια ἀδιαπέραστος . . . ἐν τῇ σκιά αὐτοῦ ἐπεθύμησα καὶ ἐκάθισα» (2, 3). Ἐκεῖ ρίχνεται στὸ χορτάρι, κυλιέται μέσα στὶς παπαροῦνες καὶ τὰ χαμολούλουδα, ἀνοιγοκλείνει «ἠδυπαθῶς τὰ χεῖλη εἰς τὴν πνοὴν τῆς αὔρας τῆς», σὰν νὰ παίρνει ζωὴ ρουφώντας ζωοδόχο πνοὴ ὄντως ζωῆς ἀπὸ τὸ θρόισμα τῆς αὔρας ποὺ ψέλνουν μὲ γαλήνιους, πραεῖς, λιγύμολπους ψιθυρισμοὺς τὰ φύλλα τῆς. Ἐκεῖ πουλιὰ μέλπουν τρελὰ τραγούδια, σὰν νὰ ἔχουν μεθύσει μὲ θεῖα τρέλα, σαλεμένα ἐν Θεῷ, καὶ δρόσος, ἄρωμα καὶ χαρμονὴ θωπεύουν τὴν ψυχὴ. Ἐκεῖ, στὸν τέλειο αἰσθησιασμὸ τοῦ θεοῦ ἔρωτα, ἐκεῖ ὅπου ρέει «μάννα ζωῆς καὶ δρόσος γλυκασμοῦ», καὶ ξεχειλίζει ὁ τόπος «ἔρωτα θείας ἀκμῆς», σκεπασμένος μὲ «διάδημα θεῖον», αὐλίζεται ὡς λέων ἀναπεσὼν τὸ «περιέργον παιδίον» καὶ κοιμᾶται βαυκαλιζόμενο, χαηδεμένο μὲ «πραεῖας αὔρας» ὁ μικρὸς θεοφάντωρ. Ἐκεῖ, «ἀναμέσον τῶν μαστῶν μου αὐλισθήσεται» (1, 13) ὁ ἀδελφιδὸς μας.

Ἄν πράγματι, καθὼς ὑποψιάζομαι, ἡ γνώση τοῦ Θεοῦ πλημμυρίζει μὲ χαρὰ τὴ ζωὴ μας, τὸ πιὸ χαρμόσυνο μῆνυμα ποὺ μᾶς ἤρθε ἀπὸ τοὺς Ἑβραίους εἶναι ὁ ἔρω-
τας τοῦ Θεοῦ πρὸς τὴν κτίση Του. Ὁ Θεὸς ἀγαπάει τὴ
δημιουργία Του, δὲν παύει νὰ τὴν ἀνανεώνει, νὰ τὴν δια-
τηρεῖ καὶ νὰ φροντίζει γιὰ τὴ σωτηρία της, μὲ τὴν ἴδια
δύναμη ἀγάπης ποὺ ἐνώνει τὸν ἄντρα μὲ τὴ γυναίκα, τὰ
τελειότερα κτίσματα τῆς δημιουργίας. Ἡ ἀγάπη, ποὺ
διατηρεῖ καὶ ἀνανεώνει τὸν δεσμό τους, παίρνει τὸ πρό-
τυπὸ της ἀπὸ τὴν ἀγάπη τοῦ κτίστη πρὸς τὴν κτίση Του¹.
Ἀπὸ ἀγάπη δημιουργήθηκαν, διὰ τῆς ἀγάπης γνωρίζον-
ται καὶ ὀλοκληρώνονται, μέσα ἀπὸ τὴν ἀγάπη ἀναλίσκουν
τὴν καθημερινότητα τῆς ζήσης. Τὸ Σάββατο τῶν Ἑ-
βραίων, ἡ ἑβδόμη ἡμέρα, εἶναι ἡ Βασίλισσα τοῦ χρόνου,
ἡ νύμφη. Ὁ Θεὸς εἶναι ὁ νυμφίος ποὺ καθαγιαίνει τὰ
ἔργα του τὴν ἑβδόμη ἡμέρα. Ὁ ραββίνος Συμεὼν μπεν
Γιοχαὶ ἔλεγε πὼς ὅταν ὁ Θεὸς ὀλοκλήρωσε τὸ ἔργο τῆς
δημιουργίας, ἡ ἑβδόμη μέρα τὸν παρακάλεσε: «Δεσπό-
τη τοῦ σύμπαντος κόσμου, ὅ,τι δημιούργησες ζεῖ καὶ
ὑπάρχει σὲ ζευγαρωτὸ τρόπο. Ἀκόμα καὶ σὲ κάθε μέρα
τῆς ἑβδομάδας ἔδωσες ἀπὸ ἓνα ταίρι. Μόνο ἐγὼ ξέμεινα
μόνη». Καὶ ὁ Θεὸς ἀπάντησε: «Ὁ Ἰσραὴλ θὰ εἶναι τὸ
ταίρι σου».

---

1. Γιὰ ὀρθόδοξη θεώρηση τῆς ἀγάπης Θεοῦ-κτίσης καὶ ἄντρα-γυναίκας, βλ. τὸ ὑπέροχο σύντομο μελέτημα τοῦ Δανιὴλ Χίου (Δημήτρη Κουτρομπῆ) *Τὸ μυστήριον τοῦ ἀνδρὸς καὶ τῆς γυναίκος*, «Σύνορον», τεύχος 34, 1965, καὶ Φίλιπ Σέρραρντ, *Ἄνδρας καὶ Γυναίκα, ἡ μυσταγωγία τους*, ἑλλ. μετ. 1987. Ἐπίσης, ἀπὸ ἑβραϊκὴ σκοπιά, τίς συγκλίνουσες ἀπόψεις τοῦ Abraham Joshua Heschel, *The Sabbath*, New York 1975.

Στὸ *Ταλμούδ*, ἡ ἑβραϊκὴ λέξι λε-καντές, καθαγίαση, σημαίνει τὴν καθαγίαση μιᾶς γυναίκα, τὸν ἄρραβώνα. Ἡ μοίρα τοῦ Ἰσραὴλ εἶναι νὰ γίνῃ ὁ νυμφίος τῆς καθαγιασμένης μέρας. Ἡ ἐντολὴ νὰ νυμφευτεῖ τὴν ἑβδομὴ ἡμέρα, εἶναι τύπος ἀγιότητας ποὺ καθ-ιερώνει τὴν κοινωνία τοῦ Ἰσραὴλ μετὸν Θεό. Ἡ τήρηση τῆς ἀγιότητος τοῦ Σαββάτου εἶναι βδομαδιάτικη ἀνανέωση τοῦ χρόνου καὶ τῆς κτίσεως, ἐπειδὴ «εὐλόγησεν ὁ Θεὸς τὴν ἡμέραν τὴν ἑβδόμην καὶ ἡγίασεν αὐτήν» (*Γέν.* 2, 3). Τὸ Σάββατο εἶναι ἡ νύμφη, ὁ Θεὸς εἶναι ὁ νυμφίος. Τὸ Σάββατο εἶναι ἡ ἔνωση τοῦ νυμφίου μετὸν οὐράνια, τὴ θεία νύμφη. Μέσα σὲ αὐτὸ τὸ σχῆμα γίνεται κατανοητὴ ἡ ἐρωτικὴ σχέση τοῦ Θεοῦ μετὸν Ἰσραὴλ: «καὶ ἔσται ὃν τρόπον εὐφρανθήσεται νυμφίος ἐπὶ νύμφη, οὕτως εὐφρανθήσεται Κύριος ἐπὶ σοὶ» (*Ἡσαΐας* 62, 5). Αὐτὸ τὸ χαρμόσυνο «εὐφρανθήσεται» εἶναι ἡ γνώση τοῦ Θεοῦ ποὺ πλημμυρίζει μετὰ χαρὰ τὴ ζωὴ μας, ὅπως λέγαμε παραπάνω. Ἐξω ἀπὸ αὐτὴ τὴν ἡδονικὴ τέρψη τῆς ἔνωσης μετὸν Θεό, δὲν ὑπάρχει κοινωνία μαζί Του, νὰ μὴν γελιοῦνται σκοτεινοὶ ὑπέρμαχοι μιᾶς σκοτεινότερης θρησκείας, ποὺ θέλουν νὰ μᾶς τὴν παρουσιάσουν ἀπὸ τίς ἐπάλλξεις τῶν ἀξιωματῶν καὶ τῆς νομιμότητος. Ὅποιος δὲν εὐφραίνεται μέσα σὲ αὐτὸν τὸν ἔρωτα, δὲν μπορεῖ νὰ γνωρίζῃ τὸν Θεὸ καὶ τὴ χαρὰ ποὺ φέρνει ἡ ἔνωση μαζί Του. Ὁ Θεὸς εἶναι νυμφευμένος μετὸ λαὸ του καὶ τὸν ἀγαπᾷ ὅπως ὁ ἄντρας ἀγαπᾷ τὴ γυναίκα του (*Ὡσηὲ* 3, 1). Αὐτὸς ὁ ἔρωτας βρῆκε τὴν πιὸ δυνατὴ του ἔκφραση στὸ *Ἄσμα Ἀσματῶν*, στὸν ἐρωτικὸ διάλογο τῆς νύμφης μετὸν νυμφίον, τοῦ Ἰσραὴλ μετὸν Γιαχβέ, τοῦ ἐραστοῦ μετὸν ἐρωμένη

του, τοῦ Χριστοῦ μὲ τὴν ἐκκλησία Του. Μέλος ὁλόσωμο αὐτῆς τῆς ἐκκλησίας ὁ Σκιαθίτης ἀδελφιδός, μὲ τὰ δύο μυστικά του ἀριστουργήματα, συμμετέχει σὲ αὐτὸν τὸν ἐρωτικὸ διάλογο, πού τὸν ὀλοκληρώνει μὲ τὸ Ἵπὸ τὴν βασιλικὴν δρῦν. Συνθέτης τοῦ Ἕσματος θεωρεῖται ὁ κατ' ἐξοχὴν σοφὸς βασιλιάς, ὁ Σολωμών, εἰς τὸ βασιλική, πού συνδέεται μὲ θαυμαστὸ τρόπο μὲ τὴν βασιλικὴν ὁδὸν τῆς μυστικῆς μας παράδοσης.

Εἵκοσι ἑφτά φορές καλεῖται («ὁ ἀδελφιδός»), στὸ Ἕσμα. Ἄλλες πέντε φορές τὸν καλοῦν μὲ τὸ ἴδιο ὄνομα οἱ θυγατέρες Ἱερουσαλήμ. Ἐνιαὶ φορές καλεῖ τὴν ἀγαπημένη του ὁ ἀδελφιδός, («ἡ πλησίον μου»). Τὸ κείμενο τῶν Ὁ μεταφράζει ἀδελφιδός, τὸ ἐβραϊκὸ dōdi, τὸν ἀγαπημένο μὲ τὴν ἔννοια τοῦ ἐραστῆ¹. Στὸν Ἕσατα (5, 1), ὁ ἴδιος ὄρος ἀποδίδεται ὡς («ἡγαπημένω»), («ἀγαπητοῦ»). Στὶς Παροιμίαις (7, 18), ἀποδίδεται μὲ τὴν ἀρχικὴ ἔννοια τῆς ἐρωτικῆς ἔνωσης, («ἐγκυλισθῶμεν ἔρωτι ἢ πλησίον μου»). Ὁ βασιλεὺς τοῦ παντός, ὁ Θεός, καὶ ὁ βασιλεὺς τοῦ Ἰσραήλ, ἡ κεφαλὴ τοῦ ἀγαπημένου τοῦ Θεοῦ, ἀγκαλιάζουν στοργικὰ τὴν κτίση, σὲ ἐρωτικὴ περίπτωξη. Ἀπὸ τὴ ρίζα τοῦ ἐραστῆ φυτρώνει τὸ ὄνομα τοῦ χρισμένου Δαβίδ — dōdi, dawid — τοῦ βασιλιᾶ ἀσίκη τοῦ Γιαχβέ, πού μετὰπλασε τὴν κτίση σὲ ἐρωτικὸ τραγούδι.

Οἱ ψαλτικοὶ συνειρμοὶ τοῦ ἐρωμένου Δαβίδ μεταφέρουν τὴ σημαντικὴ ρίζα τοῦ ἔρωτα παραπέρα καὶ τὴν φυτεύουν ἀνάμεσα στοὺς μαστοὺς τῆς ἐρωμένης του. Στὰ

---

1. Βλ. G. Lloyd Carr, *The Song of Solomon*. Inter-Varsity Press, London 1983, σελ. 65, 73.

έβραϊκά, *άγάπη*—*dôdim*— και *μαστοί*—*dadayim*— κατὰ τοὺς κανόνες τῶν σημιτικῶν γραφῶν ποὺ χρησιμοποιοῦν μόνο σύμφωνα, γράφονται μὲ ἴδιο τρόπο, *ddm*, καὶ μποροῦν νὰ ἀποδοθοῦν σὲ μετάφραση ὡς *μαστοί* καὶ ὡς *άγάπη*, ἢ ὅπως στὴν περίπτωση τοῦ "Ασματος (1, 4) προσκαλοῦν ἐπίζευξη μὲ τὴ διπλὴ ἔμφαση: «*άγαπήσομεν μαστούς σου*».

Ἔτσι λοιπὸν γίνεται ὁ ἄνθρωπος ὄργανο *άγάπης*, καὶ μὲ τὴ σειρά του καλεῖται νὰ ἀνταποκριθεῖ μὲ τὰ ἴδια μέτρα *άγάπης* στὴν κτίση ποὺ τὸν περιβάλλει, θέτοντας σὲ συνεργία ἄρμονικὴ ὅλα τὰ μέλη τοῦ ἱεροῦ του σώματος, τοῦ δοχείου τοῦ πνεύματος τῆς αὔρας ποὺ φυσάει μὲ ἄσματα μέσα του, συμμετέχοντας ὀλόσωμος στὸ μυστήριον. Τὸ "Ασμα τῶν Ἀσμάτων—*Σιὺρ χα Σιριμ*— εἶναι ἡ ὑπερθετικὴ μορφή αὐτῆς τῆς *άγάπης*, ὁ ἔρωσ τῶν ἐρώτων, ὅπως τὰ "Αγια τῶν Ἀγίων εἶναι ἡ ὑπερθετικὴ μορφή τῆς ἀγιότητος τοῦ ναοῦ—*ναὸς καὶ τὸ σῶμα μας*—, ὑλικὸ φανέρωμα τοῦ Μυστηρίου τῶν Μυστηρίων, ποὺ καθαγιάζεται μὲ τὸν ἐσχατο-λογικὸ τρόπο τῆς αὐτοπροσφορᾶς τοῦ Θεοῦ καὶ τῆς προσφορᾶς τῶν ἀνθρώπων, συνοψισμένης πάνω στὸ θυσιαστήριον στὴ διαβεβαίωση αὐτῆς τῆς *άγάπης*, στὴ βδομαδιατικὴ ἀνανέωση τῆς ὑπαρξῆς μας καὶ ὀλόκληρης τῆς κτίσης, μὲ τὰ λόγια: «*τὰ σὰ ἐκ τῶν σῶν σοὶ προσφέρομεν κατὰ πάντα καὶ διὰ πάντα*».

Μὲ αὐτὴ τὴν ἔννοια τὸ ἔβαλαν μέσα στὰ ἱερά τους βιβλία αὐτοὶ ποὺ ἔγραψαν καὶ τραγοῦδησαν πρῶτοι τὸ ποίημα, οἱ Ἑβραῖοι. Μοναδικὴ παραμένει ἡ ἔρμηνεία τοῦ

ραββίνου Ἄβραάμ μπὲν Ἰσαάκ χα-Λεβι Ταμάχ, ἐνὸς μυστικοῦ τοῦ δέκατου τέταρτου αἰώνα ἀπὸ τὴν Προβη-
 γκία, πὸ ἐξήγησε καὶ αὐτὸς τὰ μυστήρια τοῦ *Σιὼ χα*
Σιριμ, ἐν παραβολαῖς, ἐν ὁμοιώμασιν, ὅπως εἶχε πρά-
 ξει ὁ ἅγιος Γρηγόριος Νύσσης ἐννιὰ αἰῶνες πρὶν ἀπὸ τὸν
 Ἑβραῖο. Τὴν ἐξήγησή του τὴν ἀνοίγει μὲ τὰ παρακάτω
 λόγια, πὸ συνταιριάζονται ὑπέροχα μὲ ὅ,τι εἶχαν νὰ
 ποῦν οἱ δικοὶ μας μυστικοί, καὶ συνοψίζουν ὅ,τι εἰπώθη-
 κε ἀπὸ ὄλους γιὰ τὸν θεῖο ἔρωτα. Ἐδῶ θὰ ξεκολλήσουμε
 ἀπὸ τὸν ἕνα πόλο τῆς παράδοσης τοῦ Σκιαθίτη, αὐτὸν πὸ
 ἀγγίζει τίς ἑβραϊκὲς καὶ χριστιανικὲς καταβολές του,
 γιὰ νὰ προχωρήσουμε στὸν ἄλλο, πὸ τὸν τραβάει πρὸς
 τὸν μυθικὸ κόσμο τῆς Ἑλλάδας, στὰ «κράτιστα γᾶς ἔ-
 παυλα» (Αἰσχύλος, *Οἶδ. ἐπὶ Κολ. 711*).

«*Ἄσμα Ἄσμάτων*», ὃ ἐστὶ τῷ *Σαλωμών*, μπορεῖ νὰ
 ἐξηγηθεῖ ἀπλά, ὡς ἀναφορὰ συγγραφῆς τοῦ βιβλίου στὸν
 Σάλωμόντα, καὶ ἀλληγορικὰ —ὅπως μνημονεύεται καὶ
 στὸ Μιντράς— ὡς ἀναφορὰ στὸν Θεό, πὸ ταυτίζεται μὲ
 τὴν εἰρήνη (Σαλόμ). . . Ὁ συγγραφέας συγκρίνει τὴν ἀ-
 γάπη τοῦ ἱεροῦ λαοῦ γιὰ τὸν Δημιουργό, μὲ τὸν ἔρωτα
 τῆς κόρης γιὰ τὸν ἔραστή της, μιὰ ἀγάπη πὸ ἐπιθυμεῖ
 μόνο τὸν ἀγαπημένο της, καὶ πὸ δὲ νοιάζεται γιὰ χαρὲς
 πὸ δὲν πηγάζουν ἀπὸ τὸν ἔραστή της. . . Τὸ βιβλίο
 καλεῖται Ἄσμα τῶν Ἄσμάτων ἐπειδὴ τὸ φανερό του
 ἀντικείμενο εἶναι ἡ Ἀγάπη —τὸ Ἄσμα τῶν Ἄσμάτων
 του— πὸ, καθὼς λέγει, δυναμώνει τὴν ἀγάπη καὶ ἀνά-
 βει τὴν ἐπιθυμία τοῦ ἀγαπημένου λαοῦ πρὸς τὸν ἔραστή
 του. Οἱ σοφοὶ μας δάσκαλοι λοιπόν, διακήρυξαν πὸς αὐτὸ

εἶναι τὸ πιὸ ὁμορφο ἅπ' ὅλα τὰ ἄλλα μας τραγούδια»¹.

Ἐδῶ λοιπὸν ἐξαντλεῖται τὸ χριστιανικὸ σκέλος τῆς κοινωνίας του μετὴν δρῦν, αὐτὸ ποῦ συνδένεται μετὸ Ἶσσμα τῶν Ἶσμάτων, τὶς ἐπαγγελίες τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης, τὴν πραγμάτωσή τους στὴ Νέα, μετὴν Ἁνάσταση τῆς ὀγδόης ἡμέρας ποῦ τοῦ φανερώνει ἡ δρῦς μέσα στὴν πνοὴ τῆς αὔρας της, μέσα στὴν πνοὴ τοῦ ἀναστημένου Σαββάτου, τοῦ Μεγάλου Σαββάτου, καὶ ἀπολήγει μετὴν παρουσία τοῦ Χριστοῦ ἀνάμεσά μας, ποῦ φανερώνεται καὶ αὐτὴ ὡς θεία ἐνόραση, ὑποκάτω τῆς δρυός: «ὡς συνέχειαν τοῦ ὀνείρου ἔσχον ἐν νῶ τὴν ἀνάμνησιν τῆς ἱστορίας τοῦ τυφλοῦ, τὸν ὁποῖον ὁ Χριστὸς ἐθεράπευσε. . . ἁκαταρχὰς μὲν εἶδε τοὺς ἀνθρώπους ὡς δένδρα· δεῦτερον δὲ τοὺς εἶδε καθαρὰ. . .».

Τὸ δεύτερο σκέλος, τὸ προχριστιανικὸ καὶ καθαρὰ ἑλληνικὸ, τοῦ τὸ ψιθυρίζει ἡ Ἁμαδρυάς: «τὸ φάσμα· ἡ κόρη — ἡ δρῦς, εἶχε λάβει φωνὴν καὶ μοὶ ἔλεγεν:

— Εἰπέ νὰ μοῦ φειστοῦν, νὰ μὴ με κόψουν. . . Δὲν εἶμ' ἐγὼ νύμφη ἀθάνατος· θὰ ζήσω ὅσον αὐτὸ τὸ δένδρον. . .».

Τὸ εἰπέ τῆς νύμφης δὲν τὸ ξεχνάει ὁ Παπαδιαμάντης, καὶ ὕστερα ἀπὸ χρόνια, παραδίδει σὰν κληρονομιά τὸ τίμημα στὴ νύμφη. Στὴν κορυφὴ ἐνὸς ἄλλου δέντρου τοῦ νησιοῦ, μιὰ ἄλλη «Κόρη, παιδίσκη, Ἶσσμα τῶν Ἶσμάτων», φανερώθηκε «εἰς δένδρον πεύκου ἐπάνω καθημένη» καὶ αἰωρουμένη, λικνιζομένη ἐπὶ πτίλων αὔρας

---

1. Dr. Leon A. Feldman, R. Abraham D. Isaac ha-Levi Ta Makh, *Commentary on the Song of Songs*, Assen 1970, σελ. 57-59.

πραΐας. Εἶναι ἀξιοθαύμαστο πῶς ὁ Παπαδιαμάντης ἀντιλαμβάνεται αὐτὰ τὰ δύο θεῖα φανερώματα μέσα στὴν ἑλληνικὴ φύση καὶ ψυχὴ, ἀσυγχύτως καὶ ἀτρέπτως. Ἡ Παναγία ἢ Κουνίστρα, πάνω σὲ πεῦκο καθισμένη, παραμένει Παναγία, καὶ ἡ Ἀμαδρυὰς μέσα στὸ δέντρο, παραμένει Νηρηΐς. Ἀκόμα πιὸ σωστά, οἱ νεραίδες καὶ οἱ Τρίτωνες καὶ οἱ σειρῆνες, παραμένουν φάσματα καὶ ἀνήκουν στὸν μυθο-μαγικὸ κόσμον τῶν κρουσμάτων καὶ τῶν στοιχειῶν. Σὰν κρούσματα κρούουν τὴν πόρτα τῆς ψυχῆς μας ἀπὸ ἓνα μυθικὸ παρελθόν, ποῦ μὲ ἐγκαρτέρηση προσμένει νὰ στοιχειωθεῖ ξανά μέσα στὴν ξένη γιὰ τέτοια κρούσματα ζωὴ μας. Ἀπομεινάρια, στοιχειὰ μιᾶς μισολησμονημένης παράδοσης, κρούουν τὴν πόρτα γιὰ νὰ μποῦν καὶ αὐτὰ κάπου, νὰ μὴ μείνουν ἔξω ἀπὸ τὴν αὐλή μας, νὰ προσχωρήσουν στὴν ἱστορία μας. Ἐνα ἄλλο φάσμα φανερώνεται μέσα στὴν ἐκλαμψη τοῦ φωτὸς τῆς γιορτῆς τῶν Ἀνθεστηρίων, τῆς Πρωτομαγιάς.

Τὸ ὠραῖον φάσμα δὲν εἶναι φάντασμα ἐρωμένης, καταπῶς λαθεμένα πιστεύουν μερικοί, ὅπως ἡ Ἀκριβοῦλα καὶ ἡ γιαγιά της δὲν εἶναι ἠθογραφικὲς καρικατοῦρες σκιαθίτικων τύπων. Τὸ φάσμα τῆς κόρης—ἡ δρῦς, τὸ ὠραῖον φάσμα— εἶναι ἡ ἐνέργεια τῆς φαντασίας, τοῦ φανταστικοῦ, πάνω στὸ νοῦ. Εἶναι καὶ τὰ δύο, πλάσματα ἔμπλεα φωτὸς—φάσμα, ἀπὸ τὸ φῶς— καὶ γι' αὐτὸ τὸ λόγο, ὠραῖα. «Τὸ μὲν φανταστικὸν διὰ τῶν αἰσθήσεων ἀντιλαμβανόμενον τῶν ὑλῶν παραδίδωσι τῶ διανοητικῶ ἢ διαλογιστικῶ (ταῦτὸν γὰρ ἀμφότερα)· ὃ παραλαβὸν καὶ κρῖναν παραπέμπει τῶ μνημονευτικῶ. Ὅργανον δὲ τοῦ μνημονευτικοῦ ἢ ὀπισθεν κοιλία τοῦ ἐγκεφάλου, ἣν καὶ

παρεγκεφαλίδα καλοῦσι, καὶ τὸ ἐν αὐτῇ ψυχικὸν πνεῦμα»¹. Ἡ ἐνθύμησις τοῦ φανταστικοῦ παραδίνεται στὸν Παπαδιαμάντη, μαζὶ μὲ τὴν ἐνθύμησις τοῦ φάσματος, χρόνια ἀργότερα, ὅταν ὄριμος ἄντρας ἐπισκέπτεται τὰ προσκυνητάρια τῶν παιδικῶν ἀναμνήσεων καὶ ἀναπλάθει στὸ μνημονευτικὸ του τὴν παραμυθία ἱστορία τῆς βασιλικῆς δρυός. Ἡ στέρηση αὐτοῦ τοῦ μαγικοῦ κόσμου, τοῦ στοιχειωμένου μὲ νεράιδες καὶ νύμφες, μὲ Τρίτωνες καὶ Ἀμαδρυάδες, μὲ σειρῆνες καὶ Ναϊάδες, καὶ ἡ ἐνθύμησις τῆς ἀπώλειάς του, φέρνει στὸ νοῦ ἐκεῖνο τὸ «θλιμμένο καὶ μαραμμένο, μ' ἐπιταφίου μαρμάρου τὴν ἀσπράδα» πρόσωπο τῆς μαυροφόρας, ποῦ «ἔφεξε κ' ἐσώθη», τὸ «ῥαῖον φάσμα», ποῦ δὲν εἶναι πιὰ «τὸ θεῖο ἐκεῖνο πλάσμα» — ἡ δρυς.

Ἀπόηχοί του ἔρχονται τὴν Πρωτομαγιά — τὸ ποίημα ἔχει γιὰ ὑπότιτλο «Στίχοι τῆς Πρωτομαγιάς» — μέσα στοὺς «ἀνθούς» καὶ στὴ «δρόσο», μὲ «νεράιδες φανερές» νὰ πλέκουν στεφάνια, μέσα στὸν «θεῖον ἄσμα», καθὼς «τρέχουν κοπελιές καὶ παλληκάρια, κ' οἱ ἔρωτες σιμὰ τοὺς παραστέκουν». Τὸ μνημονευτικὸ του ὅμως ὄργανο ἔχει κρατήσει ἀπὸ ὅλες τὶς παραστάσεις, τὸ φῶς, ποῦ συνεχίζει νὰ δίνει ζωὴ στὸ φάσμα. Ἀναφορὲς στὸ φῶς εἶναι τὸ πρόσωπο, «νεκρικὴ λαμπάδα», τὸ «ἔφεξε», τὰ μάτια ποῦ «βαθιά στὸ βουῦρκο λάμπουν βουτημένα». Τὸ φάσμα εἶναι ἡ χαμένη δρυς, αὐτὴ ποῦ δὲν βρίσκει ὅταν ἐπιστρέφει στὰ προσκυνητάρια τῶν παιδικῶν ἀναμνήσεων, τὸ φάσμα τῆς κόρης, τῆς παιδικῆς του ἐρωμένης

---

1. Ἰωάννου Δαμασκηνοῦ, Ἐκδοσις ἀκριβῆς τῆς ὀρθοδόξου πίστεως, Β, 20.

Ἄμαδρυάδας, πού πέθανε μὲ τὸ δέντρο, ξερριζώθηκε γιὰ πάντα ἀπὸ τὴ ζωὴ του. Στὴ θέση της ἔχει ἀφήσει τὸ φάσμα τῆς μαυροφόρας, πού συνεχίζει νὰ φωτίζει μὲ νεκρικὲς λαμπάδες τὴ ζωὴ του. Αὐτὸ ἀποζητάει ὅταν λαχταράει, «δίπλα σου κάλλιο νὰ ἔπεφτα στὸ χῶμα», ἔτσι ὅπως ριχνόταν κάποτε στὸ χορτάρι, ἔμπλεος πόθου, κυλιόταν στὸ χῶμα μεθυσμένος, μέσα στὰ ἀρώματα τῆς ἀνοιξιάτικης γῆς, μέσα στὶς παπαροῦνες καὶ τὰ ἀγριολούλουδα. Αὐτὸς ὁ κόσμος ὁ μαγικὸς ἔχει χαθεῖ γιὰ πάντα. Μόνη του παρηγοριὰ τὸ εἶπε τῆς νύμφης, πού δικαίώνει τὴν ἀνάπλαση αὐτοῦ τοῦ κόσμου μέσα στὸ ἔργο του. Σεβάστηκε τὸ εἶπε σὰν νὰ ἦταν θεία ἐντολή, καὶ ἄρχισε νὰ λέγει. "Ἐνας ὀλόκληρος κόσμος ἀναμνήσεων βγαίνει ἀπὸ τὰ ἀμπάρια τῆς ἱστορίας τοῦ τόπου του, ἀπὸ τὴ σύμμιξή του μὲ Ἑβραίους, μὲ θεοὺς καὶ νεραίδες, μὲ ντερβίσηδες, μέχρι τὴν τελικὴ του συνάντηση μὲ τὸν Χριστό. Ἔτσι συνυπάρχει καὶ τὸ Πάσχα μὲ τὴν Πρωτομαγιά. Αὐτοὶ οἱ δύο κόσμοι δὲν μποροῦν νὰ ζήσουν ξέχωρα μέσα στὴν ψυχὴ μας, ὁ ἓνας ἀφομοιώνεται ἀπὸ τὸν ἄλλο, μπολιάζεται μέσα στὸν ἄλλο, ὅπως τὸ παρελθὸν ζεῖ μέσα στὸ τώρα, ἢ Ἄμαδρυὰς μέσα στὴν Ἀνάσταση. Ὅλα ἐμφιλοχωροῦνται μὲ θεία συγκατάβαση, συνοδευμένα ἀπὸ ἐκεῖνο τὸ ἀδιόρατο μέσα στὸ μυστήριό του χαμόγελο τῆς ἀγαλλόμενης Κόρης, στοιχειωμένο στὴν πέτρα φῶς, ὅλα συνυπάρχουν ἀρμονικὰ, ἀδιαιρέτως καὶ ἀχωρίστως, σὰν τὶς δύο φύσεις τοῦ Χριστοῦ. Τίποτα δὲν ταράζει τὴν ἐπιβίωση τοῦ ἀρχαίου κόσμου μέσα στὸν τωρινό, τοῦ ἔθνικοῦ μέσα στὸν χριστιανικό. Οἱ θυσίες καὶ οἱ σπονδές, οἱ δισκοβολίες, οἱ φθόγγοι τοῦ αὐλοῦ καὶ τῆς λύρας, δὲν

περιγράφουν κανένα νεκρό ένθυμημα τῆς ἀρχαιότητος, ἀναφέρονται στὸ τώρα:

«Κατηρχόμεθα ἐκεῖ συνήθως τὰς ἡμέρας τοῦ Πάσχα... ἢ τὴν Πρωτομαγιάν...»

Ἦγοντο ἐκεῖ χοροὶ καὶ πανηγύρεις· δρόσος καὶ ἀναψυχὴ καὶ χάρμα ἐβασίλευεν. Ἐθύοντο ἀρνία καὶ ἐρίφια, καὶ σπονδαὶ ἐγίνοντο πυροζάνθου ἀνθοσμίου. Ἐτελοῦντο ἀγῶνες ἀμίλλης, δυσκοβολίαι καὶ ἄλματα. Ἐπληττε τὰς πραεῖας ἡχοὺς ὁ φθόγγος τοῦ αὐλοῦ καὶ τῆς λύρας, συνοδεύων τὸ ἔρρυθμον βῆμα τῶν παρθένων πρὸς κύκλιον χορόν. Καὶ ξανθαί, ἐρυθρόπεπλοι βοσκοποῦλαι ἐπήδων, ἐπέτων, ἐκελάδουν.»

Μένω χάσκων, ἐν ἐκστάσει. Ἀπὸ ποῖα ἀρχαιότητα καὶ ποῖο Βυζάντιο καὶ ποῖα θρησκεία, βγαίνει τέτοιο φῶς. Φοβερὴ ἢ φτώχεια μας μπροστὰ σὲ αὐτὸν τὸν ἄνθρωπο. Ὅσο καὶ νὰ ψάξομε δὲν θὰ μπορέσομε ποτὲ νὰ βροῦμε τίς πηγές τέτοιου νάματος. Ἡ εἰκόνα θὰ μπορούσε νὰ εἶχε παρθεῖ ἀπὸ ὁποιονδήποτε βουκολικὸ ποιητὴ τῆς ἀρχαιότητος, τὸ «ἐπληττε τὰς πραεῖας ἡχοὺς ὁ φθόγγος τοῦ αὐλοῦ καὶ τῆς λύρας» βρίσκονται ὁμόφωνα στὴν Ὀλυμπία Ὀδῇ τοῦ Πινδάρου: «ἀδυεπῆς τε λύρα γλυκὺς τ' αὐλός» (Ο.10.94), ὅπως τὸ ἀνεπανάληπτο μοιρολόγι τοῦ μοναχικοῦ πουλιοῦ, τὸ «μινύρισμα πτηνοῦ χειμαζομένου», βρίσκεται ἤδη στὸν Οἰδίποδα ἐπὶ Κολωνῶ τοῦ Αἰσχύλου:

...ἐνθ'

ἀλίγεια μινύρεται

θαμίζουσα μάλιστ' ἀηδῶν...

...ἀνήνεμόν τε πάντων

χειμώνων...

Ὁ Παπαδιαμάντης χρησιμοποιοῖ τὸ ἴδιο γλωσσάρι, τὴν ἴδια τεχνικὴ ὀρολογία ποὺ θὰ χρησιμοποιοῦσαν οἱ ἀρχαῖοι γιὰ νὰ περιγράψουν τὴν ἐντύπωση ποὺ ἀφήνει στὸν ἄνθρωπο ἡ μουσικὴ, ὡς θεῖα τέχνη. Στὸν *Ξεπεσμένο δερβίση*, ἡ μελωδία, «πραεῖα» καὶ «λιγεῖα» βγαίνει ἀπὸ τὸν αὐλό του. Καὶ ἡ δρυς ἔχει «ὄψιν λιγυρᾶς χάριτος». Λίγεια εἶναι μία ἀπὸ τὶς τρεῖς Σειρῆνες¹ καὶ ὁ Ὅμηρος δὲν διστάζει νὰ ὀνομάσει τὸ τραγοῦδι τοὺς λιγυρό: «Σειρῆνες λιγυρῆ θέλγουσιν ἀοιδῆ. . . λιγυρὴν δ' ἔντυνον ἀοιδῆν. . .» (*Ὀδ.* XII, 44, 183). Εἶναι ἡ πνοὴ τοῦ ἀέρα ποὺ περνάει μέσα ἀπὸ τὰ λιγνὰ κλωνάρια τῆς λιγαριᾶς καὶ χαρίζει τὸ ὄνομά της στὸ δέντρο, ἔτσι ὅπως τὸ χαρίζει στὶς Νεραίδες καὶ στὴ Λιγερή. Οἱ νύμφες εἶναι «λιγύμολποι» (Ὅμηρικὸς ὕμνος στὸν Πάνα, 19), ἡ Μούσα εἶναι «λίγεια» (δ.π., «Ἡφαιστος, 1) καὶ «λίγεια μὲν Μοῖσ' ἀφα», στὸν Πίνδαρο (*Παιάν*, 14.32). Ἡ λίγεια φωνὴ τοῦ ναγιοῦ λοιπόν, ἔχει πανάρχαια μουσικὴ ρίζα, καὶ ἃς βγαίνει ἀπὸ τὸ στόμα τοῦ δερβίση, ἔχει «στενὴν συγγένειαν μὲ τὰς ἀρχαίας ἀρμονίας, τὰς φρυγιστὶ καὶ λυδιστὶ». Τὸ ἴδιο καὶ ἡ Αὔρα, ἡ μουσικὴ νύμφη, κόρη τῆς Φρυγίας Περίβοιας καὶ τοῦ Τιτάνα Λέλαντα. Ἀπὸ τὴ Φρυγία πίστευαν οἱ ἀρχαῖοι πὼς ἦρθε ὁ αὐλός: «Ἵαγνιν δὲ πρῶτον αὐλῆσαι, εἶτα τὸν τούτου υἷον Μαρσύαν, εἶτα Ὀλυμπον»². Ὁ Ἵαγνις ἐξ ἄλλου θεωρεῖται ὁ εὐρῆτωρ τῆς φρυγικῆς ἀρμονίας. Καὶ ὁ Μαρσύας ὁ

1. Οἱ ἄλλες δύο, Παρθενόπη καὶ Λευκωσία. Εὐστάθιος, *Παρ.* Ἰλ. 1709, 45.

2. Πλούταρχος, *Περὶ Μουσικῆς*, F 1132-33.

γιός του, ἀπὸ τῆ Φρυγία κατέβηκε γιὰ νὰ παραβγεῖ σὲ κεῖνον τὸν σπουδαῖο ἀγλῆτικὸ ἀγῶνα μὲ τὸν Ἀπόλλωνα, ἀφοῦ εἶχε διδάξει στὸν Ὀλυμπο τὴν ἀγλῆτικὴ τέχνη¹.

Στὴ Νοσταλγὸ, ὁ Παπαδιαμάντης βλέπει τὴν Αὔρα σὰν ὀλοζώντανη νεράιδα, παρέα μὲ τὴν Νηρηίδα καὶ τὴν Ναϊάδα: «... ἡ Νηρηὶς τῶν θαλασσίων ρευμάτων, ἡ ἡ Αὔρα τῶν ἀπογείων πνοῶν... Ἡ φιλόφρων Ναϊὰς τῶν θαλασσίων ρευμάτων... ἡ εὐμενὴς Αὔρα τῶν ἀπογείων πνοῶν ἔστειλεν ἑλαφρὰν ριπὴν εἰς τὴν πρῦμνην της». Κρυφὰ εἶναι τὰ λημέρια τους, ζοῦνε σὰν θεῖα τέρατα στὸν ἀφρὸ τῶν κυμάτων. Στὰ Κρούσματα, στὴν «σύρτιν τὴν βαθεῖαν, τὴν λευκὴν καὶ πρασινίζουσαν καὶ γαλανήν, τὴν οὔσαν λίκνον τοῦ μικροῦ Τρίτωνος καὶ παστάδα τῆς μελαγχολικῆς Σειρῆνος». Λίγο παρακάτω, κρύβουν ἀπὸ τὰ μάτια τῶν θνητῶν τὰ μυστικὰ θαλάμια τους, στὸ ἀγριεμένο πέλαγος ὅπου λυσομανοῦν ἄνεμοι ἀτίθασοι καὶ τὸ βουρλίζουν βοριάδες, ἐκεῖ φοιτοῦν καὶ κάνουν τὸν ἔρωτα στοὺς ἀπλησίαστους δόμους τους. «Δὲν φαίνεται ἐκεῖ στρῶμα κομψῶν χαλικίων καὶ ἄμμου στιλπνῆς, οὔτε εἶναι ὄρατὴ τῆς θαλασσίας νύμφης ἡ παστάς, ὁ θάλαμος τῆς Νηρηίδος. Πέλαγος βαθὺ ἕως τὴν ἀντικρινὴν στερεὰν ἀπλοῦται, καὶ μονόχορδος ὑμνωδὸς δὲν παύει νὰ τὸ ὀργώνῃ ὁ ἄνεμος, ὁ Ἀργέστης.» Αὐτὸ πού ὀνόμαζε παραπάνω «παστάδα τῆς μελαγχολικῆς Σειρῆνος», ἐδῶ τὸ λέγει «τῆς θαλασσίας νύμφης ἡ παστάς, ὁ θάλαμος τῆς Νηρηίδος». Εἶναι φανερό πὼς ὅλα αὐτὰ τὰ πλάσματα, εἴτε Σειρῆνες

---

1. Ὁ.π. 1133, 7.

είναι, είτε Νηρηίδες ὧν οὐκ ἔστιν ἀριθμὸς, στοιχειωμένα ἀπὸ τὴν ἀρχαιότητα κι ἀκόμα παραπέρα, μέσα στὸ στοιχεῖο τῆς θάλασσας καὶ τῆς στεριᾶς, κρούσματα νὰ κρούουν τίς χορδὲς τοῦ ἀνεξήγητου ὀνείρου, Ναϊάδες, Τρίτωνες, νύμφες Λιγερές, Μοσχοῦλες καὶ Ἀμαδρουάδες, εἶναι ἓνα καὶ τὸ αὐτὸ πλάσμα, ἓνα ὠραῖον φάσμα, ποὺ μέσα στὴ φοβερὴ ἀρμονία του ψέλνει τὸ θεῖον ἄσμα. Ἀπὸ μικρός, αὐτὸ τὸ ἄσμα ἔμαθε νὰ ψέλνει καὶ αὐτός, ὁ προπομπὸς τῶν Σειρήνων, ὁ «τῶν ἑκατομπόδων Νηρηίδων ἀκόλουθος». Λὲς καὶ ἡ εὐχὴ τῆς Ἀφροδίτης —μετὰ τὸ ζευγάρωμά της μὲ τὸν θνητὸ Ἀγχίση— νὰ ἀνατραφεῖ τὸ παιδί τους ἀπὸ τίς Νύμφες, «Νύμφαι μιν θρέψουσιν ὄρεσκῶοι βαθύκολποι»¹, ἔπιασε, καὶ τώρα τὸ παιδί, ὑπὸ τὴν βασιλικὴν δρῦν, ἀναγνωρίζει τὴ γενιά του, δροσίζεται μὲ τὸ τραγούδι τους, ἀνασαίνει τὸ ἄρωμά τους καὶ ἀναπνέει μὲ τὴν αὔρα ποὺ σφυρίζει ἀνάμεσα στὸ φύλλωμά τους, δέχεται τὸν μακάριο ὕπνο κάτω ἀπὸ τὸν κορμὸ τους, ποὺ μεταμορφώνεται σὲ ὄνειρικό κορμὶ ἀγάπης θείας. Πανάρχαιες εἰκόνες ἀρχετυπικὲς ποὺ ξαναπλάθονται θαυμαστά στὰ χέρια τοῦ Παπαδιαμάντη. Τὸ ὑψίκορμο δέντρο, ἡ δροσιά, τὸ φύλλωμα, ἡ αὔρα, ἡ μελωδία, ὁ Μορφέας ποὺ τοῦ στέλνει τὸν γλυκὸ ὕπνο καὶ τοῦ σφαλίζει γαλήνια τὰ βλέφαρα, τὸ παιδί νὰ κοιμᾶται κάτω ἀπὸ τὸ δέντρο.

«Ὑψίκορμον παρὰ τάνδε καθίζεο φωνήεσαν φρίσσοσαν πυκινοῖς κῶνον ὑπὸ Ζεφύροις, καὶ σοι καχλά-

---

1. Ὀμηρικὸς Ὕμνος στὴν Ἀφροδίτη, 257.

ζουσιν έμοις παρὰ νάμασι σύριγξ θελγομένων άξει κῶμα κατὰ βλεφάρων.»¹

Τὸ ὄνειρο διαρκεῖ ὅσο ὁ ὕπνος. Καὶ οἱ νύμφες, ὅπως καὶ τὰ δέντρα, κάποτε πεθαίνουν. "Ὅσο ζοῦν ὁμως, θυμίζουσι ἀδιάκοπα στοὺς μύστες, πῶς ἀγκαλιάζουσι μὲ τὴν παρουσία τους χῶρο θεϊκό. . . «τεμένη δὲ ἐκκικλήσκουσιν ἀθανάτων· τὰς δ' οὐ τι βροτοὶ κείρουσι σιδήρῳ»². Κάποτε πέφτει τὸ τσεκούρι πάνω στὸ ὄνειρο καὶ κόβονται οἱ μνηήμες, πεθαίνουν «τόσα σημαδιακὰ πράγματα, θεόρατα δέντρα, δρυῖες ὑψικάρηνοι», πού εἶχαν ξεφυτρώσει ἱερὰ σημάδια πάνω στὴ γῆ, τὴν ὥρα πού γεννιοῦνταν οἱ «καλυκώπιδες Νύμφες» καὶ ἐμψυχώνονταν ὡς στοιχεῖα μέσα στὸν κορμὸ τους. Φρικτὰ θαύματα, ἱερὰ μυστήρια.

Αὐτὸς πού δοκίμασε, μικρὸ παιδί, τὴ δύναμη τοῦ ἔρωτα στὸ μαγικὸ σκαρὶ πού φουσκώνει ἀπαλὰ τὰ πανιά του πνοὴ αὔρας λεπτῆς, αὐτὸς πού λικνίστηκε μέσα στὸ καράβι τῶν ὀνείρων μὲ νεράιδες καὶ σειρήνες, πῶς μπορεῖ νὰ ξεπέσει στὸν κοινό, νὰ γευτεῖ ἄλλο ἔρωτα ἐξὸν τὸν θεῖο; Ἐπὶ τὸ ἀερικὸ στὸ δέντρο: τὰ παιδιὰ παίζουν κοντὰ στὸ ρέμα, στὸν ἴσκιό τῶν βαθύφυλλων δέντρων, «σιμὰ εἰς τὸ διαυγὲς ρεῦμα τοῦ ὁποίου ἠκούετο ὁ ψίθυρος, κελαρύζων βαθιὰ εἰς τὴν ψυχὴν, ἐνῶ ἡ αὔρα ἔσειε μυστικὰ τοὺς βαθυπρασίνους θάμνους. . . Κ' ἐκεῖ τὰ πετεινὰ εὐφραίνόμενα ἐπετοῦσαν ἀπὸ κλάδον εἰς κλάδον, ἀνταποκρινόμενα φαιδρῶς μὲ τὰ κελαδήματά των εἰς τὰς χαρ-

1. Ἐπίγραμμα Πλάτωνος, *Παλατινὴ Ἀνθολογία*, Βιβλίον XVI, 13.

2. Ὀμηρικὸς Ὕμνος στὴν Ἀφροδίτη 267-8.

μοσύνους τῶν παιδίων κραυγᾶς). Μόνο πού ἐδῶ εἰσάγε-
ται ἓνα νέο στοιχεῖο. Μεσολαβεῖ μιὰ κατάρρα πού μετα-
βάλλει τὴν αὔρα ἀπὸ εὐλογημένη πνοὴ σὲ κακὸ ἀερικὸ
πού ἀντὶ νὰ ζωογονεῖ μὲ τὸ φύσημά της τὸν ἄνθρωπο,
τὸν μακραίνει καὶ ρουφάει ἀπὸ μέσα του τὴν πνοὴ τῆς
ζωῆς. Θὰ δοῦμε παρακάτω τί τραγικὲς διαστάσεις παίρ-
νει αὐτὴ ἢ ἀποστέρηση τῆς θείας πνοῆς.

Δύο χρόνια προτοῦ πεθάνει, παρακαλάει τὴν Παναγιᾶ
σὲ ἓνα ποίημα —*Στὴν Παναγία τὴν Κεχριά*— νὰ τὸν
ἀξιῶσει νὰ πάει καὶ πάλι στὸ ναὸ της,

«ὄπου φυσᾷ γλυκὰ ἢ αὔρα
στὰ πλατάνια τὰ θεόρατα
κάτω στὸ ρέμα, πού ἢ πηγὴ κελαρύζει
κ' ἐπάνω θροῖζ' ἢ αὔρα μαλακά».

Ἐπικαλεῖται δυὸ φορές τὴν αὔρα νὰ τὸν μεταφέρει
στὰ σκηνώματα τὰ ἀγαπητὰ γιὰ νὰ ψάλει στὰ ἐννιάμερὰ
της τὸ «Πεποικιλμένη» καὶ νὰ βρεῖ ἀνάπαυση ἢ ψυχὴ
του. Ἔτσι ἀνοίγει τὴν πρώτη στροφὴ, γιὰ νὰ κλείσει τὸ
ποίημα μὲ τὴν ἴδια εὐχὴ πού ἀπευθύνεται στὴ μυστικὴ
αὔρα πού φυσάει γλυκὰ

«στὸ ρέμα στὰ πλατάνια μυστικά!»

Στὸ *Ἐξοχικὴ Λαμπρὴ*, οἱ χωρικοὶ πού γιορτάζουν
τὴν Ἀνάσταση στὸ ἐκκλησιάκι τοῦ Ἀγίου Δημητρίου,
«ἦναψαν τὰς λαμπάδας κ' ἐξῆλθον ὅλοι εἰς τὸ ὑπαιθρον
ν' ἀκούσωσι τὴν Ἀνάστασιν ἐν μέσῳ τῶν ἀνθούτων
δένδρων, τῶν ὑπὸ ἐλαφρᾶς αὔρας σειωμένων εὐωδῶν θά-
μων, καὶ τῶν λευκῶν ἀνθέων τῆς ἀγραμπελιᾶς. . . Ψα-

λέντος τοῦ Χριστός ἀνέστη, εἰσῆλθον πάντες εἰς τὸν ναόν»). Τὸ μεσημέρι, μετὰ τὴν Β' Ἀνάσταση, «ἡ δροσερὰ αὔρα ἐκίνει μετὰ θροῦ τούσ κλῶνας τῶν δένδρων, καὶ ὁ Φταμηνίτης μὲ τὴν λύραν του ἀντέδιδε φθόγγους λιγυρούς». Εἶναι ὀλοφάνερο πὼς ἡ λύρα τοῦ Φταμηνίτη ἀποκρίνεται μουσικά, ἀντιφωνεῖ στὸ ἄσμα τῆς αὔρας ποὺ σφυρίζει ἀνάμεσα στὰ φύλλα τῶν πλατανιῶν. Οἱ λιγυροὶ φθόγγοι τῆς λύρας ἀντιφωνοῦν ἐπίσης στὴ λιγεῖα «φωνὴ ἐκ βαθέων ἀναβαίνουσα» τοῦ *Ξεπεσμένου δερβίση* καὶ παραλλαγίζονται μὲ τὴν προσδοκία τῆς ἀνάστασης τοῦ «πτηνοῦ χειμαζομένου, λαχταροῦντος τὴν ἐπάνοδον τοῦ ἔαρος». Μὲ αὐτὸν τὸν συνειρμό, ἡ «φωνὴ παρθένου μοιρολογοῦσης» εἶναι τὸ μινύρισμα τῆς Παναγίας κάτω ἀπὸ τὸ Σταυρό, ποὺ ψιθυρίζει ὡς ἐγκώμιο τὸν ἐπιτάφιο ὕμνο «ὦ γλυκύ μου ἔαρ, γλυκύτατον μου τέκνον». Ἡ φωνὴ ἐκ βαθέων ἀναβαίνουσα, ἡ φωνὴ τοῦ ναγιοῦ, τοῦ Ναὶ τοῦ πράου Ἰησοῦ, εἶναι ἡ ἀγγελία τῆς Ἀνάστασης ποὺ ἀκούγεται ἀπὸ τὸ βασίλειο τοῦ θανάτου ὡς φιλάνθρωπο Ναί, τὸ ἀντίφωνο τοῦ γλυκύτατου Ἰησοῦ ποὺ ἀνεβαίνει ἀπὸ τὸ βάθος, τὸν λάκκο, τὸ βάραθρο τοῦ Ἄδου, νὰ γεμίσει μὲ φθόγγους λιγυροὺς τὴν ἄγωνη κτίση Του. Ἄν ἡ πρᾶεῖα αὔρα εἶναι τὸ πνεῦμα τοῦ Θεοῦ, τότε ὁ Χριστὸς εἶναι ἡ νυχτερινὴ αὔρα ποὺ συνοδεύει τὸν ἐπιτάφιο στὸ *Παιδικὴ Πασχαλιά*: «καὶ ἡ αὔρα πρᾶεῖα ἐκίνει ἡρέμα τούσ πυρσοὺς, χωρὶς νὰ τούσ σβήνη, καὶ ἡ ἀνοιξὶς ἔπεμπε τὰ ἐκλεκτότερα ἀρώματά της εἰς τὸν Παθόντα καὶ Ταφέντα, ὡς νὰ συνέψαλλε καὶ αὐτὴ, ὦ γλυκύ μου ἔαρ, γλυκύτατόν μου τέκνον!» καὶ ἡ θάλασσα

φλοισβίσουσα και μορμύρουσα παρά τὸν αἰγιαλὸν ἐπα-
ναλάμβανεν, ‘οἴμοι γλυκύτατε Ἰησοῦ!’».

Τελευταῖο στή σειρά τῶν εὐλογημένων πνοῶν τῆς
θεοφόρου αὔρας ἔρχεται *Τ’ ἀγνάντεμα* πού συντροφεύει
τοὺς ναυτικούς στὸ μεγάλο τους ταξίδι, καθὼς σαλπάρουν
ἀπὸ τὸ νησί. Οἱ γυναῖκες, τοὺς ἀγναντεύουν ἀπὸ τὸν
βράχο ψηλά:

«*Ἡ νυκτερινὴ αὔρα ἐσύριζεν εἰς τὰ δένδρα, καὶ οἱ
λογισμοὶ τῶν γυναικῶν ἐπετοῦσαν μαζί της κι ἔστελλαν
πολλὰς εὐχὰς εἰς τὰ κατάρτια, εἰς τὰ πανιά καὶ εἰς τὰ
ἐξάρτια τῶν караβιῶν. Καὶ βαθιά, εἰς τὴν σιωπὴν τῆς
νυκτός, τίποτε ἄλλο δὲν ἤκούσθη εἰμὴ τὸ λάλημα τοῦ
νυκτερινοῦ πουλιοῦ, καὶ τὸ ἄσμα μιᾶς τελευταίας συν-
τροφιᾶς ναυτικῶν, μελλόντων ν’ ἀναχωρήσωσι αὔριον.
“Σύρε, πουλί μου, στὸ καλὸ — καὶ στήν καλὴ τὴν ὥρα”».*
Λίγο πιὸ πάνω βρίσκομε τὴν πηγὴ τῆς μπαλάντας πού
τραγουδῆσε ὁ ἴδιος στοὺς βιοπαλαιστὲς τῆς θάλασσας:

«*Καλό σας κατευόδιο, φτωχοὶ τυραγνισμένοι!...*»

«*Κατευόδιο καλό! Ἡ προσευχὴ τῶν μικρῶν παιδιῶν
του ἄς εἶναι ἡ πνοὴ στὰ πανιά, στὰ ξάρτια τοῦ καρα-
βιοῦ σας...*»

Εἶχамε μιλήσει πιὸ πάνω γιὰ τὴν ἀπουσία τῆς θείας
πνοῆς πού ξεραίνει τὸν ἄνθρωπο καὶ τὸν μπάζει στὸ βα-
σίλειο τοῦ θανάτου. Ἐδῶ, ἂν δὲν ὑπάρχει τέλεια ἔλλειψη
τῆς αὔρας, εἶναι βέβαιο πὼς ὑπάρχει μιὰ θανατερὴ σιωπὴ
πού βουβαίνει τὸ τραγούδι. Πνίγεται ἡ μελωδία στὸ βα-

σίλειο τοῦ θανάτου. Ἡ ἔκπτωτος ψυχὴ γκρεμίζεται στὰ βάθη τῆς φρικτῆς ἀβύσσου καὶ μέσα στὴν τρομακτικὴ σιωπὴ τῆς θείας ἀποχῆς,

«Βωβὴ ἀπέμειν' ἢ Ἡχώ, ἐσίγησεν ἡ αὔρα·
τὰ πολλαπλᾶ τῆς ἄσματα...».

Στὴ *Φαρμακολύτρια*, βρίσκεται νύχτα στὸ ἐκκλησάκι τῆς Ἀγίας Ἀναστασίας. Νιώθει τὸ βάρος τῆς ἀποτυχίας του, τῆς ἀμαρτίας, νὰ τοῦ πλακώνει τὴν ψυχὴ. «Ὅ,τι φανερωνόταν πρὶν μὲ τόσο πλοῦτο, ἐδῶ ἔχει κρυφτεῖ ὀλότελα: ἀπουσιάζει ὁ Θεός, ἀπουσιάζουν τὰ πάντα. «Τὴν στιγμὴν ἐκείνην ἤκουσα μέγαν θόρυβον ἔξω, δεξιόθεν τοῦ ναοῦ, εἰς τὸ μέρος ὅπου ἦτο τὸ παλαιὸν κτίριον, τὸ “στοιχειωμένον”... “Ἐλαβον τὴν λαμπάδα, καὶ ἔτρεξα ἔξω τῆς θύρας. Αὔρα ἔπνεε ψυχρά, καὶ ἠπεῖλει νὰ σβύσῃ τὴν λαμπάδα... Ἡ σελήνη εἶχε περικαλυφθῆ εἰς νέφη... Ἐπανῆλθον εἰς τὸν ναόν, κ' ἔκαμα τὸν σταυρόν μου. Ἐκάθισα πάλιν εἰς τὸ στασίδιον... Ὑπνος τότε μὲ κατέλαβεν, εἰς τὸ στασίδιον ὅπου ἐκαθήμην. Ὁ ὕπνος ἦτον ἄνευ ὀνείρων, ὅλα τὰ ὄνειρα τοῦ τὰ εἶχεν ἀφαιρέσει ἢ ἐγρήγορσις. Μόνον ἐνδομύχως εἰς τὸ βάθος τῆς συνειδήσεώς μου, μία φωνή, ἣτις ὠμοίαζε μὲ χρησμόν, ἠκούσθη ἀμυδρῶς νὰ ψιθυρίζῃ: “Ὑπαγε, ἀνίατε· ὁ πόνος θὰ εἶναι ἡ ζωὴ σου...”»

Καὶ στὰ *Ρόδινα ἀκρογιαλία* πνέει ἡ νυχτερινὴ αὔρα χωρὶς σημεῖο θείας μελωδίας. Ἀφήνει τὴ βάρκα νὰ τὴν παρασύρει τὸ ρεῦμα, κατέχεται ἀπὸ διάθεση αὐτοκτονίας, πρόγευση τῆς Κόλασης:

«Ἀποκαμωμένος, εἶχα ἐξαπλωθῆ εἰς τὸ πλάτος τῆς

πρύμνης, κι ἄφησα τὴν σκάφην νὰ πλέῃ ὅπου θὰ τὴν ὠδήγει ἡ αὔρα ἡ νυκτερινή, ἢ ἀπὸ τῆς ξηρᾶς πνέουσα.»

Ἐκεῖ ὅμως ποὺ φανερώνεται πιὸ τραγικὰ ἀπὸ παντοῦ ἡ ἀπουσία τῆς θείας νεύσης, εἶναι στὰ Πτερόεντα δῶρα, ὅπου ἡ ἔλλειψη τῆς μυστικῆς αὔρας δὲν καταδικάζει μόνο τὸν ἴδιο, ἀλλὰ ὀλόκληρα τὰ Σόδομα καὶ Γόμορα, τὴν παραδομένη στὶς αἰσθήσεις Ἀθήνα τῆς ἐποχῆς του. Ὁ ἄγγελος κατεβαίνει τὴν παραμονὴ τῶν Χριστουγέννων ἀπὸ τὸν οὐρανὸ γιὰ νὰ χαρίσει στοὺς κατοίκους τῆς πόλης τρία οὐράνια δῶρα: «ἐν ἄστρον καὶ ἐπὶ τοῦ στέρνου του ἔπαλλε ζωὴ καὶ δύνამις, καὶ ἀπὸ τὸ στόμα του ἐξήρχετο πνοὴ θείας γαλήνης». Ὁ νοῦς πάει ἀμέσως στὸν πρῶο Ἰησοῦ. Μπῆκε σὲ μέγαρα, σὲ φτωχόσπιτα, σὲ ἐκκλησίες, καὶ παντοῦ συνάντησε ψευτιὰ καὶ ὑποκρισία, πολυφωνίες καὶ παραφωνίες ποὺ ἔμοιαζαν μὲ βίαιο φύσημα ἀνέμου καὶ μὲ σεισμό, δὲν εἶχαν νὰ κάνουν τίποτα μὲ τὴν πραότητα τῆς θείας πνοῆς τοῦ Χριστοῦ. Τέτοια οὐράνια δῶρα δὲν μποροῦσαν νὰ χωρέσουν σὲ ἀνάξιες καρδιές. Τέντωσε λυπημένος τὶς φτεροῦγες του καὶ πέταξε πρὸς τὶς οὐράνιες ἀψίδες. Τὰ πτερόεντα δῶρα δὲν εἶχαν θέση μέσα στὸ βασίλειο τοῦ θανάτου. Κανένας δὲν ἦταν ἔτοιμος νὰ τὰ δεχτεῖ. Μῆτε ὁ δεσπότης στὴν ἐκκλησία, χρυσοστόλιστος σὰν Μῆδος σατράπης τῆς ἐποχῆς τοῦ Δαρείου ποὺ πιθήμιζε ἐπιτηδευμένες κινήσεις. Κρίμα! Τὰ φτερωτὰ δῶρα ἦταν ἡ ἴδια ἡ ζωὴ, ἡ ἀληθινὴ καὶ ὄχι αὐτὴ ἡ ψεύτικη ποὺ παίρνομε στὰ σοβαρά, ἦταν ἡ γεύση τοῦ ἴδιου τοῦ Παράδεισου: ἓνα ἄστρο ποὺ θὰ ἐφεγγε τὶς συνειδήσεις, ἡ αὔρα, ἡ ἱκανὴ «διὰ νὰ δροσίζη τὰς ψυχάς», καὶ ἡ ζωὴ, ἡ πλασμένη «διὰ νὰ πάλλη

εἰς τὰς καρδίας» τῶν ἀνθρώπων. Τὸ πηχτὸ σκοτάδι δὲ δέχτηκε τὸ φῶς, ἡ ἀσφυξία καὶ ἡ ἄπνοια ἐκτόπισαν τὴν αὔρα τῆς λεπτή, τὴν πνοὴ τῆς θείας γαλήνης, καὶ ἡ δύναμη τοῦ θανάτου ἔδιωξε τὴ ζωή. Ἀπὸ τὴν ἐποχὴ τοῦ ξεπεσμένου ντερβίση, αὔρα δὲν ἔχει ξαναφυσῆξει στὸ καμίνι τῆς Ἀθήνας.

Ἄν ὅμως ὁ ἦχος τῆς αὔρας πνίγεται μέσα στὶς πολυφωνίες καὶ τὶς παραφωνίες αὐτοῦ τοῦ ψεύτικου ντουιᾶ, δὲν σημαίνει κιόλας πὼς δὲν ὑπάρχει. Στὸ Φτωχὸς Ἄγιος, ὁ τσομπάνος ποὺ σφάζεται ἀπὸ τοὺς Ἀγαρηνοὺς πέφτει κάτω («ἡ δὲ αὔρα πραεῖα ἀνέλαβεν ἐπὶ πτίλων τὴν πνοὴν του, κ' ἐκεῖ ἐκοιμήθη τὸν ὕπνον τὸν παραδείσιον»), ὅπου μὲ μιὰ ἀνεπανάληπτη εἰκόνα ἡ πραεῖα αὔρα, δηλαδὴ ἡ πνοὴ τοῦ Θεοῦ, ρουφάει μέσα στὴ δική της ἀνάσα τὴν τελευταία πνοὴ τοῦ βοσκοῦ ποὺ πλανιέται καθὼς ψυχορραγεῖ στὰ πούπουλα τῆς αὔρας, καὶ τὴν ἐνσωματώνει στὰ θεῖα πνευμόνια τοῦ Κτίστη της. Εἰκόνα πανάρχαιη: δύο ἀπόλυτα ταυτισμένες ὑπάρξεις, ποὺ ἀντὶ νὰ ἀναπνέουν ἀέρα, ἀναπνέουν ὁ ἓνας τὸν ἄλλο, καὶ ποὺ μᾶς δίνεται πανέμορφη στὸ ἐγκώμιον τοῦ σοφωτάτου ἐπὶ τοῦ κανικλείου κυροῦ Νικηφόρου τοῦ Χούμνου εἰς τὸν αὐτοκράτορα κυρὸν τὸν Ἀνδρόνικον τὸν Παλαιολόγον: «ὡς μὲν ἀναπνεῖς Θεόν, ὡς δ' ἀνοίγεις στόμα λόγῳ Θεοῦ»¹. Συχνὰ ἐπανερχόμενη εἰκόνα τῶν πανηγυριστῶν, ποὺ βρίσκομε καὶ στὸν Θεόδωρο τὸν Ὑρτακηνό: «Ὡ σχέσεως καὶ συμπνοίας ἀλλήλων! ὦ συμμίξεως καὶ συγκράσεως!

---

1. J. F. Boissonade, *Anecdota Graeca*, τόμος 1, σελ. 52.

ἀλλήλους μᾶλλον ἀναπνεῖτε ἢ τὸν ἀέρα»¹. Ἡ φιλανθρωπία τοῦ ἀναστημένου Θεοῦ θὰ φανερωθεῖ ἀνεμπόδιστα στὸ τέλος τοῦ χρόνου. Αὐτὸ φαίνεται ὀλοκάθαρα στὸν «θρῆνο» γιὰ τὸ θάνατο τοῦ ξαδέλφου του Δημητράκη, ὅπου ὁ ἤχος τῆς αὔρας εἶναι ἀναγγελία ἀνάστασης: «καὶ ὅταν δοθῇ τὸ κέλευσμα, καὶ ἀκουσθῇ ἡ φωνὴ τοῦ Ἀρχαγγέλου, καὶ ἠχήσῃ ἡ σάλπιγξ ἡ θεία, διότι φωνὴ Ἀρχαγγέλου θ' ἀκουσθῇ, καὶ σάλπιγξ Θεοῦ θὰ ἠχήσῃ ἀφεύκτως· τότε, πραεῖα, ὡς φωνὴ αὔρας λεπτῆς», καὶ ἀπαλὴ καὶ γλυκεῖα ἡ θεία σάλπιγξ, νὰ σ' ἐξυπνήσῃ, Μῆτρό μου, μαζί μὲ ὄλους ὅπου θὰ μᾶς ἐξυπνήσῃ τότε». Ἀμποτες.

* * *

Τὴν ἐποχὴ ποὺ γράφτηκε Ὁ *Ἐπεσμένος δερβίσης*, βασιλευε στὴν Πόλη ὁ Ἀμπντούλ Χαμίντ Β'. Ἄν καὶ οἱ σουλτάνοι ἀνῆκαν ἀπὸ παράδοση στὰ δύο μεγαλύτερα σουφῆδικα τάγματα, τῶν Μπεκτασί καὶ τῶν Μεβλεβί, ὁ προτελευταῖος χαλίφης τοῦ Ἰσλάμ καὶ Παντισάχ τῆς Ὀθωμανικῆς Αὐτοκρατορίας Ἀμπντούλ Χαμίντ Β' ἦταν ὁ πρῶτος ποὺ ἔσπασε τὴν παράδοση τῶν προκατόχων του καὶ μπῆκε στὸ τάγμα τῶν Σαντιλιγιά. Μάζεψε γύρω του ντερβίσηδες ἀπὸ τὰ τάγματα τῶν Ριφα-ἰ καὶ τῶν Νακσ-

---

1. Ὁ.π. Μονωδία ἐπὶ τῷ θανάτῳ τοῦ ἀοιδίμου βασιλέως Κυροῦ Μιχαὴλ Παλαιολόγου τοῦ Νέου. Ὁ Θεόδωρος Ὑρτακηνὸς πάλι, στὴ μονωδία του στὸν θάνατο τοῦ Νικηφόρου Χούμνου, χρησιμοποιεῖ τὴν ἴδια εἰκόνα ποὺ δανείστηκε ἀπὸ τὸν δάσκαλό του: «πῶς, ἐν ἐπόθεις ἀπὸ ψυχῆς βασιλέα παρῆκας; πῶς, ἦν μᾶλλον ἀνέπνεις ἢ τὸν ἀέρα. . .», σελ. 290. Βλ. καὶ μονωδία τοῦ αὐτοῦ, ἐπὶ τῷ θανάτῳ τῆς ἀοιδίμου καὶ μακαρίας δεσποίνης κυρᾶς Εἰρήνης, ὁ.π., σελ. 275.

μπαντί, τὸν Σύρο Ἀμποῦλ Χουντὰ καὶ τὸν ἀρχηγὸ τῶν Σαντιλιγιὰ Μωχάμεντ Ζαφίρ. Γιὰ πρώτη φορά στὴν ἱστορία, ντερβίσηδες ποὺ ἀνήκουν στὰ παραδοσιακὰ τάγματα ποὺ τριγύριζαν τοὺς Παντισάχ, νιώθουν ἐκτοπισμένοι, ξεπεσμένοι ἀπὸ τὴν εὐνοια τοῦ σουλτάνου καὶ παίρνουν τὸ δρόμο τῆς ἐξορίας. Ταξιδεύουν σὲ κέντρα ποὺ δὲν φτάνει ἡ ἐπιρροή του. Πολλοὶ ἀπὸ αὐτοὺς περῶνε στὴν Ἑλλάδα. Ἐκείνη τὴν ἐποχὴ, τεκέδες-μοναστήρια τῶν Μεβλεβήδων ὑπῆρχαν στὸν ἑλλαδικὸ χῶρο στὰ Χανιά τῆς Κρήτης—τεκὲς ποὺ εἶχε ἰδρυθεῖ τὸ 1880—, στὰ Τέμπη, στὴ Θεσσαλονίκη καὶ στὴν Κύπρο. Ἕνας ἀπὸ αὐτοὺς, περαστικὸς ἀπὸ τὴν Ἀθήνα, θὰ πρέπει νὰ ἦταν καὶ ὁ ντερβίσης ποὺ περιγράφει ὁ Παπαδιαμάντης. Τὸ ὅτι ἦταν ἐνήμερος τῆς κατάστασης ποὺ ἐπικρατοῦσε στὴν Ὑψηλὴ Πύλη σὲ ὅ,τι ἀφοροῦσε τὰ θέματα τῶν σουφῆδικων ταγμάτων, ἀπὸ πρῶτο χέρι μὲ συνομιλίες ποὺ εἶχε μὲ τὸν ντερβίση, εἶναι φανερὸ ἀπὸ μερικὲς νύξεις ποὺ κάνει στὸ διήγημα· λόγου χάρι: «Ἦτο εἰς εὐνοϊαν, εἰς δυσμένειαν; Εἶχεν ἀκμάσει, εἶχεν ἐκπέσει, εἶχεν ἐξορισθῆ;» Στούς τελευταίους παράγραφους δὲν μένει καμιὰ ἀμφιβολία γιὰ τὴν ἐξοικείωσή του μὲ τὰ παραπάνω. Χάνει ξαφνικὰ τὸν ντερβίση καὶ ἀναρωτιέται ποῦ ἔχει πάει. «Ζῆ, ἀπέθανε, περιπλανᾶται εἰς ἄλλα μέρη, ἀνεκλήθη ἀπὸ τῆς ἐξορίας, ἐπανέκαμψεν εἰς τὸν τόπον του; Κανεὶς δὲν ἤξεύρει.

Ἴσως τὴν ὥραν ταύτην ν' ἀνέκτησε τὴν εὐνοϊαν τοῦ ἰσχυροῦ Παδισάχ, ἴσως νὰ εἶναι μέγας καὶ πολὺς μεταξὺ τῶν Οὐλεμάδων τῆς Σταμπούλ, ἴσως νὰ διαπρέπη ὡς ἱμάμης εἰς κανὲν ἐξακουστὸν τζαμίον.» Φαίνεται ὅμως

πὼς ὁ ντερβίσης, παρὰ τὴν ἔνδειά του, κατεῖχε ὑψηλὸ βαθμὸ στὸ τάγμα του. Διαφορετικὰ δὲν ἐξηγεῖται ἡ ὑπόθεση τῆς ἀνόδου του μέχρι τὸ ἀξίωμα τοῦ ἀρχιουλεμᾶ ἢ ἀκόμα καὶ τοῦ σείχ ουλ ἰσλάμ. Ἐνοδο ποὺ δὲν σχετιζόταν καθόλου μὲ τὴν κοσμικὴ πλευρὰ τοῦ ἀξιώματος ὅσο μὲ τὴν ἀκεραιότητα καὶ τὴν ἀγιότητα τοῦ ἀνθρώπου ποὺ τὸ κατεῖχε.

Ἐδῶ πρέπει νὰ τονιστεῖ πὼς οἱ νομαδικὲς φυλὲς τῶν Τούρκων, ποὺ εἶχαν ξεκινήσει αἰῶνες πρὶν ἀπὸ τὸ κινεζικὸ Τουρκεστάν γιὰ νὰ καταλήξουν στὸ μικρασιατικὸ πλατῶ, προσχώρησαν στὸν ἰσλαμισμό μὲ τὴ βοήθεια σουφήδων καὶ ντερβίσηδων ποὺ κατὰ κάποιον τρόπο ἀντικατάστησαν τὶς πνευματικὲς μορφὲς τῶν σαμὰν ἡγετῶν τους. Στὶς ἀραβικὲς χῶρες ἀντίθετα, ὅπου ἐπικρατοῦσαν οἱ οὐλεμάδες μὲ τὴν αὐστηρὴ ἐρμηνεία τοῦ Κορανιοῦ —ποὺ πίστευαν πὼς αὐτοὶ καὶ μόνο εἶχαν τὴν ἀποκλειστικότητα τῆς ὀρθοδοξίας του— τὸ φιλελεύθερο καὶ πολλὰ φορὲς νεωτεριστικὸ πνεῦμα τῶν σουφήδων ἀντιμετωπιζόταν μὲ ἀδιαλλαξία. Γύρω στοὺς πρώτους ἄγιους τῆς ἰσλαμικῆς ἀνατολῆς ποὺ ἀντικατάστησαν τοὺς ἐρημίτες καὶ ἀναχωρητὲς τῆς χριστιανικῆς ἀνατολῆς, μαζεύτηκαν μαθητὲς ποὺ ἐπιζητοῦσαν τὴ γνώση καὶ τὸ φωτισμὸ τῆς ζωῆς τους μέσα ἀπὸ ὅλες τὶς προηγούμενες πνευματικὲς παραδόσεις ποὺ εἶχαν ἀντίσει παλαιότερα σὲ ἐκεῖνα τὰ μέρη· πράγματα ποὺ δὲν προσφέρονταν μέσα στὰ αὐστηρὰ ὄρια ποὺ ἐπιβάλλονταν ἀπὸ τὶς ξερὲς καὶ δικανικὲς ἐρμηνεῖες τοῦ Κορανιοῦ τῶν μονολιθικῶν οὐλεμάδων. Ἡ συσπείρωση μαθητῶν καὶ φίλων γύρω ἀπὸ κάποιον ἅγιον σουφή —πῆρ ἢ σείχ— δημιούργησε τὰ

πρῶτα μοναστικά τάγματα με ἀσκητικούς κανόνες διαβίωσης καὶ κοινοβιακὸ τυπικό. Πολλοὶ γέροντες ντερβίσηδες περιφέρονταν ἀπὸ τόπο σὲ τόπο, ζῶντας ἔμπρακτα τὶς ἀρετὲς τῆς φτώχειας καὶ τῆς ἄρνησης τῶν ὑλικῶν ἀγαθῶν, μὲ μοναδικὴ περιουσία τὸ μπαλωμένο ράσο τους· ἄλλοι πάλι, ὅταν τὸ ἐπέτρεπαν οἱ πολιτικὲς συνθήκες, διάλεγαν ἕναν μόνιμο τόπο διαβίωσης καὶ ἔστηναν κελιά γι' αὐτοὺς καὶ γιὰ τοὺς μαθητὲς τους. Ἔτσι δημιουργήθηκαν οἱ πρῶτοι τεκέδες καὶ μὲ τὸν καιρὸ μεταβλήθηκαν σὲ τόπους προσκυνημάτων τῆς μνήμης τοῦ ἁγίου ποὺ τοὺς εἶχε ἰδρῦσει, ἐπειδὴ ὁ κόσμος πίστευε πὼς ἡ χάρη —μπαράκα— τοῦ «βαλῆ» —ἁγίου— δὲν εἶχε ἐγκαταλείψει τὸ μέρος ὅπου σκηνῶνε ἡ σωρὸς του. Οἱ πρῶτοι αὐτοὶ πυρῆνες ἐξελίχτηκαν σὲ ὀργανωμένα τάγματα, χάρη στὸ θεσμὸ τῆς ἀλυσίδας —σιλιλά— ὅπου ἡ «μπαράκα» τοῦ βαλῆ περνοῦσε στὸ διάδοχό του δημιουργώντας μιὰ ἀδιάσπαστη συνέχεια μὲ τὴν ἀρχικὴ πηγὴ χάρης τοῦ ἰδρυτῆ ποὺ περνοῦσε στὸ σείχη ποὺ ἡγουμένευε στὸν τεκέ. Οἱ κυφέλες αὐτὲς τῆς πνευματικῆς ζωῆς, σὲ μιὰ ἐποχὴ ποὺ οἱ ἀρχὲς προωθοῦσαν τὸ γράμμα καὶ ὄχι τὸ πνεῦμα τοῦ Κοραριοῦ, εἶχαν τεράστια ἐπιρροὴ στὸ λαὸ ποὺ ἔτρεχε ἀπὸ παντοῦ, μαγνητισμένος ἀπὸ τὴν πνευματικότητα καὶ τὴν ἁγιοςύνη τοῦ σείχη ποὺ κατεύθυνε τὴν πνευματικὴ ζωὴ τοῦ τεκέ, γιὰ νὰ ἀκούσει ἕνα θεῖο λόγο, νὰ ζητήσῃ μιὰ συμβουλή, νὰ ζήσει γιὰ λίγο ἐκεῖ ὅπου ἀνάβλυζε ἡ ἐνέργεια τῆς θείας χάρης, ἡ «μπαράκα» τοῦ ἰδρυτῆ τοῦ τάγματος. Ἡ συμβολικὴ γλώσσα ποὺ χρησιμοποιοῦσαν στὰ γραφτὰ καὶ στὶς ὁμιλίαις τους, τὰ κρυφὰ νοήματα ποὺ κάλυπταν τὶς ἀλληγορίες τους,

ἔρχονταν σὲ φανερὴ ἀντίθεση μὲ τὶς οὐσιώδεις ἀπαγορεύσεις —χαράμ— τοῦ Κοραριοῦ. Τὸ σύμβολο τῆς ταβέρνας, τοῦ κάπελα —σακί— τοῦ κρασιοῦ, τῆς θείας μέθης —σύμβολα ποὺ ἐξαντλεῖ στὰ *Ρουμπαϊγιατ* ὁ Οὐμάρ Χάγιαμ— ποὺ πλησιάζουν τῇ συμβολικῇ γλώσσα τοῦ Εὐαγγελίου καὶ τῆς «Ἀμπέλου τῆς Ζωῆς» ἐνῶ ἀπομακρύνονται ἀπὸ τὶς βασικότερες ἀρχές τοῦ ἰσλαμισμού, ἦταν ἐπόμενο νὰ προκαλέσουν τὴν ἀντίδραση καὶ δυσφορία τοῦ ἱερατείου. Πῶς μπορούσε λόγου χάρη νὰ ἐρμηνευτεῖ ὁ στίχος τοῦ ἱμν αλ Φάριντ:

«Ἦπιαμε στὴ μνήμη τοῦ Νυμφίου ἀπὸ τὸ κρασί
ποὺ μᾶς μέθυσε, προτοῦ δημιουργηθεῖ τὸ ἀμπέλι),

ἢ οἱ ἀνοιχτὲς διακηρύξεις τῶν σουφῆδων πῶς δὲν ὑπάρχει διαφορὰ ἀνάμεσα στὶς θρησκείες, πῶς ὅλες εἶναι διαφορετικὲς ἐκφράσεις προσέγγισης τοῦ ἀνθρώπου στὸν Ἐνα καὶ Μοναδικὸ Θεό, στὴν ἐνότητα τοῦ Σύμπαντος. Ἡ σοφία καὶ ἡ ἀλήθεια δὲν εἶναι ἀποκλειστικὸ προνόμιο τῶν Ἰουδαίων, τῶν Χριστιανῶν ἢ Μουσουλμάνων, ἀλλὰ διασπείρεται ἐξίσου σὲ ὅλο τὸν κόσμον, εἶναι κοινὸ κτῆμα ὅλων τῶν πλασμάτων. Ὁ σουφῆς ζητάει νὰ ὑπερβεῖ τὰ φαινόμενα, τὸν κόσμον ὅπως ἀποκαλύπτεται ἐμπειρικὰ ἀπὸ τὶς αἰσθήσεις, ἀρνεῖται τὴν πολλαπλότητα καὶ τὴ διαίρεση τῆς ἀνθρώπινης ζωῆς ποὺ εἰσάγει, γιὰ νὰ μπορέσει νὰ φτάσει στὴν Ἐνότητα, στὸν τόπον τῆς κοινῆς καταγωγῆς ὅλων τῶν ἀνθρώπων, νὰ ξεπεράσει τὴ μερικὴ διαίρεση τῶν ἀνθρώπων σὲ φυλές, γλώσσες καὶ τάξεις ποὺ τοὺς βυθίζει ὅλο καὶ πιὸ πολὺ στὴν ἀπομόνωση καὶ ἀλλοτριώσῃ τους, γιὰ νὰ φτάσει στὴν ὀλικὴ Ἐνότητα

πού τους ενώνει. Παρατάει τις πολλές αλήθειες για να ακολουθήσει τη Μία και Μοναδική. Για τὸν σουφὴ πού ἐπιζητάει τὴν ἀλήθεια, τὰ φαινόμενα γίνονται διάφανα — ἐδῶ περιλαμβάνονται καὶ τὰ θρησκευτικὰ φαινόμενα — ἀποκαλύπτοντας τὴ μία καὶ μοναδική κοινὴ προέλευσὴ τους. Ἡ παράδοσή τους ἀνάγεται συχνὰ στὴν ὀρφικὴ καὶ πυθαγόρεια διδασκαλία πού τοὺς ἐνδιαφέρει περισσότερο ἀπὸ κάθε ἄλλη παράδοση, ἐπειδὴ ἀκριβῶς ἐπικυρώνει τὸ δόγμα τῆς θείας Ἐνότητος. Ἐτσι ὁ Πλάτωνας, συνεχιστὴς αὐτῆς τῆς παράδοσης, ὀνομάζεται «Ἴμᾶμ» τῶν φιλοσόφων καὶ ὁ Πλωτῖνος «Σείχ» τῶν Ρωμίων (δηλαδὴ σουφῆς δάσκαλος). Αὐτὸ τὸ δόγμα τῆς ἐνότητος, τῆς κοινῆς καταγωγῆς τῶν πάντων σὲ μία ρίζα, μία πηγὴ γνώσης καὶ δημιουργίας, πού εἶναι μοναδικὸ ἀπὸ τὴ δύναμη τῆς ἀλήθειας πού τὸ κυβερνάει (αλ-ταού-χιντ γουάχιντ), οἱ σουφῆδες τὸ ὀνομάζουν θρησκεία τῆς ἀγάπης. Μιὰ τέτοια ἀγάπη δὲν εἶναι συναισθηματικὴ καὶ δὲν τροφοδοτεῖται μὲ συγκινήσεις, πράγμα πού θὰ τὴν ἔκανε ἐντελῶς τρωτὴ, ἀλλὰ εἶναι ἡ ὕλικὴ ἔκφραση τῆς πραγματωμένης, τῆς ἔμπρακτης γνώσης πού ἔχει ξεπεράσει τὴν ταξικὴ διαίρεση τῶν ἀνθρώπων σὲ ἔθνη καὶ θρησκείες, καὶ ἔχει διαπεράσει τὴ μοναδικὴ ἀλήθεια τῆς ἐνότητος τῶν πάντων μέσα στὴν καρδιά τους. Αὐτὸ ἀκριβῶς ἐκφράζει ὁ ἱμνὸς Ἄραμπι μὲ τοὺς στίχους τοῦ στοῦ *Ταρτζουμὰν αλ-ἄσγουακ*

Ἡ καρδιά μου τώρα παίρνει πολλές μορφές: εἶναι
 βροσκοτόπι ἐλαφιῶν καὶ μοναστήρι Χριστιανῶν
 Καὶ ναὸς εἰδώλων καὶ τοῦ προσκυνητῆ ἢ Κάαμπα

καὶ οἱ Πίνακες Τορὰ καὶ τὸ βιβλίον Κοράν.
'Ακολουθῶ τῆ θρησκείᾳ τῆς Ἀγάπης: ὅπου μὲ
βγάλουν οἱ γκαμῆλες τῆς Ἀγάπης
θὰ εἶναι ὁ δρόμος τῆς θρησκείας καὶ τῆς
πίστης μου.

(ἀπὸ τὴν ἀγγλικὴ μετ. τοῦ R. A. Nicholson, Λονδίνο
1911, σελ. 67)¹.

Ἡ ἴδια ἐνότητα ἀποκαλύπτεται στὴν ἀγαπητικὴ σχέ-
ση τοῦ Θεοῦ μὲ τὸν ἄνθρωπο, στὴν ἐνότητα τῆς θεϊκῆς
μὲ τὴν ἀνθρώπινη φύση, στὴν πράξη ἀγάπης ποὺ εἶναι
ἡ δημιουργία τοῦ κόσμου καὶ τὸ χάρισμα τῆς ζωῆς στὰ
πλάσματα ποὺ τὸν πληθαίνουν, στὴν πράξη ἀγάπης ποὺ
εἶναι ἡ ἐνανθρώπιση τοῦ Θεοῦ, ποὺ ἐπικυρώνει τελικὰ
τὴν ἔνωση ὀλόκληρου τοῦ κτιστοῦ κόσμου μὲ τὸν ἄκτι-
στο. Ὁ σουφὴς διαπιστώνει ὅλες αὐτὲς τὶς ἀλήθειες στὴν
ἀναζήτησή του, γιὰ νὰ καταλήξει στὴ μία καὶ μοναδικὴ
ἀλήθεια. Οἱ ἀρετὲς ποὺ ἀκολουθεῖ στὴν ἀσκητικὴ του
πορεία εἶναι ἴδιες μὲ τὶς ἀρετὲς ποὺ ἀκολουθεῖ ὁ ἀνα-
χωρητὴς τῆς ἐρήμου, τῆς πάμπας, τῆς σαβάνα, τῶν
Χιμαλάγια. Μετάνοια (τάουμπατ), ἀδιάκοπη πάλη μὲ τὸ
κακὸ (μουτζαχάνταντ), ὑπομονὴ (σάμπρ), ἀποχὴ (οὐά-
ρα), ἀγάπη (μαχάμπαντ), ἡσυχία (ταφακούρ), ἔνωση
μὲ τὸν Θεὸ (βισάλ).

Ὁ σουφὴς ἀκολουθεῖ τὴ θρησκείᾳ τῆς ἀγάπης, γιὰ
νὰ φωτίσει τὸ νοῦ του μὲ τὴ γνώση τοῦ Θεοῦ. Εἶναι

---

1. Θὰ ἤθελα νὰ τονίσω ἐδῶ πὼς τὸ μεγαλύτερο μέρος τῶν συλλογισμῶν
μου γιὰ τὸ σουφισμό, τὸ ὄφειλω στὰ δοκίμια τοῦ Seyyed Hossein Nasr,
Sufi Essays, Λονδίνο, 1972.

αὐτὸ ποὺ λέγει ὁ ἅγιος Μάξιμος ὁ Ὁμολογητῆς: «Εἰ ἡ ζωὴ τοῦ νοῦ ὁ φωτισμὸς ἐστὶ τῆς γνώσεως, τοῦτον δὲ ἢ εἰς Θεὸν ἀγάπη τίκτει καλῶς, οὐδὲν τῆς θείας ἀγάπης εἴρηται μεῖζον» (*Patrologia Graeca*, 90, 964 A). Ἡ γνώση τοῦ Θεοῦ, ἡ Θεογνωσία καὶ ἡ ἀγάπη, μιᾶνε γι' αὐτοὺς ποὺ ξέρουν νὰ ἀκοῦν καὶ νὰ καταλαβαίνουν, τὴν ἴδια γλῶσσα, παρὰ τὶς φαινομενικὰ ἀξεπέραστες διαφορὰς τους. Ἡ παράδοση τοῦ ἀνθρώπου στὸ Θεὸ (τασλίμ) —ἀπὸ αὐτὸ τὸ ρῆμα βγαίνει τὸ Ἰσλάμ— εἶναι ὀλοκληρωτικὴ ἐφόσον ἀπὸ τὸ Θεὸ δημιουργήθηκε καὶ σὲ Ἐκεῖνον θὰ ἐπιστρέψει. Ἐδῶ βασιζέται ἡ βαθιὰ πίστη τῶν σουφῆδων στὴν ἐξουδετέρωση (φάνα, Σούρα 55, 26-27), στὸ σβῆσιμο τοῦ ἑαυτοῦ τους μπροστὰ στὸ θεῖο θέλημα καὶ στὴν ἔνωσή τους (βισάλ) μετὰ τὸ Θεό. Ἄν καὶ βρίσκονται σὲ αὐτὸ τὸν κόσμον, ἡ καρδιά τους ἔχει ἀφήσει τὸ σῶμα τους καὶ εἶναι ἐνωμένη μετὰ τὸ Θεό. Αὐτὴ ἡ ταύτιση μετὰ τὸ Θεὸ εἶναι τόσο ἀπόλυτη, ποὺ κάνει τὸν Ἄμποῦ Γιαζίντ αλ-Μπισταμί νὰ δηλώσει ἄφοβα: «Δόξα στὸν Ἐαυτό μου καὶ στὸ ἄπειρο Μεγαλεῖο μου». Ὁ αλ-Χάλλατς, ὁ πρῶτος σουφῆς μάρτυρας, σταυρώθηκε τὸ 922 ἐπειδὴ εἶπε σὲ μιὰ ὁμιλία του «Ἐγὼ εἶμαι ἡ ἀλήθεια», παραφράζοντας τὸ «Ἐγὼ εἶμι τὸ φῶς» τοῦ Χριστοῦ. Οἱ χαλίφηδες δὲν ἀνέχονταν τὸ κήρυγμά του ποὺ νόμιζαν πὼς θὰ ὀδηγοῦσε τοὺς μαθητὲς του στὸ Χριστό. Ἐκτὸς ἀπὸ τὴν ἔνωση μετὰ τὸ Θεό, πίστευε πὼς ὁ ἄνθρωπος ἔχει τὴ δυνατότητα νὰ θεωθεῖ, καὶ σὲ συγκατάβαση ὁ Θεὸς νὰ ἐνσαρκωθεῖ. Γιὰ ἀπόδειξη ἐπικαλέστηκε τὸ παράδειγμα τοῦ Χριστοῦ. Ἡ σταύρωση τοῦ

αλ-Χάλλατς ἐξιστορήθηκε ἀπὸ τοὺς μαθητὲς του μὲ λό-
για πὺ θὰ μποροῦσαν νὰ εἶχαν παρθεῖ ἀπὸ τὸ Εὐαγ-
γέλιο.

Παραπάνω εἶχαμε ἀναφέρει τὰ δύο κύρια τάγματα πὺ
ἄνθησαν στὴν Τουρκία: τοὺς Μεβλεβί καὶ τοὺς Μπεκτασί.
Αὐτὸ δὲ σημαίνει πὺς δὲν ὑπῆρχαν ἄλλα τάγματα. Κάθε
ἄλλο. Οἱ νομαδικὲς τουρκικὲς φυλὲς εἶχαν ἤδη ἐξισλα-
μιστεῖ τέσσερις αἰῶνες πρὶν τὴν ἐμφάνιση τῶν δύο ταγ-
μάτων, ἀπὸ τοὺς ἀναρχικοὺς ντερβίσηδες Καλεντερὶ καὶ
Μαλαματί. Οἱ Καλεντέρ ἰδιαίτερα ἦταν τόσο ἀκραῖοι στὶς
ιδέες τους, πὺ δὲ δίσταζαν νὰ γυρίζουν γυμνοὶ γιὰ νὰ
δείξουν τὴν ἀποστροφὴ τους γιὰ κάθε εἶδους κοινωνικὸ
συμβιβασμὸ. Μέχρι σήμερα ἀκόμα ἡ ἔκφραση «καλεν-
τέρ», στὰ τούρκικα, χρησιμοποιοεῖται γιὰ νὰ περιγράψει
κάποιον πὺ εἶναι ἀνέμελος μέχρι ἀναισθησίας. Ἀπὸ τὴν
ἴδια τὴ φύση του ὅμως καὶ ἀπὸ τὴν ἔλλειψη ὀργάνωσης
πὺ τὸ χαρακτήριζε, αὐτὸ τὸ τάγμα ἦταν φυσικὸ νὰ ἐξα-
φανιστεῖ πολὺ σύντομα. Μέχρι τὴ σύσταση τῶν Μεβλεβί,
κανένα τάγμα δὲν ἐμφανίστηκε στὸ μικρασιατικὸ χῶρο.
Ἡ ἀσφάλεια καὶ ἡ σταθερότητα πὺ ἐξασφάλιζε τὸ σουλ-
τανάτο τῶν Σελτζούκων στὸ Ἰκόνιο, καθὼς καὶ οἱ καλὲς
σχέσεις πὺ εἶχαν ἀναπτυχτεῖ μεταξὺ τῶν Σελτζούκων
καὶ τῶν Βυζαντινῶν, παρακίνησε τὸν πατέρα τοῦ Τζελάλ
-εντ-Ντίν-Ρουμ-ὶ νὰ ζητήσῃ καταφύγιο στὴν αὐλὴ τοῦ
Ἰκονίου, ἀφοῦ ἔφυγε κυνηγημένος ἀπὸ τὴν πατρίδα του
τὴ Βακτρία, ἐξαιτίας τῶν μογγολικῶν ἐπιδρομῶν. Ὁ

Ρουμ-ί, πού εἶχε δείξει ἀπό μικρὸς σημάδια ἐξαιρετικῆς διάνοιας καὶ ἀντίληψης, δὲν ἔκρυβε τὴν ἀγάπη του γιὰ τὴν πνευματικὴ ζωὴ καὶ τὸ θεῖο ζῆλο του γιὰ ἡσυχία. Γρήγορα δημιουργήθηκε, μὲ τὴ συμπαράστασι τοῦ σουλτάνου τῆς Κόνιας Ἀλαεντ Ντίν, ἕνας κύκλος μαθητῶν γύρω του. Ἡ συνάντησή του μὲ ἕνα περιπλανώμενο ἀσκητὴ ἀπὸ τὴν Ταυρίδα, τὸν Σαμσ-ι Ταμπρίζ, πού πῆγε στὸ Ἰκόνιο νὰ βρεῖ τὸν Ρουμ-ί, μετὰ ἀπὸ ἕνα ἐσωτερικὸ ἐγκάλεσμα πού εἶχε, στάθηκε κρίσιμη γιὰ τὴν πνευματικὴ ἐξέλιξη τοῦ ἴδιου καὶ γενικὰ τοῦ κινήματος. Μόλις συναντήθηκαν κλείστηκαν σὲ ἕνα κελὶ καὶ ἔκαναν μῆνες μέχρι νὰ βγοῦν ἔξω. Οἱ μαθητὲς τοῦ Ρουμ-ί, ἀπὸ ζήλεια, παραφύλαξαν καὶ σκότωσαν τὸν Σαμσ-ι Ταμπρίζ. Ὁ δάσκαλός τους σκάλιξε ἕνα καλάμι, τὸ νάι, καὶ ἄρχισε νὰ θρηνεῖ τὸ χαμὸ τοῦ Φίλου του. Ὁ κυκλικὸς χορὸς πού ἄρχισαν νὰ ἐκτελοῦν οἱ μαθητὲς του σὲ ἀνάμνησι τοῦ φίλου —ντόστ— συμβόλιζε δύο πράγματα: τὴν περιστροφὴ ἑνὸς πλανητικοῦ συστήματος γύρω ἀπὸ τὸν ἥλιο —τὸ ὄνομα Σαμσ-ι Ταμπρίζ σημαίνει "Ἥλιος τοῦ Ταμπρίζ— ἀλληγορία τῆς ἀέναης ἀλλαγῆς τῶν μεταβλητῶν κόσμων καὶ τῆς σταθερότητος τοῦ ἡλίου. Οἱ ντερβίσηδες πού γυρνοῦν περιστροφικὰ καὶ γύρω ἀπὸ τὸν ἄξονά τους κατέχονται ἐκεῖνη τὴν ὥρα ἀπὸ αὐτὸ πού ὀνομάζουν «χάλ», δηλαδὴ ἀπὸ μιὰ στάσι πνευματικῆς ἐξέλιξης. Ὁ σείχης τῆς ὀμάδας πού βρίσκεται στὴ μέση τοῦ συστήματος καὶ συμβολίζει τὸν ἥλιο, ἐκπροσωπεῖ τὴ μονιμότητα μέσα στὴν ἀλλαγὴ, τὸ «μακάμ» ἢ τὸ σταθμὸ τῆς πνευματικῆς ἐξέλιξης τοῦ ἴδιου καὶ τῶν μαθητῶν του. Τὸ «χάλ» γίνετα ὄρατὸ σὲ ἕνα πρόσωπο καθὼς ἀφήνει τὸ συνηθι-

σμένο του χαλάρωμα και παίρνει έκφραση χαρᾶς στὸ ἄκουσμα μιᾶς ὁμορφῆς μελωδίας. Στὰ ἀραβικά, στὰ πέρσικα, στὰ τούρκικα, ἀκόμη καὶ στὴ δική μας γλώσσα πού τόσο ὁμορφα λειτουργεῖ μέσα στὰ ἀνατολίτικα λήμματά της, ὁ ὄρος «χάλ» ἔχει ἀποκτήσει ἓνα νόημα πιὸ πλατὺ ἀπὸ αὐτὸ πού σημαίνει στὴν καθαρὴ σουφήδικη ὀρολογία πού ἐκφράζει μιὰ ἀσυνήθιστη καὶ ἔξω ἀπὸ τὰ ὄρια τῆς καθημερινότητος ψυχικὴ ἐμπειρία.

Τὸ «μακάμ», ἀντίθετα ἀπὸ τὸ «χάλ» πού δὲν εἶναι παρὰ μιὰ πρόσκαιρη στάση ἢ κατάσταση συνειδητότητας, εἶναι σταθερὸ καὶ ἀμετάβλητο καὶ ἀπαιτεῖ συνεχεῖς κόπους γιὰ τὴν ἀπόκτησή του. Ὑπάρχουν πολλὰ «μακάμ», ὅπως ὑπάρχουν πολλοὶ βαθμοὶ ἐνάργειας ἢ συνειδητότητας. Ἡ κατοχὴ τοῦ «μακάμ» δὲ φανερῶνεται μόνο ἐξωτερικά, ἀλλὰ ἔχει τὴ δύναμη νὰ μεταμορφῶνει ἐσωτερικὰ τὸν ἄνθρωπο πού τὸ ἔχει ἀποκτήσει· κατὰ κάποιον τρόπο γίνεται ὁ ἴδιος ἐκεῖνο τὸ μακάμ πού ἀποκτᾷ μὲ τόσους κόπους καὶ θυσίες. Ἡ ἴδια ἀκριβῶς ἀποκρυστάλλωση τῆς συνείδησης πού εἶναι σὲ πλήρη ἐνάργεια, σὲ «σταθμὸ», ἐκφράζεται μὲ τὰ μακάμια τῆς ἀραβικῆς μουσικῆς. Τὰ μακάμια αὐτὰ ἔχουν συντεθεῖ ἀπὸ ἀνθρώπους πού σὲ κάποιον στάδιο τῆς πνευματικῆς τους πορείας ἀπόκτησαν τὸ μακάμ, μεταμορφώθηκαν ἐσωτερικὰ ἀπὸ τὴ δύναμή του καὶ τὸ ἐκφρασαν μὲ μουσικούς φθόγγους. Γι' αὐτὸ τὸ λόγο τὰ μακάμ ἀπελευθερώνουν στὴν ἐκτέλεσή τους ἓνα ρυθμισμένο ποσοστὸ αἰσθητικῆς ἐνέργειας πού ἀντιστοιχεῖ στὸ βαθμὸ ἐνάργειας πού θέλει νὰ μεταδώσει ὁ κάτοχός του καὶ συνθέτης τοῦ μακαμιοῦ. Μὲ λίγα λόγια, τὸ μακάμι εἶναι ἡ

μελωδική έκφραση τῆς κατὰ τὰ ἄλλα ἀνέκφραστης ψυχικῆς ἐμπειρίας τοῦ συνθέτη πού κατέχεται ἀπὸ τὸ «μακάμ», μεταμορφώνεται ἀπὸ τὴ δύναμή του καὶ ἐκφράζει μὲ τὴ μελωδία τὸ βαθμὸ καὶ τὴν ἰσχύ αὐτῆς τῆς μεταμόρφωσης. Ὅσοι ἔχουν αὐτιά μποροῦν νὰ ἀκούσουν μὲ τὸ ἐσωτερικὸ αἰσθητήριον καὶ νὰ καταλάβουν. Στὴν περίπτωση τοῦ ἡλίου τοῦ Ταμπρίζ, ὁ Ρουμ-ι γίνεται ἡλιος στὴν ἀναζήτηση τοῦ χαμένου Φίλου, παίρνει τὸ «μακάμ» τοῦ Φίλου, ὅπως κάθε ντερβίσης περνᾷ μέσα ἀπὸ ἀμέτρητα «χάλ» τὴν ὥρα πού στριφογυρίζει, γίνεται καθένας ἓνας ξεχωριστὸς κόσμος, ἓνας πλανήτης πού φωτίζεται μέσα ἀπὸ τὶς ἐναλλασσόμενες στάσεις του ἀπὸ τὸ σταθμὸ, ἀπὸ τὸ Ἐπίλυτο, ἀπὸ τὸ «μακάμ» τοῦ ἡλίου πού συντηρεῖ καὶ διατηρεῖ τὸ στριφογύρισμά του. Ὁ τελικὸς σκοπὸς τοῦ «σεμά», τοῦ χοροῦ τῆς ἀναζήτησης τοῦ χαμένου Φίλου, εἶναι ἡ διατήρηση τοῦ κόσμου μέσα στὸ στριφογύρισμα τῆς ἀνανεωμένης ἐνέργειάς του. Μόλις γίνεται ἀντιληπτὸ τὸ ἓνα μακάμ, μόλις ἀκούγεται ὁ ἦχος του, ὁ σταθμὸς του ἀλλάζει, τὸ πρόσωπό του χάνεται, φανερώνεται, ὁ ἄξονας μετατίθεται συνέχεια, ἡ περιστροφή γυρίζει σὲ ξέφρενη διαδοχὴ τὰ χάλ, τὶς στάσεις πού μεταμορφώνουν στὴν ἐναλλαγὴ τους τὴ φθορὰ τοῦ κόσμου σὲ ἀφθαρτὴ ἐνέργεια.

Πρὶν γυρίσουμε ὅμως στὸν Παπαδιαμάντη πού μᾶς ἔδωσε τὴν ἀφορμὴ νὰ ἀγγίξουμε γιὰ λίγο αὐτὸ τὸν τόσο κοντινὸ καὶ συνάμα τόσο μακρινὸ κόσμον, ἀπομένει νὰ κοιτάξουμε τὴν παλαιότερη δική μας ἄμεση σχέση μὲ αὐτὸ τὸν κόσμον πού χάθηκε στὴν ἴδια του τὴν πηγὴ, στὴν Κόνια, χάρη στίς φωτισμένες μεταρρυθμίσεις τοῦ πατέρα

τῆς σύγχρονης Τουρκίας Μουσταφά Κεμάλ Ἀτατούρκ, πού ἔκλεισε τούς τεκέδες καί κυνήγησε τούς ντερβίσηδες ἔτσι ὅπως δὲν εἶχαν διωχτεῖ οὔτε ἀπὸ τούς πιὸ φανατικούς οὐλεμάδες. Ἡ ἄγνοια μὲ τὸ φόβο, στὰ χέρια τῶν δυνατῶν, παίρνει παντοῦ τὰ ἴδια μέτρα: ἀμολάει πογκρόμ. Ἡ ἀλήθεια εἶναι πὼς λίγα χρόνια πρὶν, ὅταν οἱ προοδευτικὲς δυνάμεις τῶν Νεότουρκων συνεργάζονταν μὲ τὶς ὀθωμανικὲς δυνάμεις στὸ πογκρόμ πού εἶχαν ἀμολύσει καί οἱ δύο ἐναντίον τῶν Ἀρμενίων, ὁ Ἀτατούρκ δὲ συγχώρεσε ποτὲ τὴν προστασία πού πρόσφεραν στοὺς κυνηγημένους Ἀρμένηδες οἱ Μεβλεβῆδες τῆς Κόνιας. Ὁ τεκές τους εἶχε γεμίσει μὲ πρόσφυγες ἀπὸ τὴν Ἀνατολή, πού εἶχαν γλιτώσει ἀπὸ τὴ μανία τῶν Τούρκων, νέων καί παλαιῶν. Δὲν μπορούσε νὰ γίνεῖ ἀλλιῶς μὲ ἀνθρώπους πού εἶχαν δανειστεῖ τὸ τελετουργικὸ καί τὴ μουσικὴ πού τὸ συνόδευε ἀπὸ τούς Χριστιανούς, ζοῦσαν ἀδελφικὰ μὲ τούς λαοὺς πού τούς τριγύριζαν, δὲν εἶχαν ἔχνος φανατισμοῦ καί ἰσχυρίζονταν πὼς οἱ ἰδρυτὲς τῶν ταγμάτων τους ἦταν μετεμψυχώσεις Χριστιανῶν ἀγίων.

Ὁ Χατζῆ Μπεκτὰς Χορσανί, ὁ ἰδρυτὴς τοῦ τάγματος τῶν Μπεκτασί, ταυτιζόταν μὲ τὸν ἅγιο Χαράλαμπο, πού λατρευόταν ἰδιαίτερα ἀπὸ τούς Χριστιανούς τῆς κεντρικῆς Μικρασίας. Ἡ ταύτιση μάλιστα τοῦ βαλῆ ἀπὸ τὸ Χορασάν καί τοῦ δικοῦ μας ἁγίου ἦταν τόσο ριζωμένη στὴν καρδιά τοῦ λαοῦ, πού εἶχε γίνεῖ ἔθιμο γιὰ τούς Χριστιανούς νὰ κάνουν προσκύνημα στὸν τάφο τοῦ Χατζῆ Μπεκτὰς στὸ Κίρσεχιρ. Ὁ Σαλτούκ Μωχάμεντ Μποχάρα, γνωστὸς στοὺς Τούρκους ὡς Σαρί-Σαλτούκ, πού γύρισε στὸ Ἰσλάμ τούς Τατάρους τῆς νότιας Ρωσίας καί

Πολωνίας, ταυτιζόταν με τὸν ἅγιο Σπυρίδωνα τῆς Κέρκυρας. Μέχρι τελευταῖα —πρὶν ἀπὸ τὸν Ἐμβέρ Χότζα— Ἀρβανίτες Μπεκτασῆδες περνοῦσαν κάθε χρόνο στὴ γιορτὴ τοῦ ἁγίου, στὴν Κέρκυρα, γιὰ νὰ προσφέρουν στὴν ἐκκλησία του ἀφιερώματα, ἄλογα, ζῶα καὶ διάφορα ἀγροτικὰ προϊόντα. Οἱ Μπεκτασῆδες δὲ δίσταζαν νὰ ταυτίσουν τὴν Ἀγία Τριάδα μετὰ τὴ δική τους τριάδα τοῦ Ἀλλάχ, Μωάμεθ καὶ Ἀλί, τοὺς δώδεκα ἱμάμηδες τοῦ σιΐσμου μετὰ τοὺς δώδεκα ἀποστόλους, τὴ χριστιανικὴ θεία λειτουργία μετὰ τὴν ἱεροτελεστία τους («ἀηνιτζέμ») ὅπου χρησιμοποιοῦσαν καὶ ἓνα εἶδος μετάληψης ἀπὸ ψωμί καὶ κρασί γιὰ νὰ μνημονέψουν τὸ θάνατο τοῦ μάρτυρά τους Χουσεΐν.

“Ὅλα αὐτὰ βέβαια, εἰδικὰ ὅσα ἀφοροῦν τοὺς Μπεκτασί, μπορεῖ νὰ ἐρμηνευτοῦν ὡς ἀφελεῖς ἢ ὑπολογισμένες παραχωρήσεις πρὸς τοὺς Χριστιανοὺς, μετὰ τελικὸ σκοπὸ τὴν εὐκολὴ μεταστροφή τους, τὸ ὁμαλὸ πέρασμά τους στὸ Ἰσλάμ. Δὲν ἀποκλείεται. Αὐτὸ πὸ ἔχει μεγάλη σημασία γιὰ τὴν ἐπιβίωση τῶν χριστιανικῶν πληθυσμῶν τῆς ἀνατολῆς εἶναι πῶς τὰ δύο κύρια τάγματα τῶν Μπεκτασί καὶ Μεβλεβί —καὶ πρέπει νὰ γίνεῖ αὐτὸς ὁ διαχωρισμὸς ἀπὸ τὰ ἄλλα τάγματα πὸ πολλά, ὅπως αὐτὰ τῶν Καντιρ-ι καὶ Ρουφα-ι διαπνέονταν ἀπὸ ἔντονο ἀντιχριστιανικὸ φανατισμὸ— δὲν ἔδειξαν μόνον πνεῦμα ἀνοχῆς καὶ ἀδελφικότητος πρὸς τοὺς Χριστιανοὺς, ἀλλὰ μάλακωσαν καὶ πολλὰ σκληρὰ ψυχὰς, σταμάτησαν αἱματοχυσίαι, ἀπότρεψαν διωγμοὺς. Αὐτὸ πὸ ἔνωσε πρὶν ἀπ’ ὅλα Χριστιανοὺς καὶ Μουσουλμάνους ἦταν τὸ κοινὸ ἐνδιαφέρον τους γιὰ πνευματικὰ ζητήματα, ἢ προσέγγι-

ση μεταξύ τους, τὸ ξεπέρασμα τῶν διαφορῶν τους καὶ ἡ συνάντησή τους στὸ κοινὸ σημεῖο τῆς μεταφυσικῆς τους ἀναζήτησης. Πολλοὶ ντερβίσηδες εἶχαν ὡς πνευματικούς Χριστιανούς ἀσκητὲς καὶ τοὺς ἐπισκέπτονταν συχνά, καὶ πολλοὶ Χριστιανοὶ θαύμαζαν τὸν ἀσκητισμὸ τῶν Μουσουλμάνων ἀδελφῶν τους. Μικτοὶ γάμοι μεταξύ τῶν δύο κοινοτήτων ἦταν ἀρκετὰ συνηθισμένο φαινόμενο. Ἡ γυναίκα τοῦ Ρουμ-ι ἦταν Ρωμιά. Ὁ γιὸς τοῦ Σουλτάν Βελέντ πού ἀκολούθησε τὰ χνάρια τοῦ πατέρα του καὶ ἔγραψε ἑλληνικούς στίχους μὲ ἀραβικούς χαρακτῆρες στὰ ποιήματά του¹, τὴν μνημονεῖ συχνά μὲ τὸ ὄνομα Κυρὰ Χατούν ἢ Κυρούλα. Οἱ πρῶτες ἀδελφικὲς προσεγγίσεις μεταξύ τους ἔγιναν ἀπὸ τοὺς πνευματικούς ἀρχηγούς τῶν δύο κοινοτήτων. Στὰ περίχωρα τοῦ Ἴκονίου ὑπῆρχε ἡ Μονὴ τοῦ Ἁγίου Χαρίτωνος (Ακ - Μαναστήρ)². Μέσα στὸν περίβολο τῆς Μονῆς ὑπῆρχαν λαξευμένοι στὸ βράχο τρεῖς ναοὶ καὶ ἓνα μεστζιτ (τζαμί χωρὶς μιναρέ). Ὁ Ρου-

---

1. Βλ. Abdülbâki Gölpınarlı, *Mevlânâ Celâleddin. Hayati, Felsefesi, Eserleri*. Istanbul, 1959, σελ. 256-262, ὅπου παραθέτει καὶ μερικὴ μεταγραφή τῶν στίχων στὰ ἑλληνικά, δίπλα στὸ περσικὸ πρωτότυπο, πού βρίσκεται στὸ μουσεῖο τῆς Κόνιας (ἀρ. χειρ. 67). Δημοσίευση κειμένου ἔγινε ἀπὸ τοὺς P. Burguière, R. Mantran, *Quelques vers grecs du XIIIe siècle en caractères arabes*. «Byzantion», 1952, σελ. 63-79. Ἐνδιαφέρουσα εἶναι ἡ παρατήρηση τοῦ Gölpınarlı, πὼς μεταφράζοντας τὸ *Nıvânı* τοῦ Ρουμ-ι, συνάντησε καὶ ἄλλες ἑλληνικὲς λέξεις, καὶ ἡ κρυπτικὴ του κατάληξη πὼς δὲν ἀποκλείεται νὰ συναντήσει καὶ ἄλλες: «Divân'ı terceme ederken daha başka rumca sözlere de rastladım; belki daha da rastliyacagım». Δὲν παραλείπει νὰ ἐκφράσει τὴν εὐχαριστίαν του στὸν «σεβαστὸ δικηγόρο Μιρμίρογλου», πού τὸν συμβουλευτήκε στὴ μετάφραση τῶν στίχων ἀπὸ τὰ ἑλληνικά στὰ τούρκικα.

2. Semavi Eyice, *Akmanastir (S. Chariton) in der Nähe von Konya und die Höhlenkirchen von Sille*. Polychordia, Festschrift Franz Dölger, Amsterdam 1967.

μ-ι λάτρευε τὸν ἅγιο Χαρίτωνα καὶ ὅποτε πανηγύριζε τὸ μοναστήρι, τὸ ἐπισκεπτόταν μὲ τὴν ἀκολουθία του. Εἶχε στενοὺς πνευματικὸς δεσμοὺς μὲ τὸν ἡγούμενο τῆς Μονῆς, καὶ ὅταν πέθανε ὁ τελευταῖος, τάφηκε, σύμφωνα μὲ κοινὴ ἐπιθυμία τοῦ Ρουμ-ι καὶ τοῦ ἴδιου, δίπλα στὸν τάφο τοῦ Μεβλανά, μέσα στὸ Γιεσίλ Τουρμπέ, στὸν τεκὲ τῆς Κόνιας. Ὁ τάφος του ὑπάρχει μέχρι σήμερα, πλάι στὸν τάφο τοῦ Ρουμ-ι καὶ ὁ κόσμος τὸν ξέρει καὶ τὸν προσκυνεῖ ὡς τάφο τοῦ Πλάτωνα (Εφλατοῦν Μεζαρί).

Εἶχαμε πεῖ παραπάνω πὼς γιὰ τοὺς σουφῆδες ὁ Πλάτωνας εἶναι «βαλῆ» καὶ ὀνομάζεται Ἰμάμης τῶν φιλοσόφων. Ἡ ἱστορία δὲν κράτησε τὸ ὄνομα τοῦ ἡγούμενου τῆς Μονῆς τοῦ Ἁγίου Χαρίτωνα, ὁ κόσμος ὅμως, ταυτίζοντας τὴ σοφία τοῦ φημισμένου ἀσκητῆ μὲ ἐκείνη τοῦ Πλάτωνα, ὀνόμασε μέχρι καὶ τὸ μοναστήρι ὅπου ἡγούμενευε, Εφλατοῦν Τεκεσί, δηλαδὴ Μονὴ Πλάτωνος. Ἔτσι μνημονεῦουν καὶ οἱ Μεβλεβῆδες στὰ ἱερά τους βιβλία τὸ ἀγαπημένο τους μοναστήρι. Ὁ W. M. Ramsay, ποὺ μελέτησε τὴν ἱστορικὴ γεωγραφία τῆς Μικρασίας ὅσο κανένας ἄλλος (*The Historical Geography of Asia Minor*, 1890, σελ. 39), γράφει πὼς ὁ δρόμος ποὺ γυρίζει βόρεια ἀπὸ τὰ ὄρη τῆς Πισιδίας πάνω ἀπὸ τὴν ἀνατολικὴ ἀκτὴ τῆς λίμνης Καραλὶς καὶ κατευθύνεται πάλι βόρεια περνώντας μέσα ἀπὸ τὸ Ἰκόνιο καὶ τὰ Βάσαδα, ὀνομάζεται σὲ κεῖνο τὸ σημεῖο Ἰφλατοῦν Μπουναρ (ἢ σωστὴ μορφή στὰ τούρκικα πρέπει νὰ εἶναι Εφλατοῦν Πινάρ,

δηλαδή Βρύση τοῦ Πλάτωνα) καὶ στολιζέται μὲ ἓνα μνημεῖο. Ἐνα ἄλλο Ἰφλατὸν Μπουναρ ὑπάρχει στὸ λόφο ποῦ ἦταν κτισμένο τὸ παλάτι τῶν Σελτζούκων τῆς Κόνιας. Τὸ πρῶτο μνημεῖο δὲν ἀποκλείεται νὰ σημαδεύει τὸ χῶρο ὅπου ἦταν κτισμένο κάποιο μετόχι τοῦ «Τεκὲ τοῦ Πλάτωνα». Οἱ διάδοχοι τοῦ Ρουμι ἐξακολουθοῦσαν νὰ ἐπισκέπτονται τὴ Μονὴ στὸ πανηγύρι τοῦ ἁγίου καὶ νὰ προσφέρουν εὐλογία τὸ λάδι τῆς χρονιάς γιὰ τὶς καντηλές καὶ ἄλλα πρόσφορα. Ὁ σέιχης τοῦ τεκὲ ἔμενε κλεισμένος τὴ νύχτα τῆς ἀγρύπνιας μέσα στὸ μεστζίτι καὶ προσευχόταν. Ἡ παράδοση πάλι θέλει τοὺς μοναχοὺς τοῦ Ἁγίου Χαρίτωνα ντερβίσηδες, ἀφοῦ ἀναφέρει πῶς ἐγκατάλειψαν κάποτε τὸ μοναστήρι τους καὶ πέρασαν ὅλοι στὸν τεκὲ τῆς Κόνιας¹. Πολλοὶ ντερβίσηδες ἔπαιρναν τὸ ἀγγελικὸ σχῆμα καὶ πολλοὶ ὀρθόδοξοι καλόγεροι ἔμπαιναν σὲ τεκέδες ἢ γύριζαν ὡς ντερβίσηδες, χωρὶς αὐτὸ βέβαια νὰ σημαίνει πῶς εἶχαν ἐξιλαμιστεῖ. Πολλὲς περιπτώσεις κρυπτοχριστιανῶν ντερβίσηδων ἀναφέρονται στὸ βιβλίο τοῦ Ν. Ἀνδριώτη *Οἱ Κρυπτοχριστιανοί*. Ἐξάλλου, γιὰ νὰ διαπιστώσει κανένας τὶς ἄριστες σχέσεις ποῦ διατήρησε ἡ Ἐκκλησία μας (ἐννοῶ τὸ Πατριαρχεῖο)

---

1. Ahmet Eflâki, *Ariflerin Menkibeleri*, Istanbul 1973, σελ. 488-490 (Τούρκικη μετ. τοῦ ἀραβικοῦ *Μενάκιμπου* ἢ *ἀριφιν*, «Πράξεις τῶν Γνωστικῶν»), ὅπου ἱστορεῖται τὸ γύρισμα στὸ Ἰσλάμ τοῦ ἀγιογράφου Καλουγιάν (καλόγερο ἢ Καλογιάννη;) καὶ τοῦ συντρόφου του Αἰηνούντεβλε (ἁγίου τοῦ ἔθνους; — ἀη τοῦ ντεβλὲτ ἴσως, στὰ καραμανλίδικα). Στὴν προηγούμενη ἱστορία τοῦ ντερβίσιου συναξαριοῦ, λεπτομέρειες περὶ φιλίας τοῦ ἡγούμενου τῆς μονῆς τοῦ Ἁγίου Χαρίτωνα (Deyr-i Eflâton — κτίσμα τοῦ Πλάτωνα — στὸ κείμενο) μὲ τὸν Ρουμ-ἰ. Ἐλάχιστες περικοπὲς σὲ ἀγγλική μετ. *Legends of the Sufis, Selections from Menaqibu* ἢ *Arifin*, J. W. Redhouse, London 1976, σελ. 65, γιὰ τὸ μοναστήρι τοῦ Πλάτωνα.

μέ τούς ντερβίσηδες, δὲν ἔχει παρὰ νὰ διαβάσει τὸν Πα-
τριαρχικὸ κώδικα ΛΓ', 489, μὲ ἡμερομηνία 7 Αὐγούστου
1861, πὺ ἀφορᾷ τὸν Μπεκτασί ντερβίση Περουσάν
Μπαμπά:

«Ἐπειδὴ ὁ λογιώτατος Περουσάν Μπαμπᾶς, ἀπὸ τὸν
Τεκέν τοῦ Βείκοζ, ὀνομαζόμενον Ἄκ Μπαμπᾶ, ἔχων ἔ-
φεσιν τοῦ φανῆναι χρήσιμος εἰς τὰς ἀνάγκας τοῦ εἰρημέ-
νου Τεκέ, προέθετο περιελθεῖν τὰ μέρη ταῦτα, ἐφωδια-
σμένος καὶ μετὰ ὑψηλῶν συστάσεων, πρὸς τὸν σκοπὸν
τοῦ νὰ τυγχάνῃ τῆς ἀπαιτουμένης τῷ χαρακτῆρι αὐτοῦ
περιποιήσεως καὶ ἀναλόγου βοηθείας, οὗ ἔνεκα ἐξητήσα-
το καὶ τὴν ἡμετέραν σύστασιν, πρὸς τοὺς ἐν τοῖς αὐτόθι
μέρεσιν ἀγίους Ἀρχιερεῖς.»

Νομίζω πὺς ὅλα αὐτὰ τὰ στοιχεῖα εἶναι ἀρκετὰ γιὰ νὰ
μᾶς πείσουν πὺς:

ὁ ντερβίσης ἦταν πράγματι ξεπεσμένος — εἶχεν ἐκ-
πέσει

ὁ ντερβίσης πέρασε ἀπὸ τὴν Ἀθήνα

ὁ ντερβίσης ἀνῆκε στὸ τάγμα τῶν Μεβλεβί, ὅπως
εἶναι φανερὸ ἀπὸ τὸ νάι του

ὁ Παπαδιαμάντης ἄκουσε τὸ νάι μέσα στὴ νύχτα καὶ
συνόψισε στὸν ἦχο του τὴ θεοφάνεια τοῦ πράου
Ἰησοῦ καὶ τοῦ φιλάνθρωπου Ναὶ τοῦ Κτίστη πρὸς
τὴν ἀγαπημένη κτίση Του

ὁ Παπαδιαμάντης συναντήθηκε μὲ τὸν ντερβίση· μὴ-

θηκε στὸν κόσμον τοῦ νάι καὶ τὸν ξανάπλασε στὰ μέτρα του

ὁ ντερβίσης γιὰ τὸν Παπαδιαμάντη ἔγινε ἄφαντος ξαφνικά· εἰκόνα τοῦ χαμένου Φίλου· ὕλικὸ καὶ ἡλιακὸ σύμβολο συνάμα· ὅ,τι ἦταν γιὰ τὸν Ρουμ-ὶ ὁ "Ἡλιος τοῦ Ταμπρίζ, εἶναι γιὰ τὸν Παπαδιαμάντη ὁ ντερβίσης.

Ἐγὼ τουλάχιστον, μέχρις ἐδῶ, ἐξαντλῶ τὸν «Ἐπεσμένο δερβίση», ὅπως μοῦ τὸν φανερώνει ὁ Παπαδιαμάντης. Οἱ σκέψεις ποὺ ἀκολουθοῦν εἶναι τὸ σημεῖο τῆς συνάντησής μας· δὲν ἀποκλείεται αὐτὸς ὁ χῶρος νὰ εἶναι φανταστικός. Τὸ μόνο ποὺ εὐχομαι εἶναι νὰ γίνῃ τόπος κοινῆς μαρτυρίας γιὰ τὸν ἀναγνώστη καὶ γιὰ μένα. "Οσοὶ ἄκουσαν κιόλας τὸν ἤχο τοῦ νάι μποροῦν νὰ σταματήσουν ἐδῶ. Τὰ ὑπόλοιπα ἀνήκουν σὲ μᾶς, στοὺς ἀνέλπιδους ἐραστὲς τοῦ μυστικοῦ μέλους ποὺ θὰ μεταμορφώσῃ τὴ ζωὴ μας.

Ὁ ντερβίσης χάνεται στὸ τέλος τῆς ἱστορίας. Ἀφήνει πίσω του τὴ φωνὴ αὔρας λεπτῆς ποὺ βγήκε ἀπὸ τὸ νάι του καὶ μεταμόρφωσε τὴ νύχτα. Ἡ ἱστορία κλείνει μὲ τὸ μισὸ σκέλος τοῦ γνωμικοῦ, παράσταση τῆς κυκλικῆς φορᾶς τῆς οὐροβόρας μοίρας ποὺ κρατᾷ στὴν περιφέρεια τὰ πλάσματά της: «Μποὺ ντουνια τσὰρκ φελέκ». Τὸ γνωμικὸ δὲν ὀλοκληρώνεται γιὰ νὰ ἀφήσῃ ξεκρέμαστη τὴν ἀφετηρία τῆς ἀρχῆς ποὺ δὲν ἔχει τέλος καὶ νὰ ὑπονοήσῃ τὴν κυκλικὴ συνέχεια τοῦ τέλους ποὺ δὲν ὀλοκληρώνεται. Ἔτσι, μὲ τὸ πρῶτον σκέλος τοῦ γνωμικοῦ κλείνει ὁ πρῶτος κύκλος τῆς ἱστορίας, ἀφήνοντας τὸ δεῦτερον σκέλος

τοῦ γνωμικοῦ νὰ λειτουργήσῃ ὡς ἀφετηρία τῆς ἀέναης κυκλικῆς συνέχειας τῆς ἀρχῆς πού ἐπαναλαμβάνεται αἰώνια: «Ἄσκη οἰσοῦν τσεβιρενέ».

Αὐτός ὁ κόσμος εἶναι σάν τῆ ρόδα τῆς μοίρας.

Χαρὰ σ' ἐκεῖνον πού τῆ γυρίζει.

Ντουινιά, τσάρκ, φελέκ, τσεβιρενέ (τσεβιριμέκ, τσεβρέ).

Τέσσερις λέξεις ἀπό τίς ἐφτά πού συνθέτουν τὸ γνωμικὸ ὑπονοοῦν τὸν κύκλο, τὸ τέλειο σχῆμα πού ἐξομοιώνει ὅλα τὰ σημεῖα του, τὸ σύμβολο τῆς τέλειας πνευματικῆς ἐξέλιξης, τῆς περιστροφῆς γύρω ἀπὸ τὸν ἄξονα καὶ γύρω ἀπὸ ἓνα νοητὸ κέντρο ἑλξης καὶ διατήρησης ἰσοροπίας. Στὸν κύκλο, ἔχομε τὴν ὀλοκληρωτικὴ ἀφαίρεση τῶν ἐννοιῶν τῆς προτεραιότητος καὶ τῆς ἀκολουθίας, μιὰ ἀναίρεση δηλαδὴ τῆς ἀρχῆς καὶ τοῦ τέλους. Ταυτόχρονα ἐμπεριέχει τὰ πάντα χωρὶς αὐτὸ νὰ σημαίνει πῶς δὲν μπορεῖ νὰ ἀποκλείσει ἕξω ἀπὸ τὰ ὅρια τοῦ διαγράμματός του τὰ πάντα. Στὴν τεχνικὴ γλώσσα τοῦ κυκλικοῦ γυρίσματος τῶν Μεβλεβί, «τσάρκ» σημαίνει τὴν περιστροφή τοῦ σώματος γύρω ἀπὸ τὸν ἄξονά του, χωρὶς νὰ διαγραφεῖ τέλειος κύκλος. Τὸ τσάρκ, ὁ κύκλος, ἀναιρεῖ τὴν κυκλικὴ ἔννοια πού περιέχεται μέσα στὴ σημασία του τονίζοντας τὴ στάση στὸ στριφογύρισμα. Ἔτσι ὁ κύκλος, τὸ τσάρκ, ἐρμηνεύεται μὲ μιὰ εὐθεία πού σταματᾷ τὴν κυκλικὴ φορὰ καὶ καλεῖται «ντιρέκ τουτμάκ», δηλαδὴ πιάσιμο στόλου. Στὴν εὐχὴ τοῦ μουκαμπελέ, στὸν τέταρτο χαιρετισμὸ σελάμ, οἱ ντερβίσηδες πού ἔχουν φτάσει στὸ ὑψηλότερο σημεῖο τοῦ ἐκστατικοῦ τους γυρίσματος, σταματοῦν ἀπότομα καὶ πιάνουν ντιρέκι, κάνοντας ταυτόχρονα τσάρκ, δηλαδὴ διαγράφουν ἡμικύκλιο

χωρίς νά κουνήσουν ἀπὸ τὴ θέση τους τὸ ἀριστερό τους πόδι. Αὐτὴ τὴν ἔννοια τοῦ κύκλου ποὺ μπορεῖ νά συμπληρωθεῖ, νά γεμίσει, νά ὀλοκληρωθεῖ καὶ μέσα ἀπὸ τὴ στάση του ἀκόμα, φτάνει νά εἶναι κατάλληλες οἱ συνθῆκες καὶ ἀπαραίτητο τὸ σταμάτημα, ἐκφράζει τὸ ρητὸ τῶν Μεβλεβί: «'Αλλάχ ντεγίπ ντονέριζ» (Λέγοντας 'Αλλάχ γυρνᾶμε), καὶ ἡ ἀπόκριση τῶν Μπεκτασί: «'Αλλάχ ντεγίπ ντουρούουζ» (Λέγοντας 'Αλλάχ σταματᾶμε). Ὁ κύκλος ὀλοκληρώνεται μέσα ἀπὸ τὴ στάση καὶ τὸ γύρισμα καὶ τῶν δύο. Ἡ ἱστορία λοιπὸν τελειώνει μὲ τὸ πρῶτο σκέλος τοῦ γνωμικοῦ. Μποὺ ντουνια τσάρκ φελέκ. Θὰ ἀκολουθήσουμε τὸ συμπλήρωμά του καὶ ὅπου μᾶς βγάλει ἡ μοίρα. "Ασκ ολσοὺν τσεβιρενέ. "Ἐτσι ὑπονοεῖται ὁ δεύτερος κύκλος χωρὶς αὐτὸ νά σημαίνει πὼς τελειώνει ὁ πρῶτος καὶ ἀρχίζει ὁ δεύτερος. Ὁ κύκλος δὲν κλείνει ποτέ.

«Κανεὶς δὲν ἤξεύρει» τί ἀπέγινε ὁ ντερβίσης. Τὸ μόνο ποὺ μπορούμε νά ποῦμε μὲ σιγουριά εἶναι πὼς ἐξαφανίστηκε μέσα στὴ νύχτα, ἀπορροφημένος μέσα στὸ κυκλικὸ στερέωμα τοῦ σύμπαντος, σημεῖο στὸν κύκλο ποὺ κινεῖ αὐτὸς ποὺ ξέρει καὶ γυρίζει τὴ μοίρα. «Φελέκ», εἶναι ἡ μοίρα ἀπὸ τὰ ἀραβικὰ φάλακ. Φάλακ ὅμως στὰ ἀραβικὰ εἶναι ὁ ἑναστρος οὐρανός, τὸ στερέωμα καὶ ἀκόλουθα ἡ ἀναπόφευκτη κυκλικὴ μοίρα τοῦ ἀνθρώπου, ἕνα σημεῖο στὴν περιφέρεια τοῦ κύκλου. Μέσα σὲ αὐτὸ τὸ διάγραμμα θὰ πρέπει νά τοποθετηθεῖ καὶ ἡ τόσο πα-

ρεξηγημένη από τούς δυτικούς έννοια τῆς ἀνατολίτικης μοιρολατρίας. Ὅποιος μετέχει στήν κυκλική ἀκολουθία τῶν πραγμάτων, ἀφήνεται νά εἶναι σημεῖο στόν κύκλο, ἐκεῖ πού κανέννας δέν προηγεῖται καί κανέννας δέν ἀκολουθεῖ κανέναν, βγαίνει ἀπό τὰ χρονικά δεσμὰ τοῦ τώρα καί τοῦ μετά, τῆς ἀρχῆς καί τοῦ τέλους, βλέπει τή ζωή στήν κυκλική καί ἐνωτική τῆς ὁλότητα, ἐξομοιώνεται μέ τήν κυκλική φορά τῶν πραγμάτων· μέ δυò λόγια, παραδίνεται τυφλά στή μοίρα του. Τò φελέκι εἶναι ταυτόχρονα ἀστρολογικός καί ἀρχέγονα ἠθικός προσδιορισμός· γι' αὐτό καί ἡ βρισιὰ «...τò φελέκι σου» παίρνει τή μορφή βαριάς κατάρας, ἀφοῦ στερεῖ τόν ἄνθρωπο ἀπό τήν πιθανότητα τῆς παράδοσῆς του στή μοίρα του, καλή ἢ κακή. Τόν καθιστᾷ ἄμοιρο, τόν χωρίζει ἀπό τήν ἐνωτική ὁλότητα τοῦ σύμπαντος πού περικλείνει ὁ κύκλος στήν τροχιά του, τόν βγάζει ἔξω ἀπό τόν Παράδεισο. Στά τούρκικα, «φελεκζεντέ» εἶναι ὁ ἄμοιρος, αὐτός πού στέκεται ἔξω ἀπό τò φελέκι του. Γι' αὐτόν πάλι πού ψήθηκε στό καμίνι τῆς ζωῆς λένε «φελεῖν τσεμπεριντέν γκετσμίς», πὼς πέρασε δηλαδή μέσα ἀπό τò τσεμπερί τοῦ φελεκιοῦ καί ἐξαγνίστηκε γνωρίζοντας τή ζωή καί τὰ σκαμπανεβάσματά της. Γι' αὐτόν πού ἁμαρτάνει πάλι, ἀφήνοντας τò δρόμο τῆς μετάνοιας ἀνοιχτό, λέγουν «φελεκτέν μπὶρ γκιούν τσαλντί», πὼς ἔκλεψε μιὰ μέρα ἀπό τò φελέκι, χρησιμοποίησε γιά δικούς του σκοπούς τόν κύκλο τοῦ φελεκιοῦ, μέ τήν προϋπόθεση βέβαια νά τόν ἐπιστρέψει μέ τò διπλò τίμημα τῆς μετάνοιας, ἐφόσον ἡ ἁμαρτία ἔγινε προγραμματισμένα καί ἡ κλοπὴ σχεδιάστηκε μέ κάθε λεπτομέρεια ἀπό πρὶν. Παρὰ τίς κλοπές

πού γίνονται σέ βάρος τοῦ φελεκιοῦ, παρὰ τὴν ἀνθρώπινη ἀνταρσία ἐνάντια στὴν ἄρμονία πού ἐξασφαλίζει τὸ φελέκι στὸ σύμπαν, ὁ ἄνθρωπος πού ὑποτάσσεται στὴ θέλησή του, «φελεκτέν κιὰμ ἄλντί», πῆρε δηλαδή στὸ τέλος τῶν ἡμερῶν του τὴν εὐλογία ἀπὸ τὸ φελέκι του καὶ ἔφυγε ἀπὸ αὐτὸ τὸν κόσμο εἰρηνεμένος καὶ γαλήνιος. Ἡ ἀστοχία πάλι στὴ ζωὴ, ἀποδίδεται στὸ «καμποῦρ φελέκ», στὸ κύρτωμα δηλαδή τοῦ κύκλου πού χάλασε ἐπειδὴ κλέψαμε μιὰ μέρα ἀπὸ τὸ φελέκι μας, γιὰ νὰ χαλάσομε μὲ μιὰ ἀποτυχία τῆς ζωῆς μας, μὲ μιὰ ἀστοχία, τὸν τέλειο κύκλο τοῦ ἁρμονικοῦ σύμπαντος καὶ νὰ κυρτώσομε τὴ μοῖρα μας, νὰ ἀστοχήσομε στὴ ζωὴ μας. Σὲ μιὰ ἀστοχία πού δὲν εἶναι ἀνεξάρτητη ἀπὸ ἐμᾶς, ἀλλὰ παράγωγη τοῦ τρόπου τῆς ζωῆς μας. Ἡ εὐθύνη βαραίνει μόνο ἐμᾶς, τὸ φελέκι μας καὶ κανέναν ἄλλο.

Ἄν ἡ ἀπόδραση τοῦ ἀνθρώπου ἀπὸ τὸ σημεῖο πού τοῦ τάχθηκε στὸ φελέκι του προσδιορίζει τὸ σημεῖο τῆς ἀποτυχίας του, τὸ «τσάρκι», τὸ σημεῖο πού καταλαμβάνει στὴν περιφέρεια τοῦ κύκλου, καθορίζει τὸ μέτρο τῆς σωτηρίας του. Σὲ αὐτὸ τὸ σημεῖο πρέπει νὰ ξαναγυρίσει, ἀφοῦ κλέψει μιὰ μέρα ἀπὸ τὸ φελέκι του, ἂν ζητήσει ξανὰ νὰ ἐπιστρέψει στὴν ἀρχικὴ ἐνότητα καὶ στὸ πλήρωμα τῶν πάντων πού περικλείνει ὁ κύκλος. Μόνο τότε μπορεῖ νὰ βρεῖ τὴν ἄρμονία καὶ τὴν εἰρήνη τῆς ψυχῆς του. Ἔτσι πραγματώνεται ἡ μουσικὴ. Μετὰ τὴν ἐπίκληση τῆς σιωπῆς γεννιέται ὁ ἦχος: «Ἐν ἀρχῇ ἦν ὁ Λόγος». Ἡ μουσικὴ γεννιέται ἀπὸ τὴ σιωπὴ καὶ στὴ σιωπὴ ξαναγυρίζει μετὰ τὴν πραγμάτωσή της· ὅ,τι συμβαίνει στὸ μεταξὺ διάστημα, εἶναι ζωὴ, πάλι, ἄρμονία, συμφωνία, διαφω-

νία και μόνο ή έπιστροφή στην ένότητα από όπου ξεκίνησε ή μουσική, στη σιωπή, στην ήσυχία, στην αγιότητα, στην κατάπαυση του Σαββάτου, μπορεί να ξαναφέρει την ειρήνη. 'Από αυτή την άποψη 'Ο Ξεπεσμένος δερβίσης είναι ένα τέλειο κυκλικό και μουσικό έργο. Είναι ή απόκριση του δεύτερου αύλητῆ στον ἦχο του νάι, στο πνεῦμα που φυσάει τὸ μέλος. 'Επαναλαμβάνει τούς κύκλους του σεμά των ντερβίσηδων, ἀναζητώντας, ὅπως και αὐτοὶ στοὺς κύκλους του πνεύματος που φυσάει μέσα ἀπὸ τὸ νάι, τὴν ἐπιστροφή στην ἀρχική πηγὴ τῶν πάντων, τὴν ἔνωση μὲ τὸν Θεό. 'Εδῶ ὀλοκληρώνει τὸ έργο του ὁ Παπαδιαμάντης, ἐδῶ σαββατίζει ὁ δημιουργός. «Κυκλοῖ κυκλῶν πορεύεται τὸ πνεῦμα καὶ ἐπὶ κύκλους αὐτοῦ ἐπιστρέφει τὸ πνεῦμα» λέγει ὁ 'Εκκλησιαστής (1, 6).

'Ο Πυθαγόρας δίδαξε πῶς τὸ σύμπαν εἶναι πνευματικό, διαπνέεται ὀλόκληρο ἀπὸ τὴ φωνὴ αὔρας λεπτῆς, ἀπὸ τὸ πνεῦμα, δηλαδή τὴν πνοὴ τῶν θεῶν. Τὸ σύμπαν λοιπὸν εἶναι μουσικό, λικνίζεται μέσα στὴ μελωδία τῆς πνοῆς του Θεοῦ. "Ετσι καὶ ἡ γήινη φύση που μᾶς ζώνει, μέρος καὶ αὐτὴ του σύμπαντος, περιβάλλεται καὶ μᾶς περιβάλλει μὲ «μυστηριώδεις θροῦς, ἦχους, μορμύρους» καθὼς λικνίζεται καὶ ἀνατριχιάζει μέσα στον ὕπνο καὶ στο ὄνειρο που τῆς στέλνει τὸ σύμπαν. 'Ο κτιστὸς κόσμος δὲν μπορεί νὰ εἶναι παρὰ μόνο ἀρμονικὸς ἀφοῦ δημιουργήθηκε ἀπὸ τὴ θεϊκὴ σύμπνοια του ἄκτιστου. Τὸ κτίσμα, δημιουργημένο «κατ' εἰκόνα καὶ καθ' ὁμοίωσιν» ἀπὸ τὴν ἀρμονικὴ πνοὴ του Θεοῦ, διαχέεται ἀπὸ τὸ ἀρμονικὸ πνεῦμα του Κτίστη του. 'Ο ἄνθρωπος, αὐτὸ τὸ

μικρὸ σύμπαν, ὁ μικρόκοσμος, μπορεῖ νὰ συγχορδίσει τὸ βίο του στὴ θεία ἄρμονία τοῦ σύμπαντος, στὴν κοσμικὴ μουσικὴ ποὺ διαπνέει τὰ πάντα καὶ νὰ πάλλει μέσα στὴ θεία πνοὴ τοῦ Κτίστη του τὴν ἐναρμόνια ψυχὴ του. Ἡ θεία ἄρμονία ποὺ κυβερνάει τὸ σύμπαν, «ὁ τοῦ παντός ἄρμοστής» τοῦ ἁγίου Γρηγορίου Νύσσης, ἡ πνοὴ τῆς μουσικῆς τῶν σφαιρῶν τῶν Πυθαγορείων, ἡ συμφωνία ὄλων τῶν στοιχείων τοῦ κόσμου ποὺ λειτουργοῦν μὲ σύμπνοια, βγάζουν ἀπὸ τὴν ἴδια πνοὴ τὴν ἁρμονικὴ ὠδὴ τους. Αὐτὴ τὴ μουσικὴ ποὺ βγαίνει μέσα ἀπὸ τὸ Θεὸ ἐπιστρέφουν στὸ Θεό, στὴν ἐνότητα τῶν πάντων, οἱ ἀγγελικὲς δυνάμεις καθὼς ψέλνουν τὸν ἐπινίκιο ὕμνο στὸν ἄρμοστή τοῦ παντός. Αὐτὴ τὴν κοσμικὴ μουσικὴ μιμεῖται καὶ ἐπαναλαμβάνει κάθε πραγματικὴ, δηλαδὴ ζωντανή, ἐγκόσμια μουσικὴ, κάθε πραγματικὴ τέχνη. Αὐτὴ τὴν ἄρμονία ὕμνεῖ στοὺς ψαλμούς του ὁ θεῖος Δαβίδ, αὐτὸς ὁ ἔρωτας ζωντανεῖ μὲ θεῖες αὔρες τὸ Ἕσμα τῶν Ἀσμάτων.

Ὁ ἄνθρωπος εἶναι φτιαγμένος ἀπὸ τὸ ἴδιο ὕλικὸ ποὺ εἶναι φτιαγμένο τὸ σύμπαν. Εἶναι ὁ μικρὸς καθρέφτης τοῦ μακρόκοσμου. Ὅπως ἡ ἐπιφάνεια τοῦ μικροσκοπικοῦ κρύσταλλου ἀντανακλᾷ ὅλες τὶς ἀποχρώσεις τοῦ ἡλιακοῦ φωτός, ἔτσι καὶ ὁ ἄνθρωπος, μέσα στὴν ἴδια τὴν ὀργανικὴ του σύσταση, δονεῖται καὶ πάλλεται ἀπὸ τὴν πνοὴ ποὺ τὸν δημιούργησε. Αὐτὴ τὴ θεία μουσικὴ μόνον εἶναι ἱκανὸς νὰ ἀντ-ηχεῖ ὁ πραγματικὸς ἄνθρωπος, αὐτὸς ποὺ εἶναι καθαρὸς μέσα του, αὐτὸς ποὺ ἔχει ἀδειάσει τὸ μέσα του ἀπὸ κάθε εἴδους παραφωνίες καὶ πολυφωνίες, ποὺ εἶναι κούφιος, ποὺ ἔχει κουφαθεῖ στὸ ἐξωτερικὸ αἰσθη-

τήριο, αὐτὸς μόνο μπορεῖ νὰ χορδίζεται ἐσωτερικὰ ἀπὸ τοὺς ψιθυριστοὺς κραδασμοὺς τῆς θείας πνοῆς, νὰ χορδίζεται ἀπὸ ζωή, νὰ πάλλεται ἀπὸ τὸ ἄσμα. Μόλις πάψει νὰ δονεῖται ἀπὸ αὐτὴ τὴ μουσικὴ, λογαριάζεται κιόλας μὲ τοὺς νεκρούς. Πῶς μπορεῖ νὰ βγάλει κανεὶς τὸν ἑαυτό του ἀπὸ τὴν «τῶν ὄντων φορὰν καὶ τὴν τῶν ἀστέρων κίνησιν» ποὺ ταύτισαν οἱ σοφοί, ἀπὸ τὸν Πυθαγόρα καὶ τὸν Πλάτωνα, μέχρι τὸν ἅγιο Γρηγόριο Νύσσης, μὲ τὴ μουσικὴ· μέχρι ποὺ ἔφτασαν νὰ ἀποδώσουν τὴ διατήρηση τοῦ κόσμου σὲ αὐτὴ τὴν ἁρμονία ποὺ ἐξακολουθεῖ νὰ δονεῖ μὲ συμφωνία τὸ σύμπαν. «Πάντα γὰρ καθ' ἁρμονίαν ὑπὸ τοῦ Θεοῦ κατεσκευάσθαι φασίν» (Πλούταρχος, *Περὶ Μουσικῆς*, F 44).

Ἔτσι στὸ *Συμπόσιον* (187, B2) ὁ Πλάτωνας βάζει τὸν Εὐρύμαχο νὰ πεῖ πὼς ἡ ἁρμονία πραγματώνεται χάρις στὴ μουσικὴ· «ὑπὸ τῆς μουσικῆς τέχνης». Ἡ ψυχικὴ συμφωνία γιὰ τὸν πραγματικὰ μουσικὸ ἄνθρωπο, φέρνει τὴ σωματικὴ ἁρμονία· «ἀλλ' αἰεὶ τὴν ἐν τῷ σώματι ἁρμονίαν τῆς ἐν τῇ ψυχῇ ἕνεκα ζυμφωνίας ἀρμοττόμενος φανεῖται. Παντάπασι μὲν οὖν, ἔφη, ἕάνπερ μέλλῃ τῇ ἀληθείᾳ μουσικὸς εἶναι» (*Πολιτεία*, IX, 591). Ὁ πραγματικὸς μουσικὸς, ὁ ἀληθινὸς ἄνθρωπος ἀκολουθεῖ τὸ ἐσωτερικὸ αἰσθητήριον. Οἱ ψεύτικοι μουσικοί, οἱ τσαρλατάνοι, μᾶς μακραίνουν ἀπὸ τὴν ἀληθινὴ μουσικὴ· «τῇ μουσικῇ οἱ μουσικοὶ ἀμούσους δύνανται ποιεῖν» (*Πολιτεία* 335, C9). Ἡ φιλοσοφία, ἡ γνώση τοῦ ἑαυτοῦ μας, εἶναι ἡ μεγαλύτερη μουσικὴ ποὺ μπορεῖ νὰ ἀφουγκραστεῖ ὁ ἄνθρωπος· «καὶ ἐμοὶ οὕτω τὸ ἐνύπνιον, ὅπερ ἔπραττον, τοῦτο ἐπικελεύειν, μουσικὴν ποιεῖν, ὡς φιλοσοφίας μὲν

οὔσης μεγίστης μουσικῆς, ἐμοῦ δὲ τοῦτο πράττοντος» (Φαίδων 61 A). Μουσικὸς δὲν εἶναι μόνον αὐτὸς ποὺ παίζει τὴ λύρα, ἢ ἄλλα ὄργανα, ἀλλὰ αὐτὸς ποὺ ἐναρμονίζει τὴ ζωὴ του μέσα στὴ συμ-φωνία τῶν λόγων καὶ τῶν ἔργων του· «καὶ κομιδῆ μοι δοκεῖ μουσικὸς ὁ τοιοῦτος εἶναι, ἁρμονίαν καλλίστην ἡρμωσμένος οὐ λύραν οὐδὲ παιδιᾶς ὄργανα, ἀλλὰ τῷ ὄντι [ζῆν ἡρμωσμένος οὗ] αὐτὸς αὐτοῦ τὸν βίον σύμφωνον τοῖς λόγοις πρὸς τὰ ἔργα» (Λάχης 188 D). Ὁ πραγματικὸς ἄνθρωπος, ὁ ἀληθινὸς ἄνθρωπος, ὁ ἀληθινὸς μουσικὸς, ὁ μύστης τῶν Μουσῶν, αὐτὴ τὴν ἁρμονία ἀκολουθεῖ, αὐτὴ τὴ φιλοσοφία ζητάει, αὐτὴ τὴ συμ-φωνία ἀντιλαμβάνεται μὲ τὸ ἐσωτερικὸ του αἰσθητήριον καὶ τὴ μεταδίνει στὴ μουσικὴ ποὺ δημιουργεῖ, σύμφωνος μὲ τὴ θεία πνοή. Ἔτσι ἔψελνε ὁ Δαβίδ, ἔτσι τραγουδοῦσαν οἱ ἀοιδοί, ὁ Ἀπόλλων, ὁ Ὀρφείας, ἔτσι μελωδοῦσαν οἱ Πυθαγόρειοι, ὁ Ἀρίων, ὁ Ρωμανός, τὸ ντερβίσικο νάι μέσα στὴ νύχτα, ὁ ἄνθρωπος ποὺ ἔψελνε τὰ «Τραγούδια τοῦ Θεοῦ».

Ὅσοι προσπάθησαν νὰ παραβοῦν τὰ μέτρα τῆς θείας ἁρμονίας, ὅσοι πρόβαλαν τὴν ἀνταρσία τοῦ ἐγώ τους, ὅσοι ἐρμήνεψαν μὲ ἀνθρώπινα κριτήρια τὴ θεία συμφωνία, ἔσπειραν διαφωνία στὴν τάξη τοῦ κόσμου καὶ βρῆκαν τραγικὸ τέλος. Ὁ Λίνος, ὁ Θάμυρις, ὁ Μαρσύας, μοῦ ἔρχονται πρόχειρα στὸ νοῦ, μαῦρες μορφές, μουσικοὶ αἰρεσιάρχες. Αὐτὴ τὴν ἀνταρσία τοῦ ἀνθρώπου ποὺ μπάζει τὴ διαφωνία στὴ θεία συμφωνία τοῦ κόσμου, τὴν ἀντιλήφθηκε βαθιὰ ὁ Παπαδιαμάντης. Στὸ μικρὸ ἄρθρο «Ὁ Ἀπόλλων καὶ τὸ δέρμα τοῦ Μαρσίου» ποὺ δημοσίεψε στὸ μουσικὸ περιοδικὸ «Φόρμιγξ», μιλάει γιὰ τὴν

ἀποκοτιὰ τοῦ Θάμυρη πού καυχήθηκε πὼς θὰ ξεπερνοῦσε τὶς Μοῦσες στὸ τραγούδι· «αὐταὶ ὅμως θυμωθεῖσαι τὸν ἐσακάτεψαν τὸν ἄνθρωπον, τὸ τραγούδι τὸ θεοτικὸ τοῦ τὸ ἐπῆραν, καὶ τὸν ἔκαμαν νὰ ξεχάσῃ τὴν τέχνη τὴν κιθαριστικὴν». Τὸν καθαυτὸ ἀμανέ. Ἡ μελωδικὴ πνοὴ πού ἀναπνέομε, εἶναι ἡ αὔρα τοῦ Ἁγίου Πνεύματος· ὅλα τὰ ἄλλα εἶναι ἔργα δαιμόνων. «Ἡ γὰρ αὔρα τοῦ Ἁγίου Πνεύματος, πρὸς ἀνέμους εἰρήνης κινουσα τὴν καρδίαν, τὰ τοῦ πυρφόρου δαίμονος εἰς ἀέρα ἔτι φερόμενα κατασβέννυσι βέλη» (Μακαρίου Διαδόχου, Λόγος ἀσκητικός, κεφ. 95). «Ὅταν ἀφεθοῦμε σὲ αὐτὴ τὴν αὔρα, τότε μόνο γεμίζει τὸ σῶμα μας Ἁγιο Πνεῦμα καὶ γίνεται ὁλόκληρο οὔριος ναὸς του· «ἢ οὐκ οἶδατε ὅτι τὸ σῶμα ὑμῶν ναὸς τοῦ ἐν ὑμῖν Ἁγίου Πνεύματός ἐστιν» (Α΄ Κορ. 6, 19). «Τὸ πνεῦμα ὅπου θέλει πνεῖ», φτάνει νὰ ὑπάρχει ἐσωτερικὸ δοχεῖο γιὰ νὰ τὸ κρατήσῃ.

Κάτι ἀκόμα, πρὶν προχωρήσομε παρακάτω καὶ τὸ ξεχάσω ὁλότελα. Τὰ ἀποσπάσματα ἀπὸ τὸν Πλάτωνα πού ἀναφέραμε πιὸ πάνω ἀποδείχνουν πὼς ἡ ἐνασχόλησή του μὲ τὴ μουσικὴ ὀφειλόταν σὲ κάτι πιὸ βαθύ ἀπὸ ἓνα ἀπλὸ φιλοσοφικὸ ἐνδιαφέρον στὴν ἔρευνα τῆς φύσης τῆς. Αὐτὴ ἡ ἀποψη τῆς μουσικῆς, ἡ μυστικὴ τῆς δηλαδὴ μεταμορφωτικὴ δύναμη (μήπως αὐτὸ δὲ φανερώνει ἡ ἐτυμολογία τῆς λέξης Μούσα, γιὰ τὸν Πλάτωνα;) ἀπασχόλησε καὶ τὸν Ρουμ-ί. Ἐλπίζω τώρα νὰ φαίνονται πιὸ καθαρά οἱ λόγοι πού γένησαν τὸ Εφλατοῦν Τεκεσί, τὸ Εφλατοῦν Μπουναρ καὶ τὸ Εφλατοῦν Μεζαρι τοῦ Ἰμάμη τῶν φιλοσόφων, στὴν Κόνια. Ὅσο γιὰ τὸν Σεῖχη τῶν Ρωμιῶν Πλωτίνο, αὐτὸς δίδαξε στὶς Ἐννεάδες του (1,

6, 8) νὰ μὴν πιστεύομε καὶ ἀκολουθοῦμε ὅ,τι φανερώ-
νεται στὰ μάτια μας γιὰ νὰ μὴν διώξομε ὀλότελα τὴν
ἔσωτερικὴ μας ὄραση· αὐτὴ ποὺ εἶναι στὴ διάθεση ὀλω-
νῶν καὶ ποὺ τόσο λίγοι μόνο χρησιμοποιοῦμε.

Λέγαμε· ὅπου δὲν ὑπάρχει πνοή, μούσα, μέλος, αὔρα,
ὠδὴ, δὲν ὑπάρχει ἀρμονία· λείπει τὸ μυστήριο. Στὸ Γ'
βιβλίον τῶν Συμποσιακῶν τοῦ Πλουτάρχου (Προβλ. γ'
B 650) διαβάζομε πῶς αὐτοὶ ποὺ κατεβάζουν τὸ ποτήρι
μονοκοπανιά, χωρὶς πνοή, «ἀπνευστί», μεθᾶνε εὐκολα.
"Ἄμα δὲν ἀερίζεται τὸ κρασί, χτυπάει στὸ μυαλό. Αὐτὴ
τὴν ἀπνοια στὸ πιετό, λέγει ὁ Πλούταρχος, οἱ παλιοὶ
τὴν ὀνόμαζαν «ἀμυστίζειν»· «τοὺς γὰρ ἄθρουσι καὶ ἀ-
πνευστί πίνοντας ὅπερ "ἀμυστίζειν" ὀνόμαζον οἱ πα-
λαιοί, φησὶν ἥμισυ περιπίπτειν μέθαις». Αὐτὴ ἡ πνοὴ
εἶναι «ἡ ζύμη τῆς Ἀγάπης ποὺ δίνει πνεῦμα στὸ κρασί»
τοῦ Ρουμ-ί. Στὸν Παπαδιαμάντη, ὅποτε φανερώνεται αὐ-
τὴ ἡ πνοή, ἔρχεται μὲ χίλιες καταβολές. "Ὅλα μεταφέ-
ρονται μέσα στὸ φύσημα τῆς πνοῆς, τῆς αὔρας, κάθε
ποὺ τὴ μνημονεύει. Κουβαλάει πάνω στὰ φτερά της,
«ἐπὶ πτίλων αὔρας νυκτερινῆς», ὅλο τὸν μυστικὸ κόσμον
του. Διαβάζω *Τ' ἀγνάντεμα*:

«... Κατευόδιο καλό! Ἡ προσευχὴ τῶν μικρῶν παι-
διῶν τοῦ ἄς εἶναι ἡ πνοὴ στὰ πανιά, στὰ ξάρτια τοῦ κα-
ραβιοῦ σας...»

«Ἡ ψυχὴ μου, ἡ πνοὴ μου νὰ εἶναι πάντα στὰ πανιά
σου, ὡσὰν λαμπάδα τοῦ Ἐπιταφίου, νὰ διώχνη τὰ μαῦρα,

τὰ κατακόκκινα τελώνια, πρὶν προφθάσουν νὰ κατακαθίσουν στὰ πανιά σου». Γιὰ κάποιον ποὺ ἔχει μεγαλώσει μὲ ἐκκλησιαστικὰ βιβλία στὰ χέρια του, ὁ συσχετισμὸς εἶναι ὀλοφάνερος, ἢ νύξη πιάνεται μεμιᾶς. Ἐνοίγω τὸ Πηδάλιο. Στὴν πρώτη σελίδα περιγράφεται ἡ νοητὴ ναῦς. «Διὰ τῆς νηὸς ταύτης εἰκονίζεται ἡ καθολικὴ τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησία. . . Ἐπιβάται, ἅπαντες οἱ ὀρθόδοξοι Χριστιανοί. Θάλασσα, ὁ παρὼν βίος. Πνεῦμα γαληνὸν καὶ ζεφύριον, αἱ τοῦ Ἁγίου Πνεύματος πνοαί τε καὶ χάριτες. Ἄνεμοι οἱ κατ' αὐτῆς πειρασμοί». Τὸ Ἅγιο Πνεῦμα ποὺ φουσκώνει μὲ γαλήνια πνοὴ τὰ πανιά τοῦ караβιού, εἶναι ἡ εὐχὴ τῶν ἀγαπημένων τους: «ἡ προσευχὴ τῶν μικρῶν παιδιῶν του ἃς εἶναι ἡ πνοὴ στὰ πανιά. . . ἡ ψυχὴ μου, ἡ πνοὴ μου νὰ εἶναι πάντα στὰ πανιά σου. . . νὰ διώχνη τὰ μαῦρα, τὰ κατακόκκινα τελώνια, πρὶν προφθάσουν νὰ κατακαθίσουν στὰ πανιά σου». . . «Ἄνεμοι οἱ κατ' αὐτῆς πειρασμοί». . . «Ἡ γὰρ αὔρα τοῦ Ἁγίου Πνεύματος, πρὸς ἀνέμους εἰρήνης κινουῦσα τὴν καρδίαν». . . Θέλω νὰ πῶ πῶς ὅλα αὐτὰ δὲν εἶναι καθόλου ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὸ ἔργο τοῦ Παπαδιαμάντη. Μὲ αὐτὰ κινεῖται, μὲ αὐτὰ ζεῖ, αὐτὰ ἀναπνέει καὶ γράφει. Ἐπιβάτης καὶ αὐτὸς τοῦ νοητοῦ караβιού, ἔλαβε τὸ Πνεῦμα τὸ Ἅγιο ποὺ φύσηξε πάνω του ὁ Χριστὸς καὶ τὸ ἔκανε θεῖο τραγούδι στὰ γραφτά του. «Θεὸς ὁ πάντα τεύχων βροτοῖς καὶ χάριν αἰοιδᾷ φυτεύει» διαβάζομε σὲ ἓνα ἀπόσπασμα τοῦ Πίνδαρου (141). Αὐτὴ τὴ χάρη πῆρε ἀπὸ τὸ Θεὸ καὶ αὐτὴ τὴ χάρη ἔδινε ἀπλόχερα στὰ γραφτά του, στὰ «Τραγούδια τοῦ Θεοῦ» ποὺ ἔψελνε στὴν Ἀγγελικούλα, τὴν κόρη τοῦ φίλου του Νικόλα τοῦ Μπούκη, στὸν Ἅγιο Ἐλισσαῖο. Πόσες φο-

ρές, σὰν ἔμπαινε μέσα στὸ ἐκκλησάκι θὰ εἶχε νιώσει αὐτὸ ποὺ λέγει ὁ ἅγιος Ἰωάννης ὁ Χρυσόστομος στὸ «Κατὰ τῶν ἀπολειφθέντων» (*Patrologia Graeca*, 31, 145) «Εἴσελθε τῶν προθύρων εἴσω, καὶ καθάπερ αὔρα τις πνευματικὴ περισταταί σου τὴν ψυχὴν». Ἐδῶ ὁ οἶκος τοῦ Θεοῦ, ὁ ναός, «ἡ ναῦς ἡ νοητὴ» παρομοιάζεται πάλι μὲ καράβι.

Ὁ συσχετισμὸς πρέπει νὰ εἶναι πανάρχαιος. Στὰ ἱερογλυφικὰ τῆς Αἰγύπτου, ὁ ἄνεμος καὶ ἡ πνοὴ παριστάνονται ἰδιογραμματικὰ μὲ φουσκωμένα πανιά καραβιοῦ. Τὸ ρῆμα ἀναπνέω εἶναι «α νίφου» καὶ τὸ φώνημα γιὰ τὴ λέξη πνοὴ εἶναι «νεφ». Ἄν καὶ τὸ πνεῦμα δὲν ἔχει ἀποκτήσει ἀκόμη τὴ θεολογικὴ ἔννοια τοῦ ἐμφυσηματος, ἐμφανίζεται στὸ «Βιβλίον τῶν Νεκρῶν» (κεφ. XXVIII) ὡς λειτουργία εἰσπνοῆς μὲ μαγικὰ χαρακτηριστικά. «Νεφές» εἶναι καὶ οἱ «πνοές», τὰ λειτουργικὰ τραγούδια τῶν Μπεκτασήδων. «Νεφές» στὰ ἑβραϊκὰ εἶναι ἡ πνοὴ τοῦ Θεοῦ ἀλλὰ καὶ ἡ ψυχὴ τοῦ ἀνθρώπου, ἐνῶ «ρουάχ» εἶναι τὸ πνεῦμα καὶ ὁ ἄνεμος ποὺ δίνει ἐνέργεια, ζωοποιεῖ ὅλη τὴ φύση, ἀκόμη καὶ τὴ σκέψη ἢ μᾶλλον τὴν ἱκανότητα γιὰ σκέψη. Τὸ πνεῦμα στὸν ἄνθρωπο εἶναι δοσμένο ἀπὸ τὸ Θεὸ καὶ ἐπιστρέφει σὲ Αὐτόν. Τί εἶναι αὐτὴ ἡ πνοὴ τοῦ Θεοῦ ποὺ ἄλλοτε φανερώνεται ὡς ἄνεμος, ἄλλοτε ὡς αὔρα, ἀκόμη καὶ ὡς αὐλὴ καὶ αὐλός;

Παραπάνω εἶδαμε τὴν ἐκκλησία, καράβι μὲ φουσκωμένα ἀπὸ τὸν ἄνεμο πανιά νὰ ὀδηγεῖται ἀπὸ τὶς θεοφόρες αὔρες τοῦ Πνεύματος. Ὁ ἅγιος Μάξιμος ὁ Ὁμολογητὴς παρομοιάζει κάπου τὴν ἐκκλησία μὲ αὐλὴ. Ὁ Ἡσύχιος ἐτυμολογεῖ τὴ λέξη ἀπὸ τὸ αὐθ - πνοή. Συγγενικὲς λέξεις

τὸ ἄημα - πνεῦμα, φύσημα καὶ ἀήτη - πνοή. Ὁ Curtius, στὸ ἔτυμολογικὸ Λεξικὸ τοῦ βγάζει τὴ λέξη ἀπὸ τὸ «ἀβήρ» καὶ παραπέμπει στὸν Ἡσύχιου ποὺ τὸ ἐπεξηγεῖ ὡς «οἴκημα στοὰς ἔχον». Ὁ Curtius ἔτυμολογεῖ τὴν αὔρα ἀπὸ τὸ οὔρος. Ὁ Θεσσαλονίκης Εὐστάθιος στὶς *Παρεκβολές* τοῦ στὴν Ἰλιάδα ξεκαθαρίζει τὰ πράγματα λέγοντας πὼς «ὁ διαπνεόμενος τόπος αὐλή λέγεται» (1483, 48). Στὰ λατινικά, ὅπου ὑπάρχει μιὰ πιὸ στενὴ νοητικὴ ἐξάρτηση ἀπὸ τὶς Ἰνδοευρωπαϊκὲς γλωσσικὲς πηγές ἀπὸ ὅ,τι στὰ ἑλληνικά, ἡ ψυχὴ animus βγαίνει καθαρὰ ἀπὸ τὸ ἄνεμος. Τὸ ἴδιο καὶ τὸ spiritus ποὺ ἡ ἔννοιά του εἶναι πνοή. Στὰ σανσκριτικά τὸ μόριο «αν» ποὺ σχηματίζει τὶς λέξεις ἀνιτι, ἀνατι, ἀνα, δηλώνει τὸν ἄνεμο. Ἡ ἐρμηνεία τῶν λέξεων, μὲ τὴ σειρὰ ποὺ τὶς ἀναφέραμε, σημαίνουν ἀναπνοή, ἐκπνοή καὶ ζωή. Τὸ ἴδιο μόριο σχηματίζει τὴ γνωστὴ ἀπὸ τὴ γιόγκα λέξη «πράνα» ποὺ σημαίνει πνοή ζωῆς, πνεῦμα, ἀναπνοή, ζωτικότητα καὶ ἀέρα. Τὸ αἰολικὸ αὔηρ - (αὔρα, αὐλή, αὐλός) ἀήρ ἔτυμολογεῖται ἀπὸ τὸ σανσκριτικὸ «βα» μὲ κύρια σημασία τὸν ἀέρα καὶ τὸν ἄνεμο. Ὅλες οἱ λέξεις ποὺ σχηματίζει παίρνουν τὴν ἔννοια τοῦ αὐλοῦ ἢ τοῦ σπιτιοῦ καὶ τῆς αὐλῆς. «Βάνσα» εἶναι τὸ σουραύλι ἀπὸ μπαμπού, ἀλλὰ καὶ ἡ ἀνθρώπινη σπονδυλοσειρά, τὸ κόκαλο τῆς μύτης καὶ γενικὰ ἓνα κούφιο μακρόστενο κόκαλο. Ὅταν ὁ Αὐλητῆς Κρίσνα κρατᾷ τὸ σουραύλι του, χαρακτηρίζεται ὡς Βανσιντάρα. Βανσιράβα εἶναι ὁ ἦχος τοῦ αὐλοῦ. Ἀπὸ τὸ «βα» βγαίνει καὶ τὸ λατινικὸ ventus, τὸ ἀγγλικὸ wind καὶ γενικὰ ὁ ἀέρας, ἄνεμος, σὲ ὅλες τὶς Ἰνδοευρωπαϊκὲς γλώσσες. Ἄν ψάξομε τώρα γιὰ τὴν αὐλή, αὐλὸ καὶ ἄλλα συγ-

γενικά παράγωγα, βλέπομε πώς· «βάστα» εἶναι τὸ σπίτι, «βάσου» ὁ ἐγκάτοικος καὶ «αβάσα» ἡ ἀνοιχτὴ κατοικία μὲ τὴν ἔννοια τῆς αὐλῆς. Ἐπειδὴ ὁμοῦ σχηματίζεται μὲ τὸ «βα» δὲν μπορεῖ νὰ εἶναι παρὰ ἀεριζόμενος, («διαπνεόμενος τόπος»). Τὸ ἴδιο ὁμοῦ συμβαίνει καὶ μὲ τὸν αὐλὸ πού εἶναι, σύμφωνα πάντα μὲ τὸν Εὐστάθιο, «ὄργανον ᾧ διέρχεται πνεῦμα» (1483, 48).

Αὐτὸ τὸ πνεῦμα πού διέρχεται μέσα ἀπὸ τὸν αὐλὸ νάι, ἀντιλαμβάνεται ὡς φωνὴ αὔρας λεπτῆς, ὡς Θεοφανέρωμα, ὁ Παπαδιαμάντης. Ἡ μουσικὴ συγγένεια πού ἐνώνει τὸν αὐλὸ μὲ τὴν αὔρα καὶ τὴν αὐλὴ εἶναι κάτι τὸ αὐτονόητο γιὰ τὸ ἐξασκημένο σὲ μυστικὰ συσχετίσεις πνεῦμα τοῦ Παπαδιαμάντη. Λειτουργεῖ μὲ τὴν πλατωνικὴ μουσικὴ ἔννοια τοῦ φιλόσοφου, πού εἶδαμε παραπάνω. Τὸ κυπαρισσάκι πού βλέπει νὰ σειέται στὴν οὐράνια αὐλὴ στὸ *Ζωντανὸ κιβούρι μου*, οἱ στίχοι του πού μνημονεύουν τὶς αὐλὲς τοῦ Κυρίου, αὐτὸ ἀκριβῶς ὑπονοοῦν· γι' αὐτὸ καὶ τὶς βάζει μέσα στὴν παράφραση ἐνὸς ποιητικὰ μουσικοῦ ἔργου πού μεταγράφει, στοὺς *Ψαλμοὺς* τοῦ Δαβίδ. Ὁ Παπαδιαμάντης λειτουργεῖ, χωρὶς νὰ τὸ ἐπιδιώκει, ἐπειδὴ ζεῖ τὸν τόπο, τὸ χρόνο, τὴ ζωὴ καὶ τὸ ἔργο του ἀληθινά, αὐθεντικά, μὲ πανάρχαιες καταβολές. Ἐχει ἀφομοιώσει μέσα του χιλιετηρίδες ζωῆς αὐτοῦ τοῦ τόπου, ξεκινώντας ἀπὸ τὴν Ἰνδοευρωπαϊκὴ κληρονομιά του, περνώντας ἀπὸ τὴν ἀρχαιότητα καὶ καταλήγοντας μέσα ἀπὸ τὸ ὀλόφωτο Βυζάντιο σὲ αὐτὸ πού πραγματικὰ εἶναι: ἓνας ἀπλὸς καὶ ἀπέριττος Ρωμιὸς ὀρθόδοξος. Γι' αὐτὸ καὶ μᾶς φαίνεται, σὲ ἐμᾶς πού πάψαμε νὰ εἴμαστε αὐτὸ πού ἦταν ἐκεῖνος, περίπλοκος καὶ ἀεισυζητήσιμος. Ὅσο

περισσότερο ἀπομακρυνόμαστε ἀπὸ αὐτὸ πού πραγματικά θὰ ἔπρεπε νὰ εἴμασταν, τόσο πιὸ ἀκατανόητος θὰ μᾶς γίνεται. Ἔτσι σχιζοφρενοῦν λαοί. Μπαίνομε λόγου χάρη ἀπὸ τὴν ὁδὸ Ἑρμοῦ —λίγο παρακάτω ἀπὸ τὴν ὁδὸ Ἀρίωνος, πρὸς τοὺς Ἀγίους Ἀσωμάτους— στὴν ὁδὸ Αὐλητῶν. Διασχίζομε τὴν καρδιά τῆς παλιᾶς μουσικῆς Ἀθήνας —Ἀρίων, Αὐλητῆς— καὶ τὸ μόνο πού βλέπομε στὸ δρόμο εἶναι ἐρείπια, παράγκες - ἐργαστήρια καὶ σκουπίδια. Οὔτε μιὰ αὐλὴ γιὰ νὰ μᾶς παρηγορήσει, οὔτε μία ριπὴ αὔρας νὰ δροσίσει τὸ ἔκπαγλο πρόσωπό μας.

Πῶςμποροῦν τέτοιες συνθήκες νὰ γεννήσουν ἐκείνη τὴν ἀξιοθαύμαστη παράσταση πού ἀναφέρει πῶς εἶδε ὁ Σεφέρης στὰ «Πετροκομμένα Μοναστήρια τῆς Καππαδοκίας», ὡς ἀγιογραφία: ποιμένες νὰ παίζουν τὰ σουραύλια τους στὴ γέννηση τοῦ Χριστοῦ. Ὁ ἀγιογράφος, μέσα στὴν ἄγνοια ἢ μέσα στὴ σοφία του, παράφρασε τὸ «ἀγραιοῦντες» τῆς ὁδοῦ πού ἀρχικὰ σήμαινε αὐλίζομαι στοὺς ἀγρούς, δηλαδὴ κοιμᾶμαι στὴν ὑπαιθρο, μὲ τὸ αὐλίζουν, παίζουν τὰ σουραύλια τους στοὺς ἀγρούς. Ὁ ἀγιογράφος μοιραζόταν τὸ ἴδιο ἔνστικτο μὲ τὸν Παπαδιαμάντη. Καὶ οἱ δύο ἐκφράζανε τὴν πραγματικὴ ἱστορία αὐτοῦ τοῦ τόπου καὶ τοῦ λαοῦ πού τὸν ἐξαγίαζε, ἀπὸ τὰ βᾶθη τῆς ἀνατολῆς μέχρι τὰ λιοψημένα νησιὰ τοῦ Αἰγαίου.

Ἡ ρίζα τοῦ αὐλίζομαι πρέπει πάλι νὰ ἀναζητηθεῖ στὰ σανσκριτικά. Τὴν βρίσκομε στὸ «αβασάτι» πού κυριολεκτικὰ σημαίνει περνᾶω τὴ νύχτα στὴν αὐλὴ, αὐλίζομαι. Τὴν ἴδια ἔννοια δίνει στὴν ἴδια λέξη ὁ Ἑσύχιος: «αὐλίζεται - κοιμᾶται, φυλάττεται. Αὐλίζομαι - μένω, ἐνδιατριβῶ. Αὐλισμὸς - διανυκτέρευσις». Ἡ ρίζα (βα) ὁ

αὐλός, ἡ αὐλή, ἡ αὔρα, ὁ ἀέρας, γίνονται καὶ στὰ ἑλλη-
νικά ἀλλὰ καὶ στὰ σανσκριτικά ἀνατομικοὶ προσδιορισμοὶ
τοῦ ἀνθρώπινου σώματος, αὐτοῦ τοῦ μουσικοῦ μικρόκο-
σμου γιὰ τὸν ὁποῖο μιλήσαμε παραπάνω. Ἐκίνα μιὰ μι-
κρὴ νύξη λίγο πρὶν μὲ τὸ παράγωγο «βάνσα» ποὺ
εἶναι ταυτόχρονα μουσικὸ καὶ ἀνθρωπολογικὸ ὄργανο. Τὸ
ἴδιο παρατηροῦμε στὸ «άντρα» ποὺ δηλώνει ἓνα εἶδος
αὐλοῦ ἀλλὰ καὶ τὰ ἔντερα καὶ μᾶς πάει πίσω στὸ μόριο
«αν» καὶ στὸν ἄνεμο. Ὅλα τὰ ἐσωτερικὰ ὄργανα τοῦ ἀν-
θρώπου, ἀκόμη καὶ τὰ κόκαλά του, τὰ διαπερνᾷ τὸ πνεῦ-
μα, διαπνέονται ἀπὸ αὔρες καὶ μουσικὲς κλίμακες. Ἡ
μουσικὴ ἀρμονία τῶν σφαιρῶν δονεῖ μελωδικὰ τὸ ἐσω-
τερικὸ τοῦ μικρόκοσμου ποὺ εἶναι ὁ ἄνθρωπος. «Βασνά-
σα» πάλι εἶναι ἓνα νεῦρο, ἓνας σωληνωτὸς ἰστὸς ποὺ λει-
τουργεῖ ὡς αὐλός καὶ ἀφήνει τὸ ζωτικὸ ἀέρα, τὸ «πράνα»,
νὰ κυκλοφορεῖ σὲ ὁλόκληρο τὸ σῶμα. Στὴν Ὀδύσεια
(X, 18), «αὐλὸς παχύς» εἶναι τὸ ἐξακόντισμα, τὸ ξεπέ-
ταγμα τοῦ αἵματος ἀπὸ τὸ ρουθούνη. Ὁ Μελέτιος στὸ
σύγγραμμά του *Περὶ τῆς τοῦ ἀνθρώπου κατασκευῆς* πα-
ρομοιάζει τὴ φωνὴ τοῦ ἀνθρώπου μὲ φωνὴ αὐλοῦ· «τὸ
πνεῦμα ἀπὸ τῶν πνευματοδόχων ἀγγείων ἀνωθούμενον,
ὅταν ἡ ὄρμη τοῦ φθεγγομένου πρὸς φωνὴν τονώση τὸ
μέλος, ταῖς ἔνδοθεν προσκρουόμενον προσβολαῖς, αἱ κυ-
κλοτερῶς τὸν αὐλοειδῆ διειλήφασιν πόρον, μιμεῖται πῶς
τὴν δι' αὐλοῦ γινομένην φωνήν». Στὸ ἴδιο κεφάλαιο, τὸ
ἐνδέκατο (περὶ τῆς φωνῆς), λίγο παρακάτω: «χειλέων
δὲ διαστολῆ καὶ ἐπίμυσις ταῦτὸν ποιεῖ τοῖς διὰ τῶν δα-
κτύλων ἐπιλαμβάνουσι τοῦ αὐλοῦ τὸ πνεῦμα κατὰ τὴν
ἀρμονίαν τοῦ μέλους». Πανάρχαια ἐπιβίωση τῆς σκέψης

τῶν Στωικῶν πού παρομοίαζε τὸ ἀνθρώπινο σῶμα μὲ μουσικὸ ὄργανο κατασκευασμένο ἔτσι ἀπὸ τὴ φύση γιὰ νὰ ψάλλει τὴν ἁρμονία τῆς: ὁ φάρυγγας εἶναι αὐλός, ὁ οὐρανίσκος μὲ τὴ διχαλωτὴ του ἀπόφυση ἢ γέφυρα ὅπου στηρίζονται οἱ τεντωμένες χορδές τῆς κιθάρας, ἢ γλῶσσα, τὰ μάγουλα καὶ τὸ στόμα — οἱ χορδές καὶ τὸ πλῆκτρο. Ἡ πνοὴ πού φυσάει μέσα στὸ ὄργανο εἶναι κυκλική. Ὅπως οἱ ντερβίσηδες πού φυσοῦν μέσα στὸ νάι χρησιμοποιοῦν ἓνα εἶδος κυκλικῆς ἀναπνοῆς μὲ ἐναλλασσόμενες εἰσπνοές καὶ ἐκπνοές γιὰ νὰ κρατήσουν τὸν ἦχο ἀδιάλειπτο καὶ συνεχῆ, ἔτσι καὶ τὸ ἄλλο μουσικὸ ὄργανο, τὸ ἀνθρώπινο σῶμα, ἐνῶ προσλαμβάνει κρῦο ἀέρα, τὸν μετατρέπει μέσα στοὺς πνεύμονες σὲ θερμὸ καὶ τὸν βγάζει πάλι μὲ τὴν ἐκπνοὴ κρῦο· «τὸ δὲ τὰ αὐτὰ πάσχον καὶ τὰ αὐτὰ ἀνταποδιδόν ἀεὶ, κύκλον οὕτω σαλευόμενον ἔνθα καὶ ἔνθα ἀπειρασμένον ὑπ' ἀμφοτέρων τὴν ἀναπνοὴν καὶ ἐκπνοὴν γίγνεσθαι παρέχεται» (Τίμαιος E 79).

Οἱ ἡσυχαστὲς μὲ τὴ ρύθμιση τῆς εἰσπνοῆς καὶ τῆς ἐκπνοῆς καὶ μὲ τὴν ἐπανάληψη τοῦ ὀνόματος τοῦ Χριστοῦ, ὡς ἐπωδοῦ ἄσματος, ἔφταναν στὸ σημεῖο νὰ δοῦν μὲ τῆς ψυχῆς τὰ μάτια τὸ Θεό, νὰ μαρτυρήσουν τὸ Θεοφανέρωμα. Γράφει ὁ δάσκαλος τοῦ ἁγίου Γρηγορίου τοῦ Παλαμᾶ, Νικηφόρος ὁ Μονάζων: «Σὺ οὖν, καθίσας καὶ συναγαγὼν σου τὸν νοῦν, εἰσάγαγε αὐτόν, τὸν νοῦν δηλαδὴ, εἰς τῆς ρινὸς τὴν ὁδὸν ἔνθα τὸ πνεῦμα εἰς τὴν καρδίαν συνέρχεται, καὶ ὄθισαι αὐτόν καὶ παραβίασαι συγκατελθεῖν μετὰ τοῦ εἰσπνεομένου πνεύματος εἰς τὴν καρδίαν» (Φιλοκαλία, τόμ. Δ', σ. 27).

"Όλες οί μέθοδοι πού ὀδηγοῦν στοῦ Θεοῦ καί στοῦ φανερώματός Του, εἶναι κυκλικές. Ὁ ἄνθρωπος ἐπιστρέφει στήν ἐνότητα τῶν πάντων, στήν πηγὴ τῆς Ζωῆς καί συναντᾷ ἐξουδετερωμένο τὸν ἑαυτό του μέσα στοῦ πρόσωπο τοῦ Θεοῦ. Μόνο ἔτσι σώζεται ἀπὸ τὴν κυκλικὴ ἐπανάληψη τῆς μάταιης ἐπιστροφῆς—ἡ «σαμσάρα» τῶν Ἰνδουιστῶν— ὅπου συναντᾷ τὰ πάντα ἐκτὸς ἀπὸ τὸ ἔσχατο: τὸ θεῖο πρόσωπο. Ἡ νιρβάνα εἶναι τὸ «φύσημα», ἡ τελικὴ καταστροφὴ τῶν ψεύτικων κύκλων τῆς ἐπιβίωσης ἀλλὰ ὄχι τοῦ βιώματος τῆς μοναδικῆς ἐμπειρίας πού ἐμπλέκει τὸν ἄνθρωπο στὴ σωτηρία του, τῆς καταστροφῆς τῶν φαύλων κύκλων πού παρουσιάζονται ἀπὸ τὰ φαινόμενα καί ἐπισκιάζουν τὸ θαβώρειο φῶς τῶν ἡσυχαστῶν, τὸ φάνα τῶν σουφῆδων, τὴ νιρβάνα τῶν βουδιστῶν. Στὴ νιρβάνα βρίσκομε πάλι τὸ πνεῦμα («βα»), νὰ φέρνει ζωντανὲς τὶς θεοφόρες αὔρες. Αὐτὲς πού φυσᾶνε ὀλοφάνερα στήν Οὐπανισάντ Καουσιτάκι πού διαπνέεται ὀλόκληρη ἀπὸ τὴν πνοὴ Πράνα. Ἐδῶ ἡ αὔρα θεομορφοῦται καί κινεῖ μέσα στοῦ φύσημά της ὀλόκληρο τὸ σύμπαν μέσα στοὺς αἰώνιους κύκλους τῆς ἀφθορῆς ζωῆς τοῦ Πνεύματος: «Ὅπως στὴ ρόδα τῆς καρότσας τὸ στεφάνι στηρίζεται στὰ παρμάκια καί τὰ παρμάκια στοῦ τιγκίλι τοῦ ἄξονα, ἔτσι καί τὸ ὄν στηρίζεται στὴ νόηση καί ἡ νόηση στοῦ Πνεῦμα Πράνα. Πράγματι, αὐτὸ τὸ ἴδιο πνεῦμα εἶναι ὁ λογικὸς ἑαυτός μας (πρατζνάτμαν): εὐλογημένος, ἄχρονος, ἀθάνατος». Ἀπὸ τὸ τιγκίλι τοῦ ἄξονα τῆς ρόδας, ἀπὸ τὸ κέντρο τοῦ κύκλου ξεκινᾶνε δύο γραμμὲς πού διασταυρῶνονται καί σταματοῦν τοὺς ἀτέλειωτους κύκλους τῆς σαμσάρα. Εἶναι τὸ τσάρκ καί τὸ ντι-

ρέκι τῶν Μεβλεβί, τὸ νέο σημεῖο σωτηρίας, «τὸ νάϊ» ποῦ «κατὰ δύο κοκκίδας διαφέρει διὰ νὰ εἶναι τὸ Ναι ὅπου εἶπεν ὁ Χριστός», ὁ Τίμιος Σταυρός, ἡ κάθετη συνάντηση τῆς κτίσης —axis mundi— μετὴν ὀριζόντια αἰωνιότητα τοῦ κτίσματος — axis vitae.

Ὁ Παπαδιαμάντης ἀφομοιώνει καὶ χρησιμοποιεῖ πανάρχαια ὕλικά. Εἶδαμε πῶς μετάπλασε στὸ Ἄγνάντεμα τοὺς πειρασμοὺς τοῦ Πηδαλίου σὲ τελώνια. Σὲ ἓνα ἐπίγραμμα τοῦ δέκατου βιβλίου τῆς *Παλατινῆς Ἀνθολογίας* ποῦ ἀποδίδεται στὸν Ἀντίφιλο, ξαναβλέπω τὴν ἴδια σκηνή. Κάποιος ἀγαπημένος ἢ ἀγαπημένη τοῦ Ἀρχελάου παρακαλεῖ τὸ θεὸ νὰ στείλει τὶς ἥπιες αὔρες νὰ φουσκώσουν τὰ πανιά τοῦ караβιού... «Κατευόδιο καλό... ἡ ψυχὴ μου, ἡ πνοή μου νὰ εἶναι πάντα στὰ πανιά σου...»

«Ἀρχέλεω, λιμενῖτα, σὺ μὲν, μάκαρ, ἡπίω αὔρη πέμπε κατὰ σταθερῆς οἰχομένην ὀθόνην...»

Πολλές φορές συναντοῦμε ὀμηρικὰ κατάλοιπα·

«Αὔρη δ' ἐκ ποταμοῦ ψυχρὴ πνέει...» (Ὀδ. Ε 469).

«ἡ αὔρα ἢ ἀπόγειος ἐφύσα δροσερωτέρα καὶ ψυχροτέρα ὀλονέν» (*Ταξίδι-Βαπόρι-Ρωμέϊκο*).

Ὅσο βρισκόμαστε στὴ ζωὴ, δεχόμαστε σὰν αὐλοὶ τὶς ζωογόνες αὔρες. Πρέπει νὰ ἀνταποκριθοῦμε στὴ μελωδία· ἀλλιῶς, πεθαίνομε.

«... ὄργανα δ' ἐσμέν,
αὔραις ζωογόνοις πνεύματα δεχνύμενοι...»

(*Παλ. Ἀνθ.*, Βιβλίον Γ'. Ἐπίγραμμα Παλλάδα).

Σὰν τὸ αἶνιγμα τῆς Βυζαντινῆς συλλογῆς τοῦ Αὐλικάλαμου, ἂν δὲ βροῦμε τὴ λύση, θὰ μέינוμε ἄπνοοι. Ἡ ἀπάντηση εἶναι «πνοὺς».

«Μονοσύλλαβον καὶ πεντάγραμμον, ξένε
Ἐμὴν παριστῶν κληῖσιν ἐκ τῶν γραμμάτων,
Ἐντός σου μένω καὶ χρήσιμόν εἰμί σοι. . .»

(J. F. Boissonade, *Anecdota Graeca*, τόμ. III, σ. 454).

Ξεκίνησα νὰ γράψω δυὸ λόγια γιὰ τὸν Παπαδιαμάντη. Σκοπός μου δὲν ἦταν ἡ ἀνάλυση τοῦ ἔργου του —Θεὸς φυλάξει— ἀλλὰ ἡ συνάντησή μου μαζί του, ἡ ἡ ἀναζήτηση τῆς πνοῆς ποὺ ζωοποιεῖ τὸ ἔργο του, μέσα ἀπὸ ἓνα συγκεκριμένο κομμάτι: τὸν *Ξεπεσμένο δερβίση*. Τὰ τέσσερα κεφάλαια ποὺ ἀνοιξαν τὸ βιβλίο εἶχαν σκοπὸ νὰ μᾶς μπάσουν στὸν κόσμον τοῦ Παπαδιαμάντη, ἀπὸ ἓνα ἰδιαίτερο γραφτό του. Γι' αὐτὸ μπήκαμε πρῶτα στὴν «αὐλὴ» τοῦ Ἀγίου Ἐλισσαίου, ἔτσι ὅπως θὰ ἔμπαινε ὁ σαλεπτοῦς τοῦ *Ξεπεσμένου δερβίση* στὴν αὐλὴ τοῦ Παπαδιαμάντη, ἔτσι ὅπως θὰ ἔμπαινε ὁ Παπαδιαμάντης στὶς αὐλὲς ποὺ τὸν φιλοξενοῦσαν ὡς μέτοικο σὲ αὐτὴ τὴ ζωὴ, ἔτσι ὅπως θὰ μποῦμε ὅλοι μας στὶς αὐλὲς τοῦ Κυρίου. Τὸ «αὐλάκι» ἦταν ὁ γλυκερὸς ποταμὸς ἐλέους ποὺ μᾶς ὀδηγεῖ κεκαθαρμένους ἀπὸ τὰ πάθη στοὺς ἤχους τοῦ «Αὐλητῆ» ποὺ ἀνοίγουν τὴν «αὐλαία» στὸ τέλος τοῦ ταξιδιοῦ μας. Ἡ τετραγράμμη ρίζα «ἀβὴρ» ζωντάνεψε τὰ τέσσερα παράγωγά της ὡς πνεῦμα ποὺ ἑναρμονίζει τὰ τέσσερα στοιχεῖα, τὴν τετρακτύδα ποὺ ὀρίζει τὸν κόσμον μὲ τοὺς ρυθμοὺς τῆς πνοῆς μας. Καλέσαμε στὸ τέλος τὴν αὖρα τῆ λεπτή, νὰ φυσήξει μὲ πράες ριπὲς θεόπνευστων αὐρῶν ἀπὸ τὸν *Ξεπεσμένο δερβίση* στὸ σῶμα τοῦ ὑπό-

λοιπου έργου του. Καλύτερα όμως να σταματήσω. Ξέρω πώς «τὸ πνεῦμα ζωοποιεῖ ἐνῶ τὸ γράμμα ἀποκτείνει» καὶ κοντεύω νὰ ἐπαληθέψω τὴ σοφία τοῦ ρητοῦ, ἔτσι ὅπως πάω. Ἐξάλλου «τὸ πνεῦμα ὅπου θέλει πνεῖ» καὶ νομίζω πὼς τὸ κρατήσαμε πολὺ σὲ τοῦτο τὸ δοχεῖο. Καιρὸς νὰ ἐκπνεύσει ἀπὸ τοῦτες τὶς σελίδες καὶ νὰ ἐμπνεύσει τὶς καρδιές μας. Καιρὸς νὰ ἀκούσομε καὶ μεῖς μέσα ἀπὸ τοὺς ἤχους τοῦ νάι τὴ χαρμόσυνη φωνὴ τοῦ Ναί:

«Ὅρα τὸ ἄσμα τὸ καινὸν ὅσον ἴσχυσεν· ἀνθρώπους ἐκ λίθων καὶ ἀνθρώπους ἐκ θηρίων πεποίηκεν. Οἱ δὲ τῆνάλλως νεκροί, οἱ τῆς ὄντως οὔσης ἀμέτοχοι ζωῆς, ἀκροαταὶ μόνον γενόμενοι τοῦ ἄσματος ἀνεβίωσαν». (Κλήμης Ἀλεξανδρείας, *Προτρεπτικὸς πρὸς Ἕλληνας*, 1, 5).

Τῆς Μεταμόρφωσης

Πλακάκια Αἴγινας 1981

Δεύτερη θεώρηση, Μοντρεάλ 1989

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Ἡ Αὐλή	11
Τὸ Αὐλάκι	51
Ὁ Αὐλητής	79
Αὐλαία	113
Αὔρας λεπτῆς ἐγκάλεσμα	117